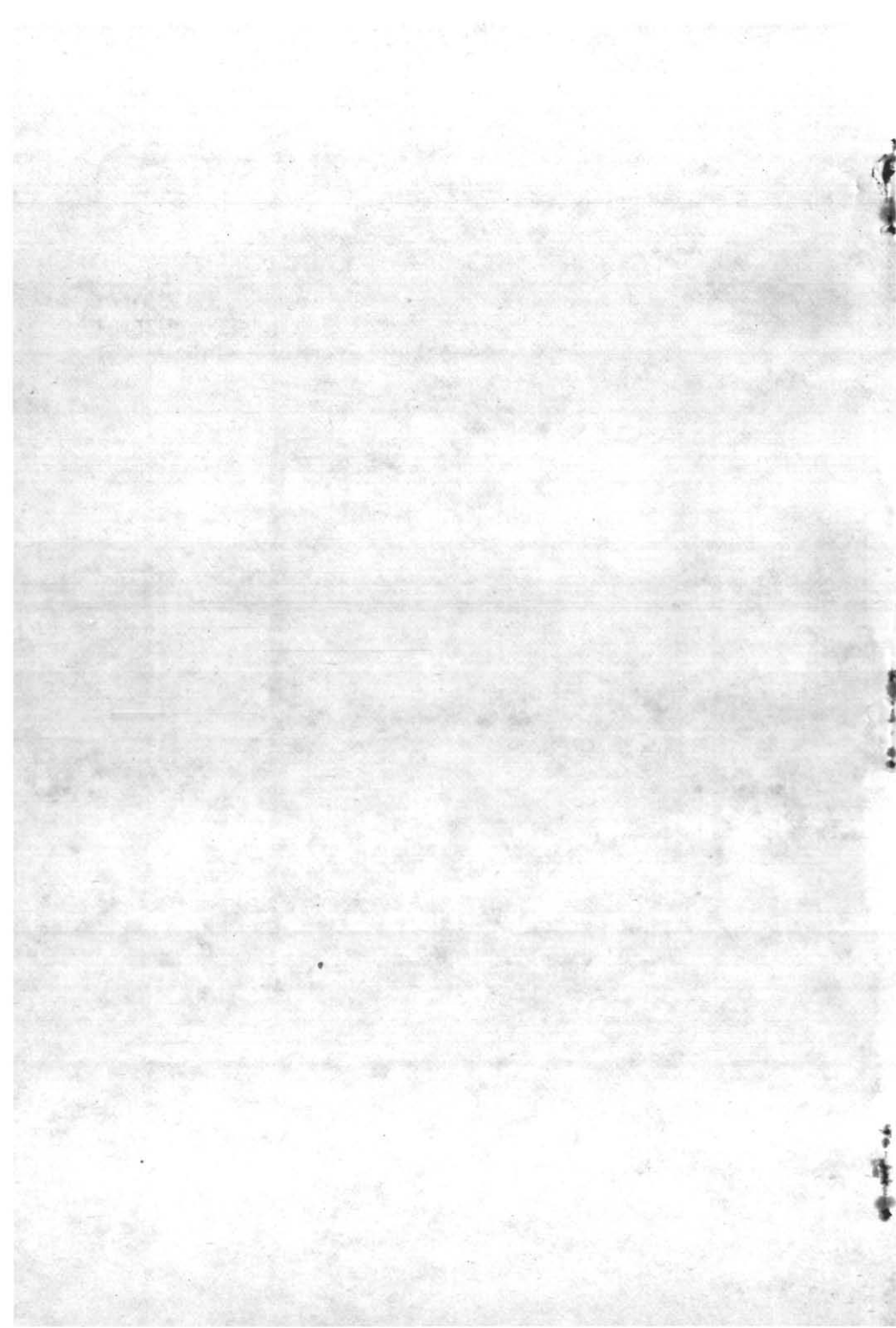


FEJEZETEK
A
BODROGKÖZ
NÉPRAJZÁBÓL





A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XIX



Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

V.

FEJEZETEK

A BODROGKÖZ NÉPRAJZÁBÓL

**(Az 1986. szeptember 22-én Sárospatakon rendezett tájkonferencia
anyaga)**

Miskolc, 1986

Szerkesztette:
VIGA GYULA

A kötet a TIT Borsod-A.-Z. megyei Szervezetének támogatásával
jelent meg

ISSN 0544-4233 (HOM Néprajzi Kiadványai)

ISSN 0209-9314 (Néprajzi vidékek)

ISBN 963-01-7715-3

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József igazgató

A BODROGKÖZ (Történeti vázlat és levéltári források)

A tanácskozás résztvevői nemcsak a Bodrogköz néprajzának kitűnő ismerői, hanem jól ismerik történetét is. Ezért volt gondom, hogy e rövid felszólalásban mit, mi újat mondhatnék, hogy ne a már sokszor leírtakat idézzem, ismételjem. Ez okból vázlatosan térek ki, csak utalok a táj egészét meghatározó történelmi változásokra.

Szeretnék részletesebben szólni és figyelmet fordítani a tájnak és településeinek a történeti irodalomban előfordulására, a még kellően fel nem tárt, kevésbé használt, vagy figyelmen kívül hagyott levéltári iratokra. Ezek az írott szövegek, adatok, nemcsak a történettudománynak, de a társtudományoknak — így a néprajznak — is nélkülözhetetlen segítői, kiegészítik a szóhagyományt, a tárgyi emlékeket.

A Bodrogköz, mint földrajzi, történeti, néprajzi tájegység, főleg kíváló néprajzosaink — a jelenlévők: *Balassa Iván, Dankó Imre, Janó Ákos, Nagy Géza, Siska József* és folytatni lehetne még a névsort — ide, e tájhoz kapcsolódó munkálkodásaik, tanulmányaik, cikkeik, könyveik nyomán ismert. Legtöbb, legnagyobb és legszebb munkák a táj néprajzából, népeletéből születtek, melyet sokkal lemaradva követ csak a történeti irodalom, hiszen csak rész kérdéseket dolgoztak fel a történészek. Apró közlések születtek a honfoglalás, a szabadságküzdelmek, főleg a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, a reformkor, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, az agrárszocialista mozgalmak, a kivándorlás, a két világháború, a tanácsköztársaság és a felszabadulást követő nagy átalakulásokról.

Vannak jó régészeti, nyelvtörténeti, földrajzi dolgozatok is, de a felsorolt társtudományi művek együttesen sem érik el terjedelemben a néprajzi dolgozatokat, köteteket.

Pedig ez a Bodrog—Tisza—Latorca által határolt, mintegy 172 000 kh. terület nemcsak honfoglaláskori leleteivel, régmúltjával, hanem a későbbi századok itteni eseményeivel fontos szerepet játszott egész nemzeti történelmünkben.

Jó lenne egyszer azt a kölcsönhatást megvizsgálni, amelyet a Bodrogköz, a Hegyalja és a 19. század második felétől részben Zemplén megyéhez tartozó Hegyköz, három kistáj, melyek bár önmagukban is egységet alkotnak, de Sátoraljaújhely város, mint közigazgatási és vásárközpont földrajzilag egybekapcsol, nagyobb egységbe fog. E három tájegység hogyan egészíti ki egymást a gazdálkodásban, árucserével, mi a közös, hasonló, és mi a különböző településhálózatban, gazdálkodásban, népeletben stb.

Bárki, aki a Bodroghköz múltjáról, történelméről szól, joggal időz el hosszabban a honfoglalás koránál, hiszen itt (Bodrogvécseken, Szomotoron, Karosban, Kenézlőn, Bodroghalomban, Tiszakarádon, Zemplénagárdon, Révleányváron stb. helyeken) feltárt temetők tárgyi emlékei, leletei országos viszonylatban is a legjelentősebbek. E kornak *Jósa András*, *Dókus Gyula*, *Fettich Nándor*, *László Gyula* kutatásai, cikkei, művei jó megismertetői, az év szenzációja a Karos–Eperjesszőgben *Révész László* nagy felfedezését láttuk, tudományos feldolgozását várjuk.

Az Árpád-házi királyainktól a 17. század végéig a várak, vártartományokhoz, mint a Zemplén földvár, Borostyánvár, Kövesd, Füzér, Tokaj, Ujhely, Leányvár, Pácin, valamint egyházi nagybirtokokhoz, szerzetes rendekhez, mint Lelesz, Jászó, Ujhelyben a pálosok, vagy uradalmakhoz Allaghyak, Sennyeyek, Mailáthok, Sztárayak, Szapáryak, Vécseyek stb. uradalmi egységéhez kapcsolhatók a falvak, települések, lakott helyek.

A lakott helyek száma *Valter Ilona* véleménye szerint az Árpádok idejében 95, a középkorban 65, a trianoni szétdaraboláskor 53 volt. Siska József kimutatása alapján a jelenleg Csehszlovákiához tartozó 31 Felső-Bodroghköz községeivel együtt 56 település található e történelmi tájon. A középkorban lakott és népesebb helyek, falvak tűntek el, mint Ágóc, Sárkány, újak alakultak, mint Tiszacsermely, Györgytarló, több falut egyesítettek, mint a két Cigándot, Lácát-Csékét, de a településhálózat hasonló maradt a régihez és a települések nevükben is megőrizték az ősit. Szinte minden községnek megtalálható a névmagyarázata, némelyeknek többféle is van pl. Agárd, Bereczki, Kenézlő, Cigánd, Szomotor stb. Csak kivételesen változtatták meg nevüket itt a falvak, mint kérte Luka, hogy Bodroghalom legyen.

E települések a termelő gazdálkodásra alkalmas dombháton jöttek létre, noha a természeti gazdálkodásnak is volt szerepe, különösen az Alsó-Bodroghközben.

A tájnak a 19. századtól természetes és közigazgatási központja Királyhelmece lett, bár korábban az uradalmi központok a várak, várkastélyok voltak, mint Zemplén, Lelesz, Tárkány, Pácin. A vásárolás szempontjából Ungvár, Kisvárd, Sárospatak, Sátoraljaújhely, mint a könnyen elérhető helyek szerepeltek már a 18. században a Mária Terézia-féle urbáriumok előkészítése során felvett vizsgálati jegyzőkönyvekben. Már az Árpádok korától fontos rév, átkelőhely volt Agárdnál, Leányvárnál, később Cigándnál, Kenézlőnél a Tiszán. Jelentős volt a fa és só vízi szállítása. A Bodroghközben közismert a vízi közlekedés, néha és bizonyos falvak között csak is ez az egyetlen mód, de a vármegye és a községek létrehozta kereskedelmi, hadi, postautakat, melyet robottal és közkölségekkel tartottak fenn. Az úthálózat jól megfigyelhető Karacs Ferencnek 1804-ben Zemplén megyéről készült térképén, ahol feltüntette a főbb utakat, mellékutakat, jelölte a településeket nagyságuk szerint, utalt a közigazgatási beosztásra. Zemplén megye levéltárában található más

18-19. századi ábrázolás is köztük a Bodrogrköz átívelő Sátoraljaújhely-Ungvár kereskedelmi úttérkép, felfüve ez út menti helységek.

Már 1873-ban megépült a fő útőér, az Újhely–Csap–Ungvár–Munkács vasútvonal, mely sok falut bekapcsolt az ország vérkeringésébe, gazdasági utak is épültek, mint a Mailáthok kezdeményezésére Perbenyik–Agárd, majd Agárd–Sárospatak, Sárospatak–Kenéz között, melynek érzékeny veszteségét érzik a Bodrogrköziek a megszűnés óta.

A táj közigazgatási szempontból nem volt olyan egységes, mint a folyók határolta természeti egység megkívánta volna, hiszen a Bodrogrköz 3 községe: Viss, Zalkod, Kenéz Szabolcs vármegyéhez tartozott. A Zemplén megyéhez tartozó 50 helység pedig 3 járáshoz: a bodrogrközi (királyhelmecsihez) 43, a sátoraljaújhelyi járáshoz 4, a sárospatakihoz pedig 3 falu került. A trianoni határ pedig megbontotta a Bodrogrköz egységét, mikor 31 községét Csehszlovákiához csatolták. Ezután új közigazgatási központot kellett kijelölni, előbb Pácint lett a főszolgabírói kirendeltség központja, majd rövid idő után a maradék bodrogrközi járásnak Ricse lett a közigazgatási székhelye 1956-ig, mikor az egész területet a sátoraljaújhelyi járáshoz csatolták. Jelenleg nagyközségek és Sátoraljaújhely, Sárospatak városkörzetéhez tartoznak a bodrogrközi falvak.

A bodrogrközi településekre az alábbi fontosabb történeti munkákban találhatók adatok:

Szentpétery–Borsa: Árpádkori okmánytár.

Nagy Lajos: Anjou-kori okmánytár.

Mályusz Elemér: Zsigmond-kori okmánytár.

Zichy, Sztáray oklevéltár.

Szirmay Antal: Zemplén vármegye története, földrajza, statisztikája.

Borovszky Samu: Zemplén vármegye.

Csikvári Antal: Zemplén vármegye.

Dongó Gy. Géza szerkesztette: Adalékok Zemplén vm. történetéhez I-XXIV. kötete közleményei.

Bunyitay Vince, Lojda József tanulmányai a leleszi és a Sennyei levéltárról. *Balassa Iván, Nagy Géza* tanulmányai a szocialista mozgalmakról. *Mailáth József* a bodrogrközi vízszabályozásról, kivándorlásról, népiéleti tevékenységről.

Zemplén vármegye levéltárában Sátoraljaújhelyben őrzik a Bodrogrköz településeinek írásos múltját, az egész történeti tájékot, a Csehszlovákiához csatolt részek anyagát is, mivel iratcserével csak tagosítási, földhasznosítási, telekkönyvi iratokat, nyilvántartásokat adtak át az 1920-as években.

A megye közgyűlési irataiból 1558-1849-ig a korabeli mutatók alapján elkészült az egyes településekre vonatkozó összevont mutató. (B.A.Z. Megyei Levéltári Füzetek 10. száma.)

Az Urbáriumok gyűjteményében 35 bodrogrközi községnek megtalálható az 1773-1774. évi Urbárium. Minden falunak megmaradt az 1773-1806-ig

dicalis összeírása. Megtalálhatók az 1828. évi országos összeírások községenkénti adatai, valamint az 1869. évi népszámlálás egyéni felvételi ívei. Részben megmaradtak az 1846. évi népességösszeírás bodrogi közti adatai (Loc. 391. No. 110.). A 9. kérdőpont feleletei (Loc. 95. No. 57-től Loc. 102. No. 558-ig).

Kézírt 18-20. századi térképek között 28 község 64 térképe, melyek az egyes falvak első elrendezését, határterületeit mutatják.

Az iratokból kigyűjtendő lehetne a bodrogi község pecsétlenyomatai, egyházi pecsétjei.

A híres bodrogi családok pereiben nagyon sok községi vonatkozás található pl. Sennyei, Mailáthok, Olchváryak, Boronkayak, Vécseyek stb.

Zemplén megye alispánjának iratai különösen: kivándorlási, vízügyi, ármentesítési, Bodrogi-Tisza-szabályozási, csatornázási stb.

Ugyancsak az alispáni iratokban különféle állatösszeírások, közmunkaváltás-kimutatások szerepelnek községenként.

Megtalálhatók a bodrogi községekből a felekezeti anyakönyvek 1821-től az állami anyakönyvezésig, majd az állami anyakönyvek másodpéldányai, napjainkig. A megyei számvevőség iratai őrzik a községi költségvetéseket 1918-1950.

1945-től megmaradt a ricsei járás főjegyzőjének iratanyaga, valamint a járási tanács 1950-1956. évi jegyzőkönyvei, iratai.

A megyei tanfelügyelőség 1914-1950. közötti irataiban az iskolák és tanítói javadalmakra hasznos adatok vannak.

A községek 1872-1950 irataiban a legfontosabb események, intézkedések, létesítmények tükröződnek, melyekhez a községi tanácsok 1950-1961-ig begyűjtött jegyzőkönyvei párosulnak.

A levéltárban található választmányi iratok, hitelszövetkezetek, közjóléti szövetkezetek, egyesületek és iskolák, óvodák, legeltetési társulatok stb. iratai is.

Az egész Bodrogi történetének, de egyes faluk múltjának megvilágításához a fent felsorolt levéltári források nélkülözhetetlenek.

A BODROGKÖZ NÉPMOZGALMA

A Bodrog-Latorca Tisza által határolt, az Alföld északkeleti peremén fekvő történeti Bodrogköz az újkőkortól kezdve folyamatosan lakott vidék.

A régészeti leletek alapján megállapítható, hogy elsősorban a magasabb fekvésű kistájakat választották letelepülés céljára az itt élő emberek. A Bodrogköz déli-délnyugati részét kevés dombbal tarkított mélyfekvésű terület, a *Hosszúrét* foglalja el. Az időszakos áradások, az esős évjáratok a XIX. századi átfogó ármentesítésig ezen a kistájon tették leginkább bizonytalanná a termelő gazdálkodást. A tájegység települési térképén a Hosszúrét helyén üres folt található, csak a folyószabályozásokat követő időkben kezdték benépesíteni földesúri majorokkal, szétészórt tanyákkal.

A Hosszúrétből a Tisza és a Bodrog összefolyásának közelében egy háromszög alakú, összefüggő dombvidék: a *Bodrogzug* emelkedik ki. A *Tisza-mellék* nyugati részén lapályok, a keleti felében homokhátak az uralkodóak. A *Bodrogmellék*, *Karcsamellék*, *Ticemellék* felszíne a legváltozatosabb: két vulkanikus eredetű szigethegy, számtalan domb és kisebb-nagyobb lapály váltja egymást. A *domborzati adottságok alapján az ármentesítés előtti tájegységet három olyan körzetre lehet osztani, ahol a települések gazdaságföldrajzi helyzete nagy vonalakban hasonló: 1. Bodrogzug, 2. Tisza-mellék nyugati része, 3. Tisza-mellék keleti része, Karcsamellék, Ticemellék, Bodrogmellék.*

A településhálózatot, a tájegységen élők számát a domborzati viszonyok által elsődlegesen behatárolt termelő gazdálkodás mindenkori állapota határozta meg. A termelő gazdálkodás körülményeit a természeti csapások, járványok, háborús időszakok gyakorisága, a termelésmódban és a társadalmi viszonyokban végbemenő változások is befolyásolták.

A Bodrogközben az újkőkortól a magyarok letelepüléséig számtalan náció megfordult: a tiszai, zóki, füzesabonyi, pilinyi, gávai kultúra népei, a kelták, preszkiták, pannóniai császárkori barbárok, szlávok váltották egymást. A magyarok megjelenésére a tájegység 27 különböző pontján feltárt X. századi temetők leletei utalnak. A szasszanida övgarnitúrák, tarsolylemezek, szablyák, kengyelek, dirhemek alapján levont következtetés az, hogy elsősorban a magyarokhoz csatlakozott kabarok találtak ezen a vidéken új hazát. *Valter Ilona*, az Országos Műemléki Felügyelőség régésze leletek és írott források felhasználásával vizsgálta fel a Bodrogköz honfoglalásakori és középkori település hálózát, amely szerint a *XIII. század elején a Bodrogzugban 6, a Tisza-melléken 14, a Ticemelléken 22, a Bodrogmelléken 19, a Karcsamelléken 34, összesen 95 lakott hely volt a tájegységen.*¹

A XIII. századtól kezdődően egyre több olyan okmány maradt fenn, amelyből a bodroγκőziek mindennapi életére vonatkozóan sokrétű információt kaphatunk. Az 1180-1190 között alapított leleszi prépostság szerzetesei készítették ezeknek az okmányoknak nagy részét. Lelesz századokon át volt a környék hiteles helye.

A feljegyzések tanúsítják, hogy a honfoglaló magyarság a nomád áltartásról fokozatosan áttért a földművelő-állattenyésztő életmódra. A XIII. század első évtizedeiben a hűbéruraknak és az egyháznak juttatott egykori királyi földeken a szolgasorsú lakosság már majorsági gazdálkodást folytatott.² A tatárjárás utáni konszolidáció nem csak a népesség összetételének, a településhálózat sűrűségének megváltozásához, hanem a jobbágyi szolgáltatáson alapuló, nyomásos gazdálkodási rend kialakulásához is vezetett. A század végére a bodroγκőzi települések jelentős hányada elpusztult, amely csak részben volt a tatárdúlás következménye, legalább hasonló nagyságrendű szerepe volt a termelés mód változásának. A sűrűn elhelyezkedő majorok helyett nagyobb lélekszámú és határu falvak alakultak ki a településszám egyidejű csökkenésével.³

IV. Béla az ország újjáépítése érdekében a lemeszárolt lakosság pótlására a környező országokból toborzott új telepeseket. Ebből az időszakból, 1267-ből való a Bodroγκőz lakóinak egy töredékéről készült kimutatás. A leleszi prépostság földjein dolgozó 108, szolgasorsból felszabadítandó személy között vegyesen van magyar és idegen.⁴

1320-ban Fülöp, szepesi és újvári főispán köriratban adta tudtára a megyéknek, hogy a Bodroγκőzben lévő birtokaira: Bodoló, Örös, Gerepse, Tárkány, Marásza falvak pusztá telkeire szívesen fogad új lakókat, akiknek különféle kedvezményt biztosít.⁵

A XIII-XV. századi okmányokból rekonstruálni lehet a Bodroγκőz már említett három gazdaságföldrajzi körzetének kistáji kapcsolatrendszerét, amelyből a gazdasági és demográfiai következtetéseket egyaránt levonhatunk. A közhiedelemmel ellentétben a Bodroγκőznek csak bizonyos részei voltak elzárva egymástól az ármentesítés előtt. A három határfolyó nagyforgalmú révjeiről már XIII-XIV. századi feljegyzések szólnak.⁶ A bodroγκőzugiak a Tisza és Bodrog folyókon létesített átkelőhelyeken keresztül a szabolcsi Rétköz és a zempléni Hegyalja helységeivel tartottak fenn szoros kapcsolatot. A többi bodroγκőzi településsel megnehezítette az állandó kapcsolattartást a Hosszúréti mocsárvilága. A bodroγκőzugiakhoz hasonló helyzetben volt a Tisza mellett nyugati részébe települt Karád és Cigánd. E két falu még néha egymástól is el volt zárva a határukba mélyen benyúló Hosszúréti vízenyőí miatt. A Tiszán keresztül biztonságosabban közelíthették meg a rétközi helységeket, mint a többi bodroγκőzi települést. A Tisza felső szakaszán, a Latorcán, Bodrogon több átkelőhely üzemelt. A tiszai révek közül a leányvári volt a legforgalmasabb. Itt vezetett át az az országos jelentőségű kereskedelmi és hadiút, amely

Erdélyből kiindulva Szatmár, Kálló, Kisvárdá érintésével jutott el vidékünkre, majd a szőlőskei Bodrog révén keresztül a felvidéki bányavárosok és Lengyelország felé vette az irányt.⁷ Békeidőben ennek az útnak közelsége prosperitást hozott a környezetében lévő települések számára. Nem véletlen, hogy a Bodroghöz vásáros helyeinek és mezővárosainak láncolata: Szerdahely, Kövesd, Helmec, Lelesz itt jött létre.⁸ A nagyúthoz a jelenlegihez hasonló sűrűségű mellékút csatlakozott. A Bodroghoz és a Felső-Bodroghöz települései között ezek biztosították az összeköttetést. Az okmányok csupán a Hosszúrét északi peremén fekvő néhány karcsamelléki falut: Lukát, Karcsát, Ricsét írják a belvizek miatt nehezen megközelíthetőnek. A nagyút nyitottá tette az északi-északkeleti körzetet. Elsősorban a Hegyaljával, az ungi Vizmeges és a szabolcsi Tisza-öböl lakóival érintkeztek, de távolabbi vidékek vándorai, iparos és kereskedő emberei gyakran vetődtek erre.⁹ A békés időkben előnyös nyitottság háborúk idején bizony hátrányos volt. Az átvonuló hadak, barát és ellenség egyaránt az itt élőket sanyargatta, megakadályozta a termelő gazdálkodás normális folytatását, elvándorlásra készítette a bodroghozlakókat. A háborúk után aztán pótolni kellett a termelő erőt. Idegeneket telepítettek be, vagy más vidékről szöktettek meg jobbágyokat a földet birtokló nemesek. Egy 1387-ben keltezett okmány Bélyben és Nagytárkányban vlach jogú lakosságról ír.¹⁰ Bélyben még 1401-ben is feljegyezzük egy Magnus András nevű hospes.¹¹ 1397-ben Bacsai Jakab bodroghozlakó birtokára szökteti a felső-zempléni Kelecsényben lakó jobbágyokat Paulochi Máté uradalmából.¹²

A XV. század közepén cseh zsoldosok pusztítják el a Felső-Bodroghoz sok települését. A sorozatos háborúk, a termelés módjainak változása miatt a Bodroghozlakókat, a legnyitottabbnak számító északi-északkeleti részeken 27 helység szűnik meg örökre.¹³ A lakosság csak azokon a területeken marad meg törzskösként, amelyeket a vízenyők miatt a katonák sem tudnak megközelíteni.

A mohácsi vész után a Bodroghoz a királyi Magyarország része marad, de annak keleti, ütköző zónájában. A királyi koronáért folyó csatározások egy része a tájegység közelében zajlik és az egymás ellen vonuló hadak feldúlják a vidéket. 1541-től a királyi rovásadó és dézsma jegyzékek, földesúri urbáriumok megközelítő pontosságú és folyamatos adatokat szolgáltatnak a bodroghozlakó népességmozgások tanulmányozásához. A szakembereknek fenntartásaik vannak e három forrás adataival kapcsolatban, de azt elismerik, hogy az eddigi esetleges részadatokkal szemben átfogóbb és részletesebb információt nyújtanak.¹⁴

Az 1541-es adójegyzék 59 bodroghozlakó települést regisztrál, amelyből négynek: Dámócnak, Csékének, Abának, Kerekőnek már csak pusztatellékei vannak. Az összesen 578,5 jobbágytelekből 100 áll üresen.¹⁵ 1548-tól 1576-ig egyre növekszik a népességszám. Az elpusztult falvak újratelepülnek. A török által szorongatott déli megyékből érkeznek sokan, de északi irányból is

jönnek telepések. 1571-es földesúri okmány Dobra és Dámóc lakóit rutén kolonusoknak írja.¹⁶ 1576 és 1596 között egyre csökken az adóköteles porták száma és nő az adómenteseké, amely kiváltság az új lakókat illette meg leginkább. Az 1598-as összeírás 56 bodrogközi helység adatait tartalmazza. (A három bodrogzugi falut Zalkodot, Visst, Kenézlőt időközben közigazgatásilag a szomszédos Szabolcs megyéhez csatolták, így 1950-ig nem szerepelnek a zempléni kimutatásokban.) A Tisza mellék, Karcsmellék, Bodrogmellék, Ticomellék településeinek összesen 1483 adózó házat jegyeznek fel.¹⁷

A XVII. században ismét sűrűn váltják egymást a háborús és békés időszakok. A Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György, Thököly hadjáratai miatt pusztulnak a bodrogközi falvak és mezővérosok. Ezekről a zűrzavaros évtizedekről már a megyei és az egyházi iratok bő információt adnak, amelyek nem csak a tájegységről kifelé irányuló, hanem a helyi települések között zajló belső migrációt is rögzítik. Két szemelvénnel szeretném érzékeltetni milyen hatással volt ez az évszázad a bodrogköziek életére: „... Mindez háborúságos időkben is, mindez ideig is nem vót könnyebb fizetés rajtunk mindenkinél. De immár most az mi szegény helyünkben és végső pusztulásra jutott falunkból már sokan elmentenek. Kérjük Kigyelmetek itt maradt kilenc gazdák, rajtunk az kemény portió iránt könyörölni méltóztassanak, merthogy az elment gazdák terheit is mi viseljük, penig az magunk terheinek viselésére is elégteleknek lévén... Alázatos ricsei lakosok.”¹⁸

„... Tekintetes Nemes Vármegye!

Ugy vagyontudunkra, hogy az Nemes Vármegye az Dámocziaktul mindenféle adózást el engedett azért, hogy régi lakóhelyeket meg szállják. Mivel penig mi közöttünk az régi Dámoczi lakosok közül egy néhányan laktanak az mi adónkban az reájuk eső rész másfél portió. Azok penig immár miközöttünk nem akarnak fizetni, mivel az régi lakóhelyekre akarnak menni amint, hogy már háznak való fát is hordattak oda. Kérjük ezért alázatosan Kigyelmeteket, hogy azon Dámocziakra eső másfél portiót rajtunk ne kívánja Szolgabíró Uram... Ha Nagyságotok, Kigyelmetek el nem engednek benne, már holmi jövevényként sokan elmentenek, csak néhányan maradtunk. Ha Nagyságotok nem könyörül rajtunk, ilyentén nekünk is ide s tova lakhelyünket el hagynunk... Az Dobrai szegény lakosok...”¹⁹

A XVII. század hadi eseményei és a Rákóczi szabadságharc 5 felső-bodrogközi települést tett végérvényesen pusztává, Csernyő, Dámóc átmenetileg vált lakatlanná, de a többi helységben is sok volt az üres telkek száma.²⁰ A szatmári békekötést követő évtizedek népmozgalmi állapotát rögzíti Bél Mátyás leírása. A legtöbb bodrogközi falunál megjegyzi, hogy lakói „jövevények, kóborló népek, szlávok, rutének, lengyelek”.²¹ A török kiűzésével megindult népességmozgásból tehát a tájegység lakói szintén kivették részüket. A bodrogzugiak közül sokan vándoroltak el a hegyaljai városokba, a felső-bodrogközi helységekből az Alföld felé. Szabolcs megyéből és a felső-zepléni falvakból

pedig a Bodroghözbe jöttek új telepesek.²² A nagymérvű migráció még a legeldugottabb települések lakosságát sem hagyta érintetlenül.

A XVIII. század közepére konszolidálódott a gazdasági helyzet és az elpusztult falvak határait a majorsági gazdálkodás indult virágzásnak, amely jelentős számú munkaerőt igényelt. Főleg aratás, szüret, betakarítás idején foglalkoztattak vendégmunkásokat a bodroghőzi allodiumok. Az idénymunkások közül sokan telepedtek le a tájegység uradalmi központjaiban.²³ A népességváltás egyes fázisait a dézsmajegyzékek, a földesúri osztályok, az 1715-ös és az 1720-as országos összeírások tükrözik leginkább.²⁴ Az 1774-es Mária-Terézia-féle Urbáriumok és az 1542-től folyamatosan meglévő dézsma jegyzékek családi névanyagai bizonyítják, hogy a viharos történelmünk miatt a bodroghőzi lakosságnak csak a töredéke maradt törzsökös. Az 1787-es első népszámlálás adatai alapján 2 mezőváros és 52 falu volt a tájegységen. Az új telepesek beáramlása, az elvándorlás a XVIII. század végére mérséklődött.²⁵ A XIX. század első felének népségmozgására a bevándorlás, az elvándorlás és a belső vándorlás egyformán jellemző volt. A XIX. század második felében végrehajtott ármentesítés elsősorban a Hosszúrétet és a lapályos területeket tette művelhetőbbé. A kitűnő termékenységű új szántókat azonban a nagybirtokosok kaparintották meg, újabb majorokat építettek fel, ahova Szabolcsból, Felső-Zemplénből, Abaújból, Ungból, Ugocsából toboroztak cselédséget. A Bodroghőzt közvetlenül érintő háborúk, járványok megszűnése következtében egyre erősödő természetes szaporodás és a betelepítések a XIX. század utolsó harmadára túlnépesedetté tették a tájegységet. Mivel a földek jelentős része a nagybirtokosok kezén volt, az egykori jobbágytelkek több nemzedéken keresztül elaprózódtak. Megélhetést biztosító ipari üzem a tágabb környezetben sem létesült. Egyre nőtt azoknak a családoknak a száma, akik máról-holnapra tengették életüket. A nyomor elől egyre többen kerestek menedéket az óceánokon túl. 1870-től kezdve sok bodroghőzi utazott a rohamos ipari fejlődésnek indult Amerikai Egyesült Államokba, azzal a reménnyel, hogy többéves kitartó munkával, takarékos életmóddal megkeresik családjuk itthoni boldogulásához szükséges tőkét. Az Atlanti-óceán partvidékéhez közel eső New York, New Jersey, Pennsylvania, Ohio, Virginia, Connecticut állam ipari üzemiben, vasútépítéseinek és bányáiban helyezkedtek el. Jelentős részük többször is megjárta az újvilágot, vendégmunkásként ingázott az óhazai lakhelye és az amerikai munkahelye között. Az egyre romló magyarországi gazdasági helyzet, majd a világháború sok kivándorlót késztetett arra, hogy az Egyesült Államokat válassza végleges tartózkodási helyéül. A Bodroghőz kivándorlási emberszétése 1870-1914 között tízezres nagyságrendű.²⁶

Az első világháborút követő trianoni békeszerződés értelmében a történeti tájegységet kettészelte az országhatár. Csehszlovákiához került a gazdaságföldrajzilag legkedvezőbb helyzetben lévő, normál nyomtávú vasúttal ellátott, sűrűn települt észak-északkeleti régió. Magyarországon 22 falu és 10

nagyobb lélekszámú tanya maradt az 54 nagymúltú településből és a 15 tanyaiból.²⁷ A határ nem szigetelte el teljesen egymástól a magyarországi és a csehszlovákiai Bodroghozt. Létrehozták a kettősbirtokosság intézményét, amely jelentősen megkönnyítette a két ország közötti szabad mozgást. Minden községben volt a határ mentén átkelőhely. A két régió fejlődése, népességmegtartó képessége ettől kezdve az eltérő társadalmi és gazdasági körülmények hatására nem egyformán alakult, a Felső-Bodroghozt a mai napig megtartotta ebből a szempontból, a békés évtizedekben már a középkorban is érezhető előnyét. A trianoni békeszerződés után a magyarországi Bodroghozt lakóinak gazdasági helyzete mit sem javult. A még mindig kevés munkalehetőséget kínáló vidékről 1923-1925 között Kanada Ontário, Manitoba és Saskatchewan tartományaiba toboroztak munkaképes férfiakat, akiknek jelentős részük ott is telepedett le. Ebben az időszakban volt egy nagyobb létszámú visszatelepülés az Egyesült Államokból, akik közül az 1929-1931-es gazdasági válság hatására ismét kivándoroltak régi munkahelyükre.

Az 1922-1925-os és az 1930-as Hosszúréti földparcellázás a tájegységen belül indított el kisebb népességmozgást. Főleg a Hosszúréti peremén elhelyezkedő falvak lakói váltottak földet, építettek egyedülálló tanyákat, de érkeztek ide új telepesek Sátorlajúhelyből, Sárospatakról és Szerencsről is.²⁸ 1938-1945 között ismét Magyarországhoz tartozott a történeti tájegység. Ebben az időben főleg a cselédség soraiban volt nagyobb mérvű migráció. A bodroghoztieket Szabolcsba húzódtak, helyükre Erdélyből és a Felvidékről érkeztek munkavállalók.²⁹ 1940-ben 53 község és 92 kisebb-nagyobb tanya volt a Bodroghoztban.³⁰ A második világháború után három állam: Csehszlovákia, Magyarország és Szovjetunió között osztották fel a tájegységet. Csehszlovákiából 1945-1948 között, a Benes-féle kollektív felelősségrevonás gyakorlatának éveiben sok család települt át a magyarországi határmenti falvakba. A kettős határhassználat intézményét és a sűrűn elhelyezkedő határátkelő helyeket felszámolták, megszigorították a kapcsolattartás lehetőségét az egymáshoz ezernyi szállal fűződő régiók között. Az 1945 után megváltozott társadalmi, gazdasági, politikai rend ismét újabb folyamatokat indított el a településhálózat és a népességmozgás alakulásában. Csehszlovákiában a szovjet-magyar határ közelében egy várost építettek fel a vasúti határátkelő kiszolgálására: Tiszacsernyőt. Magyarországon két község tűnt fel a térképen. Tiszacsernyőt Máriapusztából és Józsefmajorból hozták létre 1950-ben. Györgytarló teljesen újonnan települt 1954-ben.³¹ Az egykori uradalmi majorok cselédlakásait fokozatosan elbontották és helyettük lakóházakat építettek.

A magyarországi tájegységrész munkalehetőségei 1945 után sem változtak, ezért a bodroghozti férfiak 1950-től egyre többen helyezkedtek el Budapest üzemében, Salgótarján, Eger, Miskolc és a borsodi iparvidék nagyberuházásainál, ahonnan hetenként vagy kéthetenként utaztak haza családjukhoz. A kétlaki életmódot az 1960-as években felnövekvő, szakmát szerzett nemze-

dékek nem vállalták, hanem munkahelyeik közelében igyekeztek letelepedni.³² A mezőgazdaság szocialista átszervezése sok embert késztetett arra, hogy a kezdeti nehézségekkel küzdő, gyengén fizető szövetkezetek helyett, a lakóhelyüktől távol eső, de magasabb jövedelmet biztosító ipari vállalatoknál helyezkedjen el. A tsz-ek megerősödése, a mellékküzemek létesítése 1975-1985 között bizonyos visszaáramlást indított meg, de ennek tendenciája korántsem tudta ellensúlyozni az 1950-től eltelt években elvándorolt lakosság számát. Az 1971-es településkonceptió tovább rontotta a kisebb falvak népességmegtartó képességét. Az egyébként is elmaradott infrastruktúrával rendelkező vidéken 1976-ban felszámolták azt a gazdasági vasutat, amely 1914-től biztosította a déli települések összeköttetését a Sátoraljaújhely–Budapest, 1930 és 1944 között a Nyíregyháza–Budapest vasúti vonallal. Az olcsó, nagytömegű és viszonylag gyors áruszállítás lehetőségének megszűnése sokat rontott a téjegység gazdaságfejlesztési helyzetén. 1966-tól a sátoraljaújhelyi székhelyű Hegyalja Ruházati Rt. több bodroközi faluban fiókküszemet létesített a nők helyi foglalkoztatásának érdekében. 1975-től a tsz-ek hoztak létre férfi és női munkaerőt egyaránt alkalmazó kisüzemeket, amelyek az elmúlt évtől kezdve a piaci viszonyok és a gazdasági szabályozók változásai miatt sorra ráfizetésessé váltak a vidéken egzisztáló közös szövetkezetekkel egyetemben. Hiába észlelhető az infrastruktúra bizonyos mértékű fejlődése – korszerűbb ellátást biztosító bolthálózat kiépülése, a vezetékes ivóvíz biztosítása – ha a mezőgazdasági üzemek, a bodroközi zömének kenyéradoi krónikus gazdasági gondokkal küszködnek. A téjegység lakosságának előregedése és fokozatos csökkenése visszafordíthatatlan folyamatá vált.³³

Összegzésül elmondható: Az újkőkortól napjainkig folyamatosan lakott Bodroköz népessége a történelmi események és gazdasági lehetőségek változásának következtében állandó mozgásban volt. A bevándorlók és az elvándorlók eltérő intenzitással követték egymást a téjegység mindenkori népességtartó képességének megfelelően. A társadalmi struktúrában, az anyagi kultúrában, a szellemi hagyományok megőrzésében a mai napig érezhető arhaizáció a sorozatos migrációk ismeretében nem magyarázható nagy számú törzsszerű népesség folyamatos jelenlétével, hanem inkább gazdasági adottságokkal. A Bodroköz soha nem tartozott Magyarország gazdaságilag legvirágzóbb régiói közé, így az anyagi lehetőségek hiánya az élet minden területén megkésettiséget eredményezett.

A téjegység gazdasági, néprajzi szempontból nem tekinthető homogénnek, inkább kontakt zóna az Alföld és Felvidék között, de még Erdély hatása is felfedezhető, ha az itt élők anyagi és szellemi kultúráját alaposabb vizsgálat alá vesszük.

1. *Valter Ilona*: A Bodroglő honfoglaláskori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle. 1974. 1-2. szám. 1-55. *Valter Ilona*: A Bodroglő a középkorban. Élet és Tudomány XXXIX.évf. 6.szám. 1974.II.8. 243-248.

2. *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ad civi. Buda. 1823-1835. — Továbbiakban: CDH - VII/5. 205-207.

3. *Valter Ilona* i.m. 21.

4. CDH. III. 471. Néhány név a leírtak szemléltetésére: *Furedy, Maradeych, Tordas, Farkas, Borsody, Bolog, Tumpa, Mochy, Guba, Zumpad, Buda, Lazar, Salamon, Monkáchy, Vendic, Pinchir, Bog, Wegeda, Iwanes filius Concha, Kyew, Sygner, Hada, Chowka, Aba, Chema, Wech.*

5. Anjoukori Okmánytár. Szerkesztette: *Nagy Imre*. Bp. 1884. — Továbbiakban: AO - I.köt. 562.

6. CDH VII/5 205.: A Latorcán Lelesz közelében lévő Kachata nevű rév említése 1211-ben. *Wenzel Gusztáv*: Árpádok Uj Okmánytár. Pest. 1860. — Továbbiakban: ÁUO - I. köt. 73.: Kenézlnél a Tiszán említik 1238-ban a Kitché révét. 1368-ból az itteni átkelővám kezelőjének neve ismert: Domokos literatus. CDH VII/II. 220.: A bodrogi Fejér keő rév említése, amelyen át a Bodroglőből a Hegyaljára lehetett eljutni.

Mályusz Elemér: Zsigmondokri Oklevéltár. Bp. 1956. — Továbbiakban: ZSO - I. 5782.sz.: A Szőlőskői Bodrogrév említése 1399-ben.

AO. II. 163-164: A Tisza salomoni Sörévének említése 1324-ben. A mármarosai sóbányák kincsét idáig szállították a Tiszán, majd innen a bodroglőiek vitték tovább szekereiken a Felvidékre. A Sókikötőt a középkorban Nagytárkányba helyezték át.

Zichy család Okmánytára. Bp. 1899. — Továbbiakban: ZCSO - IV. 324.: A rozsályi-leányvári Tisza révjog megerősítése 1387. május 8-án. ZSO.II. 4843.sz.: 1406. június 30-án Tuzséri Miklós nyilatkozik, hogy családjának Agárd és Tuzsér között a Tiszán emberemlékezet óta révje van.

7. A korabeli bodroglői úthálózatról leginkább a határjáró iratokban olvashatunk. CDH VII/5. 205-207.: Helme szántóföldjei mellett említik a Nagy Utat, amely Leányváron, Dámócon, Perbenyiken, Helmeceken, Szentesen, Szomotoron át ért el a szőlőskői Bodroglőig. Helmeceken ágazott ki belőle a Bacsán, Leleszen keresztül Ungvárra vezető út. Kisújláknál Zemplén felé, Helmeceknél Kisgyéresen, Nagygyéresen, Örsön, Nagykövesden, Kiskövesden, Szerdahelyen a szőlőskői révig lehetett eljutni egy-egy mellékágán. A Sóút Salamon, Kistárkány, Nagytárkány, Dámóc határain keresztül csatlakozott a Nagy Úthoz.

ZSO.I.3750: Egy 1394-es határjárás Battyánból Nagytárkányba vezető útról ír.

ZCSO.III.267: 1364-ben Laca és Dámóc között olyan útról írnak, amely földgáton át vezet a lapályos részekre és a két falu határát elválasztó Sármápatokán keresztül.

8. CDH.VII/5. 205-207: A helmeci szabad piacot az 1211-es okmány említi meg. AO.VII.165: 1358-ban Egyházás és Vásáros Szerdahelyként van feltüntetve a mai Bodroglőszertdahely. ZCSO.VI.293: A leleszi országos vásár jegyzése 1414-ben. ZCSO.VI.407: Nagytárkányi keddi hetivásár 1416-ban, Sztáray család Okmánytára. Bp. 1887-1889. — Továbbiakban: SZTO - II.159: Perbenyikben 1425-ben szerda a hetivásár napja.

9. A tájegységi tranzitforgalomra vonatkozó adatok: ZCSO III.595: Az 1375-ös okmányban a bodroglői Nagy Utat át a közeli Kisvárdai országos vásárra érkező kassai polgárokról tesznek említést. ZSO.II.5337: 1407-ben Szakács László leleszi bíró olyan jogot kap, hogy az ide érkező felvásárló kereskedők vitás ügyeit a helyszínen eldöntheti. A szabolcs megyei Kisvárdai és a Bodroglő köz kapcsolatáról bővebben: *Makay László*: Kisvárdai fejlődése 1486-ig című művében. Tanulmányok Kisvárdáról sorozat. 6.sz. Kisvárdai 1975.

10. *Hodinka Antal*: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1909. 25. és a Leleszi Prépostság iratainak Metalese. Actor Fasc. 8. No.9.OL.

11. ZSO. II. 1159.

12. ZSO. I. 4832.

13. A Bodrogzug megszűnt helységei: *Kitce, Csenke, Tagala-teleke*. A Felső-Bodrogrköz megszűnt helységei: *Aba, Kengyel, Homoki, Kengyeltelek, Igazad, Zompod, Tajba, Katron, Keresztúr, Öszöd, Abaháza, Acsatelek, Oylók, Pomocsi, Ráska, Ujfalus-telke, Zabrág, Kisfalu, Esztrágy, Eszeny, Dobrozsnya, Csögdér, Csernatolo, Csekeszeg, Buró, Bodoló, Berzsem*.

14. Országos Levéltár. Budapest. – Továbbiakban: OL – Conscriptiones portarum Comitatus Zempliniensis E.158. 1541-1707. – CP – Regestra Decimarum Comitatus Zempliniensis. 1541-1801. E.159. 226-272.csomó – RD –, Urbaria et Conscriptiones 1554-1774. E.156. – UetC –

15. CP. E.158. LVI. OL.

16. Sennye család levéltárának mutatója 1810. 34. P.szek. 599. OL.

17. CP. E.158. LVII. OL. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fol.Hung.1932. Nagy Gyula levéltári tiszt feljegyzései.

18. Kazinczy Levéltár Sátoraljaújhely – KLS – Vegyes Közgyűlési iratok. Acta Historica. IV– 1001/p. No.164.

19. U.o. mint az előző pontban. A Bodrogrköz XVII. századi zaklatott életének tanúbizonyságai: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. VII. évfolyam.10.szám. 1901. október. 307. Forgách Zsigmondnak írja Allaghy Ferenc Pácinból, hogy 1607-ben Homonnay György lovas és gyalogos hada, Ung vármegye lovasai, Szabolcs és Zemplén megye csapatai mind a Bodrogrközött dúltak., Református Egyház vizitációs jegyzőkönyvei I–IV.kötet. 1611-1770. Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Levéltár, Sárospatak. Perbenyik 1629, szeptember 15.: „Az templomban minden ocsmányság találtatott . . . melyeket az úton járóktól való féltéken hordottanak oda . . .”. Nagygyés, 1629. szeptember 13.: „Ideig meg vagyon engedve, hogy háborúságnak idején az templomban tartózkodjanak . . .”

Vegyes közgyűlési iratok i.h. No.39.sz. alatt Zemplén vármegye határozata a jobbagyszoúk, vándorlások megakadályozására. No.10.: Több panaszoslevél 1614-1620-ból a zsoldosok bodrogrközi garázdálkodásáról, No.69.: Kimutatás az 1660-as évekig elpusztult bodrogrközi telkekről. No.78.: A helmeci lakosok panasza a garázdálkodó német zsoldosok ellen. No.64.: Karád panasza a község portáinak elpusztulása miatt. No.83.: Az uralkodó csapatai 1673-ban átvonulnak a Bodrogrközön.

20. A Bodrogrköz elpusztult helységei: *Sárkány, Marásza, Gerepse, Agóc, Kerekto*. Dámóc átmeneti elpusztulásáról a szomszédos Laca előjárósága úgy nyilatkozott 1713-ban, hogy 1708 körül a szabadságharc eseményeinek és a katonák által behurcolt pestisnek következtében a falu lakóinak egy része meghalt, más részük pedig elköltözött a szomszédos megyékbe. (KLS. Vegyes közgyűlési iratok No.299). A helmeciek pedig egy peres iratban azt vallják Barlok Istvánról: „. . . Ki is a kurucz világ folyamattya alatt Váradra ment volt által lakni. A kurucz világ szüntével meg ismét ide, Helmecre jöven vissza.” (KLS. Polgári peres iratok. Loc.30. No.38).

21. *Bél Mátyás*: Zempliniensis Comitatus Descriptio. Főegyházmegyei Könyvtár. Esztergom. Batthyányi Gyűjtemény. X.Categória. A Bodrogrközre vonatkozó rész magyar fordítása Pozsonyban jelent meg az Irodalmi Szemle XX. évfolyamán, 1977. decemberi, 10. számának 904-920. oldalain. A fordítást Püspöki Nagy Péter végezte.

22. A migrációról a földesúri polgári peres iratok és osztályok számolnak be elsősorban (93-98.csomó. Loc.20-50, KLS). Az országos összeírásokból is lehet követni a népesség fordítását (RD.UetC.OL). *Bárony István*: Adalékok a Szabolcs megyéből Abaúj, Borsod és Zemplén megyékbe irányuló jobbagymigráció kérdéséhez a XVIII. század első évtizedeiből. Borsodi Levéltári Évkönyv. III.19-33.

23. A Bodrogközben birtokos földesúri családok polgári peres iratai. 93.-98. csomó. KLT.

24. Regnicolaris Levéltár. Comitatus Zempliniensis. No.78. No.79. OL.

25. 1774-es Urbáriumok. IV. 1001/b. Loc.67. No 27-334. KLS. Az 1787-es I. magyarországi népszámlálás. KSH. 1960. Budapest. Szerkesztő: Danyi Dezső és Dávid Zoltán. 272-285. oldal. A migráció mérséklődéséről az 1776-1783, 1785-1786, 1790-1792, 1798-1802 közötti dicális összeírás névsorai tanúskodnak. (KLS)

26. *Legenyei Bodnár Péter*: Bodrogköz a kivándorlás szempontjából. Bp. 1903. Legenyei 1870-1903 között az alispáni különírók adatai alapján 5955 főre becsülte a bodrogközi kivándorlók számát. Az emigráció 1903-ban erősödött fel és 1914-ig egyre fokozódó ütemben folytatódott.

27. Magyarországon maradt helységek: Zalkod, Viss, Kenézlő, Tiszakarád, Kiscigánd, Nagycigánd, Ricse, Révleányvár, Zemplénagárd, Dámóc, Láca, Cséke, Semjén, Kisrosvágy, Nagyrosvágy, Pácín, Karcsa, Karos, Luka, Alsóberecki, Felsőberecki, Vajdácsk. Tanyák: Darvas, Örhegy, Monyha, Belső, Becsked Biharom, Máriapuszta, Nagyhomokpuszta, Eperjesszőg, Apajhomok. Csehszlovákiához került: Bodrogvécs, Szomotor, Bodrogszőg, Bodrogszerdahely, Kiskövesd, Nagykövesd, Örös, Nagygéres, Kisdéres, Királyhelme, Perbenyik, Dobra, Bély, Nagytárkány, Kistárkány, Tiszasalamon, Ágcsernyő, Battyán Kaponya, Bacska, Lelesz, Bodrogmező (Pólyán), Szolnocska, Boly, Zétény, Véke, Szinyér, Rad, Bodrogszentmária, Pálfölde, Kisújlak, Bodrogszentes, Körtvélyespuszta, Gerepsepuszta, Keresztúrpuszta, Fejlesztanya, Rozsostanya.

28. *Dankó Imre*: A Bodrogközi Hosszúréti települése. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve IV. 1964. Miskolc. 143-165.

29. A történeti Bodrogköz anyagi kultúrájának és társadalom néprajzájának kutatása során több ízben bejártam a tájegység összes települését. A 20. század népmozgalmaira vonatkozó adatokat jórészt a helyszínen gyűjtöttem.

30. *Csikvári Antal* (szerk.): Vármegyei szociográfiák. XI. Zemplén vármegye. Bp. 1940.

Bodrogzugi helységek: Zalkod, Viss, Kenézlő, Vilmatanya, Törökér. Tiszamelléki helységek: Györgyterlő-major, Tiszakarád, Máriapuszta, Józsefmajor, Határszél, Erzsébetanya, Cigánd, Budahomok, Ricse, Révleányvár, Hatakostanya, Bodzástanya, Várlaktanya, Várszegtanya, Zemplénagárd, Nyilak-tanya, Barathy-tanya, Darvastanya, Korcsótanya, Pokolvár, Makkostanya, Nagytárkány, Földvartanya, Kolónia, Kistárkány, Petrik-tanya, Tiszasalamon. Ticemelléki helységek: Ágcsernyő, Battyán, Kolónia, Bacska, Orosztanya, Lelesz, Ilkótanya, Csirkeköz, Kaponya, Pólyán (Bodrogmező), Szolnocska, Boly, Szirmay major, Véke, Zétény, Szinyér, Rad, Kisújlak, Körtvélyes, Pálfölde, Pocsekájtanya, Bodrogszentmária. Bodrogmellék: Bodrogvécs, Szomotor, Bodrogszerdahely, Ritkástanya, Vorzatelep, Bodrogszőg, Felsőberecki, Alsóberecki, Zsarótanya, Ágóctanya, Bodroghalom, Árpási-tanya, Dobosérháti-tanya, Kengyelpuszta, Magasorom, Ujtanya, Vajdácsk. Nyergestanya, Tentetanya, Halászhomok. Karcsamellék: Bély, Dobra, Dámóc, Szélföld, Sárkánypuszta, Örhegytanya, Láca, Monyhatanya, Cséke, Semjén, Kisrosvágy, Nagyrosvágy, Kisbelső-tanya, Bodolyó, Cserjetyanya, Juhásztanya, Fügedi-tanya, Lánczytanya, Meszeske, Nagyégés, Pácín, Bálinttót-tanya, Belső, Istvánmajor, Karcsa, Nyírtanya, Becsked, Karos, Eperjesszőg, Libatanya, Zsidóhomok, Kiskövesd, Nagykövesd, Rozsostanya, Homoktanya, Keresztúrpuszta, Gerepsepuszta, Örös, Nagygéres, Bodrogszentes, Kisdéres, Oncsa, Királyhelme, Fejlesztanya, Rozsostanya, Perbenyik. Hosszúréti: Páterhomok, Apróhomok, Nagyhomok, Elágazás, Szophomok, Várhomok, Dorkó, Rózsás, Biharomtanya, Fábiantanya, Miklósföld, Gorsótanya, Csermely-tanya, Szenna, Aranylótanya, Békahomok, Lápó, Lúdhallgató, Andrásztanya, Tóhát, Órszemtanya, Ligettanya, Harkótanya, Bélatanya, Füzestanya.

31. Péter Imre - Molnár János: Királyhelmece 700 éve, Királyhelmece. 1969. 65., Dankó Imre i.m. 151.

32. Saját gyűjtés alapján.

33. A tájegység lélekszámának alakulásáról 1787-ig csak tájékoztató jellegű adatok vannak. Valtér Ilona i.m. 33. oldalán megbecsülte a XVI. századi Bodroghköz lakosságát. Egy háztartás létszámát 5 főnek vette. Ezek szerint 1541-ben 3360-an, 1546-ban 4343-an éltek a tájegységen. A legnagyobb létszámú Helmece és Lelesz volt. 1598-ban a fenti szorzószám felhasználása alapján 7418 fővel számolhatunk. 1696-ban a sorozatos pusztítások következményeként 6000 főre esik vissza a lélekszám. 1787-ben a konszolidáció már 17565 embernek teszi lehetővé a megélhetést. A tájegység lélekszáma ezután tovább nő. Süli Zakar István: Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között című írásában (Borsodi Levéltári Évkönyv III. 35-76.) részletesen elemzi az okokat. 1844-ben 29453, 1890-ben 43905, 1940-ben 65263 fő a Bodroghköz lakóinak száma (szlovákiai részé: 29389, magyarországié: 35874). 1945-ben: Tiszasalamont Szovjet-unióhoz csatolták. Csehszlovákia visszakapta a Trianon által neki ítélte többi helyiséget. A csehszlovákiai rész lélekszáma 1945-1980-ig 6500 fővel nőtt: szlovákok és ruszinok betelepítése miatt (1940-es állapothoz viszonyítottan). A magyarországi területé pedig 5300 fővel csökkent. A lakosság szám tehát tükrözi a két országhoz tartozó tájegység rész gazdaságföldrajzi helyzetének különbözőségét.

SZEMELVÉNYEK

A rendelkezésre álló levéltári források alapján két dokumentumot ismertetek a népmozgalmi szempontból legérdekesebbnek számító XVIII. századból.

1757. május 23-án vizsgálta meg Makoczy Mátyás dámóci és Makoczy Lukács perbenyiki jobbágy rokoni kapcsolatát egy ügy kapcsán a szolgabíró. Több dámóci jobbágyot kihallgatott, ezek közül Zelenák Pál vallomását rögzítem: „... onnét tuggya a tanú, hogy egy testvér legyenek Makoczy Mátyás és Lukács, mert midőn elsőben Makoczy Mátyás ifjú legény korában Dámocra gyött és ott a Dámoczi papnál, azután egynél-másnál szolgált cir. 6 esztendőig, megházasodván úgy hozta el Lukácsot testvér atyafiát, a most Perbenyikben lakó Makoczy Lukácsot. Együtt lakván egy kevés ideig Lukács Perbenyikbe ment, ott Kálmánnál két vagy három esztendeig szolgáltán meg is házasodott. Minthogy a tanú sokszor cimborált velük: együtt szántottak, dolgoztak, mindenkittel nem eceer de többször is hallotta, hogy egymást többször testvér atyafinak vallották lenni. Szalókon, az háznál is volt az tanú Makoczy Mátyással, mikor Nagy Mihályba vásárra ment vele és ott Makoczy Mátyást mostohájának leánya vendégette és úgyan ez az huga akkor mondogta Makoczy Mátyásnak, mint bátyjának: Miért lakik az Bodroghköz, mikor itt Szalókon neki jó telke vagyon az Bodó részin? Bodó Sándor nevű ifjú M s gos B. Sennyey László Uraméknál szolgált és Dámocra kigyött László úr részire az jobbágyokat úrdolgára hajtani, az dobrai rétre. Akkor Makoczy Mátyás behíttá Bodó Sándort az maga házához s az tanú is jelen lévén megvendégelte és összeszidta tudtával: Ég-ördög adta! Ha te is úr volnál, most nem kellene nekem Sennyeyt szolgálnom, hanem tégedet! ... Apjok Ungban, Mokcsán kovácskodott, de szolgált Imregen is és úgy ment Hegyibe Bodó Gáspárhoz, majd Szalókon az telkére szállt. Az maga erejével házikót tsinált. Tsináltatáskor kenyere nem lévén koldulással kereste, úgy építgette, mint idegen országbéli saját keze munkája után élt ...”

Az apa, Petro Makovszky 1722. február 6-án a következő egyezséget kötötte Bodó Gáspárral: „Az alább is megírt Makovszky Petro, magamra vállalva mindennemű atyámfiaiinak és maradékaimnak, sőt mindazoknak valakiket ez alább írt dolgok most, vagy a jövőendőben akár mely úton illetve, adom tudtára mindeneknek és esküszöm az egy bi-

zony élő örök Istenre, hogy én valóságos és nemzetségről nemzetségre Lengyen országfi
lévén, midőn sokaktul hallottam szüntelen az nemes Magyar Hazának az szegényeknek
megmaradására való alkalmas voltát: kijöttem vala Lengyen országbul. Tttetes Mságos és
vitézlő Mokcsay István uramat kovácssággommal alkalmas ideig szolgáltam, kinek alkalma-
tosságával és az ördög incselkedéséből bizonyos szerencsétlenségbe estem. Annaira, hogy
rossz cselekedetemért sok ideig való raboskodást, ezalatt minden pénteken ostorozást
kellett szenvednem. Semmi szabadulásomat nem látvány folyamodtam Hegyiben lakozó
Bodó Gáspár Uramhoz, hogyha kiszabadítana eörökös jobbágyul adom magamat és ma-
radékimat. Minthogy eökelme sok fáradozással kiszabadított és szabad lévén ép elmével
az jó voltáért lekötöttem magam . . ." (Sennyey család polgári pere. 93.csom.Loc.45.
No.169. KLS)

Letelepítési megállapodás 1742-ből (Loc.100.No.448.KLS):

„Mi, alább megírt 'Senneiek recognoscalkuk per sentes, hogy Nemzetes 'Sivaj István uram
több nemes szemillyekkel együtt akarván az Perbenyiki Pusztá Falu helyünket meg szál-
lani, alkudtunk meg kigyelmekkel az alább megírt mód szerint.

1. Taxasaja Eő Kigyelmek közüt minden telektül lészen esztendőként hét magyar
forint, melyeket kigyelmek esztendőként tartoznak mindenkor új esztendő napján le-
tenni.

2. Mind őszi, mind tavaszi vetésükből tíz esztendeig tizedet, utána pedig kilencedet
tartoznak kigyelmek adni.

3. Tüzre való omlott fát az Látzi Erdőkrül szabad lészen Eő kigyelmeknek maguk
szükségére hozni, de másoknak, se pinzre nem leszen szabad. Épületre való nyers fát pe-
nig az földes urak Comissiója mellett az mennyire szabadság adatik, szabad lészen hozni.

4. Ezen fejebb megírt taxsáért pedig az egész puszták után való földek, rőtek min-
den telek után egyaránt felosztván szabadosan fogják Eő kigyelmek bírni és usuálni az
egész határral együtt.

5. Az korcsmáltatás Szent Mihály naptul fogva Szent György napig az lakosoké lé-
szen, György nap után Mihály napig nem lészen szabad azz lakosoknak, hanem tsak az
földesuraknak.

6. Az örökös just pedig és priorietást maguknak és maradikuknak reselváltatjuk.
Mellyek nagyobb bizonyosságára adtuk ezen kezünk írásával, pecsétünkkel megerősített
levelünket.

Datum, Nagy Tárkány 30. augustus 1742.

'Senney István
'Senney Ferenc
'Senney Imre

Sigismundus Buday
Zemplinie Subditus Inqvillum

A BODROGKÖZ RÉGI VÍZRAJZA ÉS VÍZI ÉLETE

Egy-egy táj, kistáj lakossága életmódjával, kultúrájával, azaz néprajzával foglalkozni feltételezi, hogy ismerjük azokat a széleskörűen értelmezett földrajzi adottságokat, táji meghatározókat, amelyek között a kérdéses táj vagy kistáj lakossága megtelepedett és élt, illetve él. Ismernünk kell azokat az etnogeográfiai tényezőket, amelyek nagymértékben megszabták, erőteljesen befolyásolták a lokális népelet, kultúra alakulását. Egy bizonyos tájról, kistájáról beszélve korántsem csak a *településföldrajz* szempontjait kell érvényesítenünk, hanem az általános *emberföldrajz* keretei között megtalálható valamennyi földrajztudományi ággal meg kell ismerkednünk ahhoz, hogy a népelet különböző jelenségeit, a népelet változásait a maguk komplexitásában megértsük, nyomon követhessük és értelmezni tudjuk. Úgy vélem, hogy a *geológiai*, *morfológiai* vizsgálódások mellett a *növény- és állatföldrajznak*, a *gazdaságföldrajznak*, ezeknek a *történeti földrajzban* integrálódott összegezéseiben és összegezéseivel kell keresnünk azokat a fogódzókat, amelyekre egy-egy táj, kistáj lakossága életmódja, kultúrája kutatása közben elengedhetetlenül szükségünk van. Ne feledjük, hogy maga a *táj* szó is *földrajzi fogalom* és egy-egy táj elsőrenden a rá jellemző földrajzi adottságok különbözősége következtében más, mint egy másik, különíthetők el a rajtuk kialakult kultúra vonatkozásában is. Mert ezek a megállapítások egyaránt vonatkoznak az *anyagi kultúrára* és a szellemi néprajzra, vagy az általánosabban használt kifejezéssel élve, a *folklorra* is. Ez utóbbi terület vonatkozásában gondoljunk csak a történetileg, művelődéstörténetileg oly fontos *helynevekre*, vagy méginkább a táji adottságok következtében kialakult *tájnyelvekre*, a *nyelvjárásokra*, a táji nyelvkultúrára, a tájilag meghatározott *népköltészetre*, mintahogy azt például *Balassa Iván* kutatásaiban, gyűjtéseiben és publikációiban is láthatjuk.¹

A Bodrogközről lévén szó, bizvást mondhatjuk, hogy az itt kialakult népeletben alapvető fontossággal bírt és bír még ma is a *víz* jelenléte.² Ennek következtében a bodrogközi néprajzi kutatásokhoz szükséges földrajzi feltárásoknak, vizsgálódásoknak különös tekintettel kell lennie a Bodrogköz *vízrajzára*, mind a múltban, mind pedig a jelenben. Gondoljuk csak meg, hogy az egész terület, táj megnevezése, tehát az alapvető *megjelölése* is a vízzel történt. Nemcsak a területünket határoló egyik folyó, a *Bodrog* nevével történt, hanem az ősi, két víz közti területet jelentő *köz* szavunkkal is. Ugyanúgy, mint számos más, még a honfoglaláskor kialakított területnevek esetében: Etelköz, Taktaköz, Körösköz, Szamosköz, Duna-Tisza köze, stb.³

A Bodrogköz sok tekintetben hasonlít hazánk több más „vizes” területéhez, tájához. Úgy érzem, hogy mindennek előtt a Nagy- és Kissárréthez, az

Ecse-di-láphoz, a Sárköz vidékéhez, főleg települési és ezzel szoros összefüggésben gazdálkodási tekintetben. Vizes tájaink különben még félreértéseinkben is összevethetők, hasonlítanak egymáshoz. Különösen az úgynevezett „régi vizes világ”-ot illetően, amikor is a vizes réteken, a mocsarak közé ékelődött legelőkön folytatott szilaj pásztorkodást, általánosabban pedig az állattartást állítottuk előtérbe, tettük meg főfoglalkozásnak. Vagy pedig a megélhetés szinte kizárólagos lehetőségének a gyűjtögető-zsákmányoló (halász-, vadász-, madarász-, méhészt, stb.) életmódot tüntettük fel. És mindezzel kapcsolatosan – társadalmilag nézve a kérdést – a vizes tájak lakosainak a vizek, mocsarak, a nádasok biztosította viszonylagos megközelíthetlenség és elszigeteltség miatt hajlamosak voltunk egyfajta *szabadságot*, az adott társadalmi és politikai berendezkedéstől *független* életmódot tulajdonítani.

Annak messzemenő elismerésével, hogy a Bodroghözön a víz a meghatározó erejű földrajzi tényező, azt kell bevezetőként leszögeznünk, hogy a Bodroghözönben kialakult életmódok, táji kultúra szempontjából mégsem az ilyen-féleképpen vizsgált víz és a velejáró szilaj pásztorkodás, a kiterjedt állattartás, illetőleg a halászat, vadászat, madarászás, méhészkedés a fontos. Hanem a *megtelepedést* jelentő, a falvak, mezővárosok kialakulását, a terület benépesítését biztosító, egyébként bármily szűk területre is szorító *földművelés* a lényeges. A megtelepedés, a falvak, mezővárosok szervezése mond különben leginkább ellent a „vizes világ” elzárt lakói kitalált szabadságának, függetlenségének. A feudalizmus rendi korlátok közt folyó élete, szervezeti felépítettsége itt, a Bodroghözönben is érvényesült. A földeket itt is egyházi és világi földesurak, kismesek bírták és a *telekgazdálkodásba* bevont földeket itt is a jobbágyok művelték. Az úrbéres gazdálkodás is, már a kezdetek kezdetén is, üzemszerű és komplex-jellegű volt. Amibe a maga sajátos feudális formáival és helyi sajátosságaival beletartozott az állattartás is ugyanúgy, mint a halászat, a vadászat vagy éppen a nádlás is. Csak halászattal, vagy vadászattal foglalkozók száma igen kicsi volt és az itt is élt pákások, rétes emberek mindannyian koruk társadalmának peremére szorult, legtöbbször félrevonult, magános emberek voltak. Igen szerencsésnek tartom, hogy konferenciánkon két előadás is foglalkozott ezzel a problémával. *Högye István* a levéltári forrásokra hívta fel a figyelmet. Kiemelve közülük az urbáriumokat, amelyek igen aprólékosan, nagyfokú pontossággal rögzítették a bodroghözi falvak, mezővárosok gazdálkodási viszonyait. *Siska József* pedig a Bodroghöz népmozgalmáról szólva a történeti demográfia, a történeti statisztika módszereivel mutatott rá ugyanazokra a gazdasági-, társadalmi- és kulturális tényezőkre, amelyekről az előzőekben szoltam.

Ha tüzetesen megnézzük a Bodroghöz térképét, első pillantásra láthatjuk, hogy a voltaképpeni Bodroghöz jelentő mély teknő, a Hosszúrét magasabb szélein, szigetein, illetőleg a területet határoló két folyó, a Tisza és a Bodrog magasabb partjain számos falu települt, míg a terület közepe, az említett

Hosszúrért még ma is lakatlan. A települések zöme még a honfoglalás korában keletkezett, ahogy arról a krónikás feljegyzéseken túl számos ásatás – mint amilyen legutóbb a karosi is – eredményei tanúskodnak. Különben a régészeti adatok arról is tájékoztatnak, hogy a Bodroghköz településre alkalmas területei az ősidők óta folyamatosan lakottak voltak, olyan területek, ahol a csekély-számú ház, vagy egyéb, az ember megtelepedését szolgáló hajlék közvetlen közelében földművelés folyt. A vizek állandó jelenléte, de a nagyfokú rendszerességgel vissza-visszatérő áradások is, ezt a földművelést nagymértékben befolyásolták, kialakítva itt is az úgynevezett *ártéri gazdálkodás* egy bizonyos, erre a tájra jellemző formáját. A Bodroghközben kialakult ártéri gazdálkodásnak legszembeütőbb sajátja az, hogy az egész Bodroghköz kicsi lévén, a gazdálkodásba bevonható terület pedig még kisebb volt s ezért, földhiány következtében, a bodroghközi falvak kénytelenek voltak Bodroghközön kívüli, de azzal közvetlenül határos területeket földművelés számára igénybevenni. A földművelésre rendelkezésre álló területek kicsisége, szűkös volta oly módon, oly irányban is befolyásolta a lakosságot, hogy az alap –, a településekhez kötő foglalkozásához közvetlenebbül, szorosabban kapcsolódjék kiegészítésként, a termelőmunkát színező gyűjtögetés és a különféle zsákmányoló tevékenységek valamennyije. A táji munkamegosztásban aztán ilyen, végső fokon területi és vízrajzi okokból nagyon sokoldalúan vett, illetve vesz részt a Bodroghköz. A táji munkamegosztásban való részvétel gazdagsága, sokoldalúsága igazolja legszívesebben, hogy a Bodroghköz határoló vizek, a terület belső vizei is, nem az elszigetelést, hanem a széleskörű kapcsolatteremtést-, tartást szolgálták.

A Bodroghköz vízrajzával, történeti vízrajzával többen foglalkoztak s jómagam is a bodroghközi *halászat* nagyra tervezett, monografikus feldolgozásához anyagot gyűjtve, bejártam az egész Bodroghközöt és figyelmemet elsősorban a vízrajzi viszonyok felé fordítottam. Megfigyeléseimet, gyűjtéseimet kiterjedt irodalmi, s ami talán ezúttal fontosabb, levéltári kutatásokkal egészítettem ki, számomra elsörendben a halászattal (és annak különféle fajtáival: csikászat, rákászat, kis- és nagyhalászat, stb.) összefüggésben. Természetesen elkerülhetetlen volt, hogy a Bodroghköz vízrajzát tanulmányozva ne érintsem a települési szempontokat, a víznek a települések kialakulásában, történetében, a lakosság mindennapi életében betöltött sokoldalú és mindenek előtt meghatározó szerepét. Vizsgálódásaimat – mintegy bevezetésként a Bodroghköz halászati monográfiájához – két adattárszerű, egymással összefüggő közleményben közre is adtam. Az egyik feldolgozás az *Adattár a Bodroghköz és közvetlen környéke régi vízrajzához* volt, 1970-ben.⁴ A másik pedig *Bodroghközi halászsztár* címen jelent meg, ugyancsak a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyvében, 1972-ben.⁵ Nagy örömmre szolgált, hogy bodroghközi vízrajzi kutatásaimat több régész, köztük elsősorban *Valter Ilona* hasznosítani tudta, hogy néprajzi igényű, adattárszerű vízrajzi munkálataimat a bodroghközi települési kezdetek, főleg pedig a táj középkori története jobb és mindeneknél előbb

rendszeresebb megismerése érdekében felhasználta, illetve felhasználták.⁶ Mert a régészet, mondhatni, hogy a maga sajátos, majdnem egzakt eszközeivel és módján, megerősítette azt a véleményemet, hogy a Bodroghöz vízrajzi adottságai-helyzete és a Bodroghöz települése, a települések lakosainak életmódja között alapvető, minden tekintetben meghatározó erejű kapcsolat volt és van még ma is. Jómagam ennek ellenére kevésbé bocsátkoztam települési kérdések tisztázásába, bár kísérletet tettem két bodroghözi településtípus bemutatására. Az első kísérlet egy olyan település kialakulásának, történetének ismertetése volt, amelyik voltaképpen nem is volt, földrajzilag legalább is nem, bodroghözi, azonban néprajzi összefüggések figyelembevételével, a bodroghözi életmódok élése következtében mégis odatartozik, Vámosújfalué, még 1963-ban.⁷ Amit aztán a következő évben a voltaképpeni Bodroghöz, a terület közepét elfoglaló, a vízrajzi adottságok következtében mindmáig kevésbé betelepült Hosszúrét ilyenirányú vizsgálatának bemutatása követett (1964).⁸

Hogy a Bodroghöz vízrajzát, annak néprajzi szerepét végre is bemutassam, az említett feldolgozásaim, gyűjtéseim adatainak összegezeként elmondom, hogy a Bodrog és a Tisza folyók által határolt, nyugat-délnyugat felé elkeskenyülve nyúló félsziget, amit régebben *Tiszabodroghöznek* is neveztek, településileg négy különböző részre osztható. Az első rész földrajzilag a *Nyírség*gel azonos, s ezt kifejezendő hosszú időn át közigazgatásilag is egy volt vele. Kenézli, Viss és Zalkod községekről, illetve határaikról van szó, amit önálló névvel *Kenézlii hátság*nak is hívhatunk. A másik rész a Bodroghöz Királyhelmecc felől eső, ugyancsak homokos hátsága, ami azonban már nem a Nyírséghez tartozik, hanem a *Felső Tiszaháthoz*, jobban mondva az ungi-, zempléni előhegyekhez, a *Hátsó Hegyaljá*hoz, a maga alacsony hegyeivel (Nagykövesdi hegy, Királyhelmecci hegy), löszhátságával. Ez a területrészt a *Királyhelmecci hátság* s el kell róla mondanunk, hogy mind gazdaságilag, mind társadalmilag ez a legfejlettebb bodroghözi területrészt. Itt húztak el a Bodroghöz legfontosabb – nagyjából kelet-nyugati irányú – útjai, itt települtek az egész Bodroghöz legfontosabb, központi szerepet játszó falvai, mezővárosai (Királyhelmecc, Lelesz, stb.). A harmadik rész a mindmáig ármentesítetlen és ezért őszönte, de méginkább tavasszal ma is szinte összefüggő vízfelülettel borított *Bodrog-szög*, a félsziget Bodrogkeresztúrhoz, Tokajhoz kicsúcsosodó végén. Ez a terület, ellentétben a Királyhelmecci hátsággal, a legkevésbé fejlett, mind gazdaságilag, mind pedig társadalmilag a legelmaradottabb. Végül a negyedik táji rész a *Hosszúrét*, az általam, de mások által is a voltaképpeni Bodroghöznek vett, vizes rétség, lápvilág, mindmáig alig lakott mély vidék, a terület déli, középső részén. Településileg a kenézlii és a királyhelmecci hátságok együtt tárgyalhatók. Így tette ezt Gönyey Sándor is, mert ha az itteni települések kötődtek is a hátságokhoz, az alacsony magaslatokhoz, mégsem annyira ezekhez, mint inkább a vizekhez, a vizek járásához alkalmazkodtak. A vizekhez, a Hosszúrét lápvilágához való alkalmazkodás érdekes, más vizes tájainknál kevésbé előfor-

duló jelenség, hogy a települések mind földrajzi, mind életmódbeli kapcsolataikban divergáló jellegűek. Azaz kapcsolataik a szomszédos, ám a Bodroghközön kívül eső, földrajzilag azonban azonos, vagy legalább is rokon területek, települések felé épültek ki és funkcionáltak, azaz, ahogy említettem, a Kenéz-lői hátság a Nyírséghez, a Királyhalmeci hátság pedig a Hátsó Hegyaljához, a Hosszúréti pedig, amennyiben egyáltalán életmódbeli kapcsolatokról beszélhetünk vele kapcsolatosan, a Rétközhez tartozik. Mindezt elsősorban a terület közlekedése, a települések egymásközi kapcsolata, az utak irányultsága, a gázlók, kompok-hidasok és hidak kialakulása, használata igazolja. Fontosak azonban a társadalmi kapcsolatok is. Ezek az említett földrajzi adottságoknak megfelelően alakult, különösen a XVIII. század elejétől megnőtt migrációkban mutatkoznak meg leginkább. Etnogeográfiaiilag a bodroghközi migrációkat is divergáló kapcsolatoknak minősítem, amelyek végül is egy átmeneti jellegű lokális kultúrát eredményeztek. Éppen ez a távolabbi nagytájak kulturális hatásait biztosító divergáló gazdasági-, társadalmi kapcsolatok biztosítják területünk kulturális életének átmeneti jellegét, összetettségét. Ezeket a divergáló kapcsolatokat igazolják a Bodroghköz, illetve felsorolt részei részvétele a már említett táji munkamegosztásban is, ami legkifejezőbben talán abban mutatkozik meg, hogy a Bodroghközben nem alakult ki sajátosan bodroghközi *vásárhely*. Nem kivételek ez alól a megállapítás alól Bodrogszerdahely, Királyhalmec vásárai, árucseréalkalmi sem. Mert ezek is kapcsolataikban a Bodroghközön kívüli, kapcsolódó területek vásárhelyeivel – Kisvárdával, Ungvárral, Sátorlajújhellyel, Sárospatakkal, Tokajjal – működtek együtt. Ezen a nagyvonalúan megállapított és bemutatott kapcsolatokon némiképpen módosított az ármentesítés és folyószabályozás. Az ármentesítés-folyószabályozás nemcsak földrajzilag, hanem társadalmilag is változást hozott.⁹ Átalakult az út, kialakult a vasútrendszer és erőteljesen bevonult a nagybirtokrendszer a bodroghközi gazdálkodásba. Mindez, de különösen az utóbbi megváltoztatta a társadalmi, hosszú időn át mozdulatlan struktúrát, létrehozta a földhiány következtében kialakult agrárproletariátust és vele kapcsolatosan a kivándorlást, ahogy azt *Balassa Iván* bodroghközi társadalomnéprajzi irányultságú kutatásai is bemutatják.¹⁰ Ezek a változások ugyanis a Bodroghköz egy részét, a félsziget közepét a Hegyaljához, közelebből pedig *Sárospatak*hoz csatolta, a város nagy-kiterjedésű, úgynevezett Alsóhatára, illetve az idetorkolló, innen induló közlekedési lehetőségek (hid, út, vasút, kisvasút) kapcsán. Egyébként ezt az újkeletű kapcsolódást tanulmányoztam annak idején a végeredményében hegyaljai falu, Vámosújfalú települési, kapcsolatrendszerbeli változásaiban is.

Mindennek bővebb kifejtésére és adatokkal, példákkal való alátámasztására ezúttal nincsen lehetőség. Különben is az itt elhangzott előadások mindegyike is ezeket a kérdéseket válaszolta, illetve válaszolja meg más és más szempontból, más és más népiéletbeli jelenségek vizsgálata kapcsán. Mégsem fejezhetem be előadásomat anélkül, hogy a Bodroghköz két régebbi és két újabb

kutatójáról, illetve kutatásairól meg ne emlékezzem. Természetesen sajátos szempontom, tárgyam, a Bodrogház vízrajzában a népélet alakulására tett hatása jobb, módszeresebb felmérése, meghatározása érdekében. *Gönyey Sándor* nevét ezért említtem, mert a Bodrogház legjelentősebb néprajzi kutatójának tartva, számos ösztönzést, sőt anyagot is kaptam tőle bodrogházi kutatásaimhoz éppen vízrajzi, települési vonatkozásban.¹¹ *Ecsedi Istvánt* pedig azért említtem, mert 1925-ben, tehát közel egy évszázaddal az ármentesítés-folyószabályozás után itt járva, annak dacára, hogy ez a táj is változott, Ecsedi lápvilágként látta és írta le a Bodrogház és olvasóját egy azóta már teljesen eltűnt világba vezette. Ecsedivel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy leírásában az akkori Bodrogház egy részének, a Hosszúrét valóban lápi részének és a Bodrogház mindmáig szabályozatlan területének vízrajzi képét rajzolta meg és leírását az egész Bodrogházra vonatkoztatta.¹² Az újabb kutatók közül, akik a Bodrogház települési viszonyait már a legújabb gazdasági-, társadalmi- és kulturális változások körében vizsgálták, *Bakó Ferencet* és *Szolnoki Lajost* említtem.¹³ Mindketten végeredményében a Bodrogház vízrajzával leginkább kapcsolatos néprajzi jelenségeket, a települési változásokat, amelyeket egyrészt alapvető társadalmi változások tettek lehetővé, másrészt számottevő társadalmi változások követtek, vizsgálták *Györgyartlót*, illetve *Vajdacska* vonatkozásában. Ugy vélem, hogy az ő munkásságukra is egy komplex táj kutatási program végrehajtása tenné fel a koronát, megteremtve az összefüggést az eddigi rész kutatások, munkálatok között monografikus igényekkel dolgozni fel a korszerű, a társadalmi szempontokat követő etnográfia alkalmazásával a Bodrogház népéletét, népi kultúráját, táji meghatározottságát. Ezekben a kutatásokban az alapvető vízrajzi szempontokon túl messzemenően érvényesülnie kell annak, hogy a legkülönbébb népéletbeli jelenségeket változásaiban lássuk és dolgozzuk fel, nem mellőzve azt a fontos etnogeográfiai- és etnokulturális adottságot, hogy a Bodrogház tájilag egységes területnek tartsuk és akként vizsgáljuk. Számomra ezt az etnokulturális egységet éppen a vízrajzi adottságok, ezen adottságok változásai, illetve a vele szoros, vagy kevésbé szoros kapcsolatban kialakult, át- meg átalakult életmódok határozzák meg. Ugy vélem, hogy ez a *tájékonferencia* – amely nem az első az északmagyarországi múzeumi szervezetek rendezésében –, is nagyban hozzájárul a helyes táj kutatási szempontok kialakításához, a kutatások egységes szempontok szerint való folytatásához, a táji etnokulturális folyamatok komplex megismeréséhez.¹⁴ Előadásom végére hagytam azt az önigazító megjegyzést, amit a Bodrogház vízrajzi adottságainak újragondolása és rendszerezése, ezen előadás megtartása után elkerülhetetlenül meg kell tennem. Említett munkálataim mindegyikében, de különösen a Hosszúrét településéről írottban, több mint egy évtizede, azt mondtam, hogy: „A Bodrogház lakosai gyűjtögető, zsákmányoló, halász-vadász életmódot folytattak és zárt településekben éltek. A gyűjtögetés, a halászat és vadászat mellett egyedül állattenyésztésük volt jelentős. Különösen

fontos volt szarvasmarha tenyésztésük.”¹⁵ Bár ezt a summás megállapítást több következő megállapítás enyhíti is, számotadva a Bodroghöz falvainak, mezővárosainak földműveléséről, úgy vélem, hogy fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a leegyszerűsített, a táji adottságok komplexitásával nem sokat törődő megállapítás nem helytálló, illetőleg a korszerű etnográfia, az etnográfia integrálódó agrártörténet, társadalom- és művelődéstörténet eszközeivel és módszereivel árnyaltabbá, gazdagabbá teendő.

JEGYZETEK

1. *Balassa Iván*: A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány. Bp. 1960. — *Balassa Iván*: Karcasai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Bp. 1963. — *Balassa Iván*: Földművelés a Hegyközben. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok I. Bp. 1964. — *Balassa Iván*: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp. 1973. — *Balassa Iván*: Lápok, falvak, emberek. Bp. 1975.

2. *Bánkúti Ferenc*: A Bodroghöz. A víz tájalkító szerepe. Kogutovicz Károly Emlékkönyv. Szeged, 1939. — *Trenkó György*: A Bodroghöz vízrajzához. Klny. a Földrajzi Közlemények 1909. évi évfolyamának 5-6 számából. — *Kiséry László*: Csonkamagyarországi Bodroghöz. Debrecen, 1935. — *Mendöl Tibor*: Parasztság és táj. — *Ortutay Gyula* (szerk.): Néprajzi Tanulmányok. A Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Kiadványai I. Bp. 1949. 20-27.

3. *Kósa László* - *Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi Tanulmányok. Bp. 1975.

4. *Dankó Imre*: Adattár a Bodroghöz és közvetlen környéke régi vízrajzához. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. 1970. Miskolc, 1971. 375-409.

5. *Dankó Imre*: Bodroghözi halászsztótár. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. 1972. Miskolc, 1972. 449-505.

6. *Valter Ilona*: Régészeti adatok a Bodroghöz honfoglaláskori településtörténetéhez. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 1962-1963. Miskolc, 1964. 139-142. — *Valter Ilona*: Egyházak helyek és templomok a középkori Bodroghözben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. 1969. Miskolc, 1969. 115-142.

7. *Dankó Imre*: Vámosújfalú települése. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve III. 1959-1961. Miskolc, 1963. 87-93.

8. *Dankó Imre*: A bodroghözi Hosszúrét települése. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 1962-1963. Miskolc, 1964. 143-163.

9. *Mailáth József* gr. (szerk.): A Bodroghözi Tiszaszabályozó Társulat monographiája. 1864-1896. Bp. 1896.

10. *Balassa Iván*: Földosztó mozgalom a Bodroghözben 1898-ban. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 2. Sárospatak, 1956. — Vö.: *Legényei Bodnár Péter*: Bodroghöz kivándorlás szempontjából. Bp. 1902.

11. *Ébner (Gönyey) Sándor*: A Bodroghöz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember V. 1925. 100-121.

12. *Ecsedi István*: Poros országutakon. Debrecen, 1925. Benne: A Bodroghöz rejtelsei. 5-19.

13. *Bakó Ferenc*: Adatok a szocializmus faluépítéseihez történetéhez. Ethnographia LXIV. 1953. 24-86. Györgyartló község szervezéséről és építéséről szól. Behatóan tájékoztat a telepések társadalmi viszonyai kapcsán a majorságok életéről. — *Szolnoky Lajos*: Az udvar és építményei Vajdácán. Ethnographia LXVII. 1956. 593-632. A bodroghözi Vajdácsa udvarainak építményeiről, építési technikájukról, változásairól tájékoztat.

14. *Kriston Vízi József* (szerk.): A Közép-Tiszavidék népelete. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 1. Eger, 1982. – *Viga Gyula* (szerk.): A gömöri falvak néprajza. Néprajzi tájkonferenciák. Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében III. Miskolc, 1982. – *Viga Gyula* (szerk.): Abaúj néprajza. Néprajzi tájkonferenciák. Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében IV. Miskolc, 1983. – *Kriston Vízi József* (szerk.): Eredmények a Mátraalja néprajzi kutatásában. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 2. Eger, 1983. – *Petercsák Tivadar* (szerk.): Az életmód változása egy bükki faluban. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 4. Bp.-Eger, 1986.

15. *Dankó Imre*: A bodrogközi Hosszúrét települése id. m. 146.

A BODROGKÖZ NÉPI ÉPÍTKEZÉSÉNEK VÁZLATA

A Tisza-Bodrog-Latorca folyók határolta Bodrogköz sokat emlegetett hátrányos helyzete – megítélésem szerint – a néprajzi kutatás oldaláról máig is tart. Különösen érvényes ez a hagyományos népi építkezés és lakáskultúra feltárása vonatkozásában. Az előadásra való felkészülésemkor ugyan több mint két tucat cikket, leírást vehettem kézbe, de ezek tudományos mélysége, területi és tematikai eloszlása igen eltérő volt. Az építészeti munkák közül – a teljesség igénye nélkül – *Szolnoky Lajos* vajdácskái,¹ *Dankó Imre* hosszúréti,² *Bakó Ferenc* györgytarlóí³ tanulmányait, a gazdasági és melléképületekkel foglalkozó írások közül pedig *Bodó Sándor* pásztorépitményeket,⁴ *Nagy Géza* gabonatarló építményeket,⁵ *Balassa Iván* szárazmalmokat⁶ és *Balassa M. Iván* méheseket⁷ bemutató tanulmányait emelném ki. *Páll István* közelmúltban megjelent rövid írása az értékes adatokon túl, módszertanilag érdekes, hiszen a Tűzkármentesítő Bizottságok irataiból a múlt század első felére vonatkozóan nyerhetünk pontos építészeti adatokat.⁸

A Bodrogköz egésze településszerkezetének kialakulását *Gönyei Sándor* két háború közötti tanulmánya⁹ mellett *Valter Ilona* munkáiban követhetjük leginkább nyomon.¹⁰

A már említett több mint két tucat leírás nagytöbbsége különböző honismereti szakkörökben készített, apróbb részterületeket bemutató adatközlés, melyek értéke vitathatatlan, bár kisebb-nagyobb tárgyi tévedésektől sem mentesek.¹¹

A tanulmányok, cikkek nagyrésze a Bodrogköz mai országhatáron belül eső, déli, délkeleti területeivel foglalkozik, kiemelten Karcával, Pácinnal, Cigánddal, Vajdácskával. A trianoni határrendezést követően a Bodrogköz szétszakadt, kulturális és gazdasági központjai, legsűrűbben lakott települései a csehszlovák államhoz kerültek. Megítélésem szerint a Bodrogköz hagyományos népi kultúrája, ezen belül népi építészete sem tárható fel a határon túli területek kutatása nélkül. Sajnálatos, hogy az un. Felső-Bodrogközzel foglalkozó kutatók közül csak *Buday Endre* építkezési munkáit emelhetem ki.¹²

Jelen előadásom az eddigi ismeretek összegzésével is csak vázlatos képét adhatja a Bodrogköz népi építészetének, kiemelve azokat a területeket, amelyek még alapos kutatásokat igényelnek.

A bodrogközi települések túlnyomó része a kora Árpád-korban keletkezett, számuk ekkor több, mint 90-re tehető. A 13-14. századi pusztásodás, ill. a termelőgazdálkodást folytató faluvá válás folyamán számuk 60 körülire csökkent, s a mai települések lényegében ezek folytatásai.¹³ A településeket térképre vetítve látszik, hogy a Hosszúréten és környékén, ill. a Tisza mentén

kevés falu található, azok is egymástól távol fekszenek. Az észak-északnyugati rész, ill. a Bodrog folyó mente viszont sűrűn lakott, nem ritkán 1,5-2 km-re követik egymást a falvak. Oka abban keresendő, hogy a déli-délkeleti mocsaras részekben csak a kiemelkedő homokháton volt lehetőség a megtelepedésre. Cigánd pl. a hajdani árvíz vízszintje felé emelkedő nagyobb kiterjedésű szigeten telepedett meg. A sziget két kimagasló pontja volt Kis- és Nagycigánd központja, s a központban felépített templom köré épült a falu.¹⁴ A Bodrog településsűrűsége pedig azzal magyarázható, hogy a Bodrog medre kialakultabb, nyugodtabb volt, mint a medrét gyakran változtató, szeszélyes áradásaival jobban fenyegető Tiszaé. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy a bodrogi falvak döntő többségénél – minden hátránya ellenére – mégis mindig a víz volt a legfontosabb telepítő tényező.¹⁵

A homokháton, a rendelkezésre álló szűkös területek miatt halmazos, igen kúszó településszerkezet a jellemző. Fokozatosan haladva észak felé, egyre több az utcás, rendezett falukép, az észak-nyugati részekben a patak vagy az erecske nyomvonalát követő utifaluval is találkozhatunk. A múlt század végi lecsapolások fokozatosan felszámolták az egyes falvak elzártságát, a halmazosodást.

Számtalan adat, földrajzi név, térképek, a népi emlékezet utal arra, hogy a Bodrogi közben, főleg a Bodrogi zugban és a Tisza mentén számolnunk kell a kétfeltelekességgel.¹⁶ Tiszakarád pl. a dűlőneveken kívül a szűk, apró belső telkek is emlékeztetnek erre. Ugyanitt a régi kerteségek területén utcás, kereszttűtű, kertes, nagytelkű lakógyegek alakultak ki a lecsapolások után. Cigándon, Visson, Kenézlőn és Zalkodon is emlékeznek még arra, hogy a lecsapolások előtt a belső telteken nem volt kert, ill. gazdasági udvar, az ólak, istállók, csűrök a falun kívül, a kevésbé vízjárta helyeken épült kertésekben álltak. A kertes települések kialakulását egyrészt a természetföldrajzi viszonyok magyarázzák, de a szomszédos alföldi területek kulturális hatása sem elhanyagolható.

Ugyancsak ezen a tájon, a Tisza árvízterületén majdnem minden családnak volt un. „tiszakertje”. A tiszakertben főleg gyümölcsstermesztéssel foglalkoztak. Gyümölcserészkor un. „kertpásztorokat” választottak, akik feladata a gyümölcs tolvajoktól való megvédelme volt. Minden tiszakerthez tartozott egy gyümölcsszaló is, ami egy földbeásott kemencéhez hasonlított. Elülső része volt a „peckának” nevezett gödör, ahonnan a kemencét fűtötték. A hátsó részét vékony vesszőkből font „liszkával” takarták be, melyet megraktak felszeletelt gyümölccsel, s alatta óvatosan tüzeltek.¹⁷

Az egyfeltelekes településeken a szalagtelkek beosztása a következő volt: Az utcához legközelebb állt a hosszú ház, előtte nem ritkán előkerttel. A ház végében tehén és lóistálló, ami sokszor egy fedéllel épült a lakóházzal. Ezek után következtek az ólak, színek, félereszkes építmények. Az udvaron hátul, párhuzamosan az utcával állt a csűr vagy a pajta. A házzal szemben as-

ták meg a kutat, mely mellé itatóvályút is tettek. Esetleg nyárikonyha és más kisebb melléképületek álltak még a telek házzal szembeni oldalán.

Más területekhez hasonlóan a bodroközi ember számára is az építőanyagok beszerzésével kezdődött az építkezés. A természetföldrajzi viszonyok alapvetően determinálták az elérhető és könnyen felhasználható építőanyagok körét. A föld ill. a sár, a fa (a vesszőtől a gerendáig minden formájában), a nád, gyékény, sás, és néhány felső-bodroközi településen a kő volt ilyen természetadta építőanyag.

A vakoláshoz, a falba kötőanyagként és a tapasztáshoz szükséges sár eleve adott volt minden faluban. A folyók, vízjárta helyek galériaerdői a múlt századig biztosították az épületfa szükségletet is. A tölgyesek kipusztultával, ill. a földesúri erdőgazdálkodás emelte korlátok miatt később a Hegyköz-Bodroköz közötti aktív termékcsera útján érkezett az épületfa.¹⁸ Páciban a Máramarosból leusztatott fenyőfát, szarufákat, zsinelyt Cigádon megvásárolták és szekereken hordták haza.¹⁹ A Bodrozug települései is a leusztatott fát vásárolták Tokaj fűrésztelepein. A nád, a sás és a gyékény gazdagon termett szinte az egész Bodroközben. A nádat főként tetőfedő, de nem ritkán falképző anyagként is felhasználták. A jó minőségű, stukatórának való náddal még kereskedtek is, egyes források szerint Kassára, Budapestre, de még Bécsbe is eljutott a bodroközi nád.²⁰

Királyhelme környékén a Köves-hegy kitűnő építőkövet adott. Még a közelmúltban is minden faluban működött kőbánya. A legismertebbek közé tartozott a szentesi és a kiskövesdi bánya. A huszas években pl. egy kenyérért egy egész szekér követ lehetett kapni.²¹

A falazatok közül a patics és a nádfal volt a legelterjedtebb. Kisebb jelentősége volt a vertfalnak, Cigádon, Visson, Kenézlőn és Zalkodon van adatunk az ún. fecskerakásosnak nevezett rakott falra is.²² A paticsfal népszerűségét olcsóságán és könnyen elkészíthetőségén kívül az indokolja, hogy a gyakori árvizeknek a vázszerkezet ellenállt, s a víz levonultával csak újra kellett tapasztani a házat.²³

A vályog a múlt század utolsó harmadában terjedt el. A korabeli leírások mind a bodroközi falvak jellegzetes képéhez tartozónak tartják a falu szélén, főleg a cigányputrik közelében sorjázó vályogvető gödröket.²⁴

A föld és vesszőfonatos falazatú épületek alá nem tettek alapot, a vályogfal alá már igen. A követ a Hegyaljáról vagy a lecsapolások után, a közlekedés fejlődésével a kövesdi kőbányákból szerezték be.

A falazatok elkészítése után a falban álló oszlopokra, az ún. culápkba ácsolták be a sárgerendákat, majd erre kerültek a keresztgerendák. A födém mestergerenda tartotta, amely sokszor az egész épületen keresztül húzódott. A gerendák közét deszkákkal fedték be, majd a padlást letapasztották. A keresztgerendákba ácsolták a szarufákat, felső harmadukban kakaskötéssel, kakasülövel. A szarufákat vagy lécekkel hálózták be vagy fűzfahusángokat kö-

töztek rá, s erre került a tetőfedő anyag. Itt kell megemlítenem, hogy legkorábbi adataink is szarufás tetőről tudósítanak, holott a szomszédos alföldi területeken, az ilyen föld és patics falazatú építményeknél az ágasfás-szelemenese tetőszerkezet az általános. Az ágasfás felfüggesztésre csak nagyobb feszításvú gazdasági építményeknél van elszórt adatunk.²⁵ A Bodroghközti érintő számos kulturális hatás közül ez esetben talán a hegyvidéki területek fejlettebb faépítkezésének hatásával kell számolnunk.

Legelterjedtebb tetőfedő anyag a nád volt az egész Bodroghközben, bár a Felső-Bodroghközben a zsúp is nagyobb szerepet kapott. A Bodroghzúgól, Cigándról és néhány Tisza-menti településről van adatunk a gyékénytetőre is.²⁶ A fazsindely középületeken, kisnemesi kúriákon, a mezővárosi polgárházakon fordult elő gyakrabban. A nád és zsúptetők csúcsain különböző mintákat képeztek ki. Leggyakoribbak voltak a lándzsa és a buzogány formák. Cigándon és környékén a tető első és hátsó csúcsára faragott rudat tűztek.²⁷

Formai tekintetben a nyeregvetős, kontyolt nyeregvetős, esetleg sátorvetős tetők voltak általánosak a Bodroghközben.

Királyhelmeceken és környékén a földépitkezés nyomaival szinte alig találkozzunk. Magyarazatát a könnyen kitermelhető kő adja meg. Ezen a vidéken kőből készültek a kerítések, a házak, az ólak, csűrök és pincék. Kőből rakták ki az udvarokat és a kutakat, nagyobb kőlapokat még kisebb ólak befedésére is használtak. A tetőforma és tetőfedés itt is hasonlatos volt a Bodroghköz többi részén tapasztaltakkal.²⁸

A most megismert, hagyományosnak nevezhető építészeti kép a lecsapolás után alakult át. Ma a Bodroghközben réginek nevezett lakóházak döntő többsége ebből az időszakból származik. A vályog egyre jobban tért hódított. Az 1900-as évek elején megjelent a nagyikindai cserép a házak tetején. Később már egyes uradalmakban is égettek téglát és cserepet (pl. Becsked-tanya). Érdekes viszont, hogy a téglá és a kő – a kőbányák környékét kivéve – csak a felszabadulás után válik döntő jelentőségűvé a falazatok anyagában. Györgytarlón pl. az új falu ill. tanyaközpont építéskor is a kőalapokon nyugvó vert vagy paticsfalú, de inkább vályogfalú épületeket emelték.²⁹ A cserép fokozatosan felváltotta a hagyományos tetőfedő anyagokat, az Amerikából visszatértek pedig elterjesztették a bádógtetőt.

Az 1910-es népszámlálási adatok még pontosan azt az állapotot mutatják, amikor megindul a hagyományos paraszti építkezés átalakulása. A Bodroghközhez tartozó 56 településen – beleértve a városok középületeit is – 8934 lakóház volt. Ebből.³⁰

kő-téglafalazatú	1599 db	17,8 %
kő alapon vályog-sárfal	5810 db	65,2 %
vályog-sárfal (alap nélkül)	1337 db	14,9 %
fa és más anyagú falazat	188 db	2,1 %

A tetőfedés anyagát tekintve:

cserép-pala-bádog tető	2471 db	27,7 %
zsindely vagy deszkatető	1310 db	14,7 %
nád és zsúptető	5134 db	57,5 %

A lakóházak alaprajzi elrendeződését tekintve a szoba = ház + pitvar + kamra, háromosztatú beosztás a legáltalánosabb vidékünkön. Szép számmal vannak azonban adataink 2 osztatú, ház + pitvar beosztású, a múlt század első felében épült lakóházakra is (pl. Dámócról, Zemplénagárdról, Révleányvárról).³¹ Nem lehet kétséges, hogy a fejlődési sorban ez a korábbi. Az egyes helyiségek egymás után építéssel alakultak ki. A fejlődés során, az egymenetűség megtartásával a kamra átalakult hátsó szobává, s újabb kamrát építettek még a házhoz. Gyakori volt a Bodrogházban, hogy az istálló egy fedéllel, de külön bejáratlalt épült a lakóházzal. Kisgéres és szomszédos kisnemesi települések, ill. a köépitkezésű területeken az egymenetűség annyiban változott, hogy az utca frontja felé még egy szobát építettek, s a konyhából sok esetben leválasztottak egy kamra ill. spajzrészst.

Az alaprajzi kérdéseknél érdemes tárgyalni a tornácokat is. Főleg a vályog és más szilárdabb falazatú építményeken fordul elő. Leggyakrabban oldaltornác volt, de egyes településeken nem ritka az előtornác sem. Tiszakarádon pl. a század elején egy Paszabról hozatott kőműves mester épített először tornácot, ami néhány évtized alatt elterjedt az egész faluban.³² A tornácok anyaga, díszítése, a faragott és: fűrészelt díszek, ezzel összefüggésben az oromzatok kiépzése, díszítése egyes kutatók szerint erőteljes keleti, főként szabolcsi és szatmári kultúrális hatást tükröznek.

A bodrogházi lakóház hagyományos tüzelője, a főzésre, világításra, fűtésre szolgáló kabolás tüzelőberendezés volt. A legtöbb esetben csak a nyílt tűzhely volt a szobában, de nem ritka, amikor kemencével együtt fordult elő. A kabola lényegében a nyílt tűzhely fölötti, vesszőfonással készített, tapasztott, kiégetett füstfogó szerkezet volt. A szikrát ill. a füstöt felfogta, és a szabadba vagy a pitvarban lévő szabadkéménybe vezette. A módosabbak zöldmázás csempékkel borították, amit sárospataki fazekasoktól szereztek be.³³

A kabola a népi emlékezetben már ritkán s nehezen követhető nyomon. Helyette a szobai, kívülfűtős búboskemencét emlegetik. Valószínű, hogy a búbos már a fejlődés egy következő fázisát jelentette. A pitvarban is eleinte nyílt tűzhely állt, amin vasháromlábakon főztek, de az emlékezet itt is a lapos kenyérsütő kemencékre ill. a melléjük épített rakott tűzhelyre, vasplatnyira emlékszik. Egyes lakóházakban ez még nyomon követhető, bár a rakott tűzhelyet is felváltotta az első világháború után a csikómasina. A lakóház füsttelénítését — legkorábbi adataink szerint is — a szabadkémény biztosította, bár a kabola sokszor közvetlenül a mennyezetbe ill. a tetőbe vágott nyíláson át vezette ki a füstöt.

A tüzelőberendezések kérdése úgy érzem összetett, kevésbé feltárt ezideig. A Bátky-féle tipológiában a keleti magyar vagy erdélyi háztípus jellemzője a kabola, a bodrogi köz gyakorisága ezekkel a területekkel való kulturális kapcsolatot fejezi ki. A tüzelőberendezések fejlődése, egymást követő sorrendjük sem feltárt még. Alapos kutatást, mélyebb házkutatást igényel.

A telken lévő épületek, építmények építészeti problémáit nem tárgyalnám, hiszen a Szolnoky Lajos készítette csoportosítás és leírás az egész Bodrogi közre általános érvényű. Talán csak a csűrökről engedtessek meg egy gondolat. Több leírás szerint a Bodrogi köz délkeleti felében kis számban vagy alig volt csűr, a takarmánytárolásra kisebb pajták szolgáltak. Az északi területeken viszont mindenhol általános építmény volt a csűr, meglétét, méretét csak a vagyoni helyzet differenciálta.³⁴ Elképzelhető, hogy az alföldi és a hegyvidéki gazdálkodási rendszert elválasztó határvonal valahol itt a Bodrogi közben húzódik, s a csűr megléte, ill. hiánya talán éppen e határvonal meghúzásához adhat támpontokat. Természetesen ez csak feltevés, s valamire való eredmény csak a Bodrogi köz egész gazdálkodási rendszerének átfogó vizsgálata után nyerhető.

A lakóház belső életével, a házberendezéssel két okból sem tudunk foglalkozni. Először is, mert előadásom időbeli és terjedelmi korlátai nem adnak arra módot. Másrészt azt is be kell vallanunk, hogy ezidáig az e témában készült dolgozatok a legszerényebbek, mind számszerűségükben, mind minőségükben.³⁵

Végezetül az a meggyőződésem, hogy a Bodrogi köz településrendje, népi építésze összetett, de sok eredménnyel, archaikummal szolgáló terület a kutató számára. A kétfeltekesség, a szarufás tetőszerkezet, a kabolás tüzelő, az alföldi, szatmári ill. hegyközi formái és szerkezeti hatások, a csűrök kérdése azok a csomópontok, amelyek felkutatása ill. a felmerülő kérdésekre adott válaszok teljessé tehetik ismereteinket a Bodrogi közről. Ugyanakkor ez a táj – amit a korábbi néprajzi kutatás elzárt, népi kultúrájában mozdulatlanak tartott – szintere lehet olyan kutatásoknak is, hogy ez a terület hogyan asszimilálta a környező alföldi és hegyvidéki, jellegében ellentétes gazdasági szisztémában élő területek kulturális hatásait. Feltétlen kutatásra érdemes a Bodrogi köz – régi nevén a Szigetköz – települései népi kultúrájának, ezen belül természetesen népi építkezésének viszonya a Bodrogi köz többi, egységesebb képet mutató területeivel. Tendenciaként volt megfigyelhető, hogy a Bodrogi közben általánosan jellemző jegyek mellett mindig ez a néhány település szolgáltat eltérésekkel, esetleg kuriózumokkal.

JEGYZETEK

1. *Szolnoky Lajos*: Az udvar és építményei Vajdácán. Ethn. LXVII.1956.593-632.
2. *Dankó Imre*: A bodroközi Hosszúréti települése. HOMÉvk.XIV.1962-63. Miskolc, 143-163.
3. *Bakó Ferenc*: Adatok a szocializmus faluépítkezésének történetéhez. A györgyarlói tanyaközpont kialakulása. Ethn.LXIV.1953.24-86.
4. *Bodó Sándor*: A bodroközi pásztorkodás. Kézirat. (Megjelenés alatt a Borsodi kismonográfiák c. sorozatban.) Az állattartó építményekről: 158-174.
5. *Nagy Géza*: A gabona földalatti tárolása Karcsán. HOMKözl.12.1973.Miskolc, 99-105.
6. *Balassa Iván*: Szárazmalmok a Hegyalján és a Bodroközben a 18-19. században. HOMKözl.12.1973. Miskolc, 87-92.
7. *Balassa M Iván*: Méhesek a Hegyközben és a Bodroközben. NÉ.LIII.1971.83-104.
8. *Páll István*: Adatok a Bodroköz népi építkezéséhez. HOMKözl.21. Miskolc,1983. 105-113.
9. *Ébner (Gönyey) Sándor*: A Bodroköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember. 1925.65-102.
10. *Valter Ilona*: A Bodroköz honfoglaláskori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle.XVI.1974.1-55. és *Valter Ilona*: Régészeti adatok a Bodroköz honfoglaláskori településtörténetéhez. HOMÉvk.IV.Miskolc, 1962-63. 131-141.
11. Lásd pl.: *Nagy György*: A népi építkezés technikája és a társasmunka formái Karcsán. In. Szerk.: Dobrossy István: Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976. 171-180., *Dakos Zsuzsanna*: Falusi építkezés. In. Szerk. Nagy Géza: Karcsai népiélet. Karcsa, 1971. 107-113.
12. *Buday Endre*: A Felső-Bodroköz népi építészet. I-II-III. Hét. (Csemadok) 1979.24.évf. 13-14-15.szám. 24. oldalon.
13. *Valter Ilona*: i.m. (1974) 16.
14. *Filep Antal*: Cigánd népi műemléki vizsgálata. Sárospataki Rákóczi Múzeum Adattára (a továbbiakban: SRMA) 67. 172.
15. *Valter Ilona*: i.m. (1974) 17.
16. *Filep Antal*: Tiszakarád népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.171.
17. *Buday Endre*: A Felső-Bodroköz népi építészet. I. Hét (Csemadok) 1979.24. évf. 13.sz. 24.
18. *Nagy Géza*: Adatok Karcsa cserekereskedelméhez. HOMKözl.21.Miskolc,1983. 141-142.
19. *Pethő László*: Pácin népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.126.
20. *Nagy Géza*: A nád aratása és felhasználása Karcsán. HOMKözl.9.Miskolc,1971. 112-113. és *Tóth Anikó*: A nád hasznosításának hagyományai a Bodroközben. Borsodi Szemle 26. Miskolc,1981. 23-24.
21. *Buday Endre*: A Felső-Bodroköz népi építészet. II. Hét (Csemadok) 1979.24. évf. 14.sz. 24.
22. *Pethő László*: Viss, Zalkod, Kenézli népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.125.
23. A részletes technikai leírásokat az egész Bodroközre érvényesen is lásd: *Szolnoky Lajos*: i.m.
24. *Geöcze Sarolta*: A Bodroköz a szabályozás előtt és után. In.Szerk.: *Majláth József*: A Bodroközi Tiszaszabályozó Társulat monográfiája. 1846-1896. Budapest,1896. 134.
25. *Filep Antal*: Tiszakarád népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.171.
26. *Pethő László*: Viss, Zalkod, Kenézli népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.125.

27. *Buday Endre*: A Felső-Bodrogek köz népi építészet. II. Hét (Csemadok) 1979.24. évf. 14.sz. 24. és *Filep Antal*: Cigánd népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.175.
28. *Buday Endre*: (II.) i.m.24.
29. *Bakó Ferenc*: i.m.50-60.
30. Magyar Statisztikai Közlemények. Uj. Sor.42. Budapest,1912. Az 1910-es népszámlálás adatai a 262-263. és 270-273. és 306-307.
31. *Pethő László*: Révleányvár és Dámóc népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.115 és 67.118.
32. *Pethő László*: Tiszakarád népi műemléki vizsgálata. SRMA.67.123.
33. *Balassa Iván*: Lápok, falvak, emberek. Bodrogek köz. Budapest,1975. 124-125.
34. *Siska József*: A Bodrogek köz népi táplálkozása. Kézirat. A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára: 4923.1-16.
35. Lásd ehhez pl.: *Dakos Etelka - Tóth Margit*: Házberendezés régen. Szerk. *Nagy Géza*: Karcasai népelet. Karcsa, 1971. 114-119., *Nagy György*: Régi lakóházak berendezése Karcsaan. Néprajzi dolgozatok B.-A.-Z. megyéből. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XII. Miskolc,1981.27-40., *Nagy Éva*: A falusi konyha. Szerk. *Nagy Géza*: Karcasai népelet, Karcsa,1971.120-127., *Zsova Ilona*: Paraszti konyhaeszközök. *Kováts Dániel* szerk.: Abaúj és Zemplén népeletéből. Sátoraljaújhely,1971.97-99.

A BODROGKÖZI LEGELŐ ÉPÍTMÉNYEI

A bodrogi legelőkön a falvak és az uradalmi cselédek *csordái* számára semiféle építményt nem emeltek. Mesterséges enyhelyek csupán a *gulyák* számára szolgáltak. Mind a csordák, mind a gulyák pihenőhelyét úgy igyekeztek megválasztani, hogy a terep adottságait kihasználva védelmet találjanak a nyájnak.¹ A különféle gulyáknak minden legelőn két pihenőhelye volt. Egyik a *szállás*, *gulyaszállás*,² újabban *tanya*, *gulyatanya* volt, ahol az állatok *szabad vackon*, vagy pedig valamilyen építmény zártágában töltötték az éjszakát. A déli pihenőhely – neve *déllő* – néha az éjszakai szálláshoz-tanyához közel, máskor pedig a legelő távoli pontján lévő kút mellett volt.³ Ezt a gyakorlatot lényegében a legeltetés rendje alakította ki, s ennek megváltozása, ill. módosulása idézte elő az utóbbi száz évben a szisztéma egyszerűsödését. A legelők területének fokozatos visszaszorulása révén ugyanis olyan kis legelőtagok jöttek létre, hogy szükségtelemmé vált a kettős pihenőhely.

1970-ben még Tiszakarádon, Zalkodon és Zemplénagárdon is lelt a gyűjtő *szabad szálláson*, *szabad vackon* háló egy-egy gulyát. A *szállás* helyét – éppúgy mint a hajdani pásztorok – úgy igyekeztek megválasztani, hogy a domináns északi szél elől a ligetes legelőn egy-egy *kiserdő*, *fasor* szélárnyékába kerüljenek. Laposabb terep szállásként való megválasztása ellen a legelők túl magas talajvízszintje szólt. Így partosabb területre, *gorcra* telepedtek. Szegedi András bodrogi pásztor 1923-ban a lukaiak gulyása volt. Ekkor, mondta a pásztor, a „hodályuk olyan csávás helyen vót, hogy a legyengült állatokat mind szekeren szállították haza. Azt mondtam a gazdáknak: evvel a jószággal ki kell szállni valahova szabad vacokra. (Elég keskeny vót a legelőnk ahhoz, hogy szabad vackon ájjon.) Ők nem bánják, mondták, de nagyon vigyázzak, hogy kár ne legyen. Kérdik: hova fogol kiszállni? Mondom nekik: keresztül vágja a legelőmet egy tó, kiszálllok mellé a *gorcra*.” S attól kezdve az egészséges szálláson fejlődtek a gulyabeli marhák.⁴

Sárospatak bodrogi területéről Révleányvárról és Zemplénagárdról olyan adatunk is van, hogy egy-egy terebélyes fa köré gyűlt a nyáj szállásra, s „csak a tőgyfa vót a gulya hodálya.”⁵ Erdőben, mint pl. 1918-ban a Windischgrätz hercegek egyik gulyájának a pataki határ „Papok erdejé”-ben, olyan helyen jelölte ki a pásztor a nyári-téli szállást, ahol sűrű lombú fák nyújtottak megfelelő védelmet.

A *déllő* helyének kiválasztásában döntő szerepe volt a víznek. A folyómenti legelőkön a *déllő* mindig a vízparton volt. Másutt pedig általában a legelőn a szállástól legtávolabb eső kútnál, a kúttól 30-40 m-re.

A természet nyújtotta védelem mellett többféle építmény is segítette a pásztorokat a nyájak együtt tartásában. Ismerték és alkalmazták a szárnyék-típusú, a kosár-típusú és az akol-típusú enyhelyeket.⁶

A szárnyék, mint szó, ismeretlen a bodrogi közeli pásztorok előtt. Ezt a típust Cigándon, Sárospatakon, Demjénben, Tiszacsermelyen, Tiszakarádán, Zemplénagárdon *enyhely*ként, *hófogó*ként, Révleányváron, Nagyzóvágyon *szélfogó*ként ismerik. Az enyhelyeknek ezt a típusát már legalább harminc éve nem alkalmazták a pásztorok, de egy módosult formáját – mint erre az alábbiakban kitérek – 1970-ben Semjénben még sikerült lefényképeznem. Készítési módja rendkívül változatos, hiszen alkotta a falazat anyagát nád, vessző és szűrő gally is.

A falat mindig kelet-nyugati irányba építették, hiszen a *felszel* (északi szél) ellen volt hivatva védeni a jószágokat. Többnyire egyenes volt, bár a révleányváriak *szélfogója* „karéjba ment”.⁷ A kihajtás előtt összeszervezkedett gazdák vittek a legelőre megfelelő számú karót és kéve nádat, s ezekből készült az *enyhely*, *hófogó*, *szélfogó*. Karókat vertek le 1-2 m-re, ahhoz állogat-ták a nádat, s karótól karóig *megkorcolták* a falazatot. Nád azonban nem mindenütt állt rendelkezésre, így többnyire fából készült az enyhely. Sárospatakon, Zemplénagárdon szűrő, tüskés, ágas-bogas fát szedtek össze nagy mennyiségben, s azokat a 80 cm-enként levert karók közé rakták. Így kialakult egy 2 m magas, 100-200 cm széles fal, amelynek a tetejét karóval jól ledöngölték, hogy meg ne bontsa a jószág. A karók tetején felül ért a szűrő gally, nehogy a marha a karóra essen.⁸

Ugyancsak fából készült a révleányváriak „karélyos” *szélfogója*. Vastag karókból és vesszőből fontak 2 m-nyi magas sövényt, melynek a közepe volt a legmagasabb, ez feszült északnak, s két vége felé fokozatosan csökkent kb. 1,5 m-nyi magasságig. Szélessége az előbbi tipushoz hasonlóan 100-120 cm volt, amely mögött meghúzódhatott egy 200 állatból álló gulya is.

Ezek az építmények, amelyeket a magyar pásztorkodással foglalkozó irodalom a „szárnyék” variánsainak tart,⁹ rögzítettek, egy helyben maradók. Készítésükre vagy megjavításukra a szentgyörgynapi állatkihajtást megelőzően kerítették sort.

Az Alföld keleti részén, írja Györffy I. és Földes L.,¹⁰ a kisméretű kerek nádkarámokat *kosárnak* nevezték. Ugyancsak *kosár* Bereg megyében és a Szamosháton a gulyák éjjeli nyugvóhelye.¹¹ Legutóbb Gunda Béla említi a beregi legelők köralakú, tüskés vesszőből rakott karámját vagy *kosarat*. E típus használata él a bodrogi közeli pásztorok emlékében is.¹² Közülük két zemplénagárdi gulyás, Kácsándi Pál és Kocsis István az 1940-es évek végén még alkalmazta a *kosarat*,¹³ melyet 1948-ban maguk építettek. A kerek *kosár* átmérője 60 m körüli volt. Fala 4,5-2 m magas, amelyből az északi szakasz volt a legmagasabb. A sövénszerű falat úgy építették, hogy 80-100 cm-re karókat vertek le, s közeit *kökényfabok*okkal és *gledicsével* fonták be.¹⁴ Az ágas-bogas sö-

vényfalat kótissal (nagy fakalapáccsal) szorosan lebunkózták, hogy a marha meg ne bontsa. Vasalással csatlakozó, négy rúdból álló *kapuja* délre nézett. A *kosár*ban a két zemplénagárdi pásztor gulyája nem tartózkodott rendszeresen, csupán rossz idő, vihar, erős szél esetén hajtották a *szabad vacokról* a védettebb helyre. A többi (révleányvári, ricsei, dámóci, lácai, semjéni) adat szerint rendszeres hálóhelyül szolgált a *kosár*. A pásztorépitményeknek ez a típusa kisméretűnek mondható („... elfért benne száz darab marha is”, mondta Mazin Mihály révleányvári gulyás), bár itt az állatcsapatok egyedeinek száma messze alatta maradt pl. a hortobágyi gulyák állatszámának.¹⁵

Ugyancsak a szarvasmarhacsapat együtt tartásában és védelmében segítette a pásztorokat a *karám*. Bodroghöz-szerte nagyjából azonos módon építették és alkalmazták ezt a pásztorépitményt. Adatainkból, Szabadfalvi J. összegezésével együtt, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a karám történetileg minden bizonnyal megelőzte az *akolt*, ahol a terminus együtt jelenti a rudakból vagy másból épített, kerítéssel övezett területet és a félszeres szint vagy zárt, falas, tetős építményt.¹⁶ A minden fedeles szín nélküli karámok utolsó példányait a récens anyag vizsgálata szerint az időjárás viszonyosságai ellen enyhén adó erdőkben lelhetett volna fel az 1930-as évek végéig a kutató. Ekkoriban a Vajdácská melletti Oroj nevű erdőben pl. négy egymás melletti karámban őrizték éjszakánként a Windischgrätz hercegek gulyáját, szűzgulyáját, bikagulyáját és tinógulyáját.¹⁷ De erdő között volt a kenézlői, zalkodi, révleányvári és zemplénagárdi falusi gulyák karámja is. A pusztá legelőn álló, fedeles építmény nélküli karámról csak a Karcsa-felinkerti legelőről tudunk, ahol a Sennyey uradalom gulyájának *nyaraltatásához* kb. 1930-ig a majorból minden tavasszal kiszállították a karámot.

A karámot mindig a gulya nagyságához méretezték. Egy 120-150 marhából álló gulyának 50 m-es oldalnagyságú karámra volt szüksége. Alkotóelemei közül az egymástól 3-4 m-re álló 1,5-2,3 m magas oszlopokat *ágasként* (általános elterjedt), *járomként* (Karcsa),¹⁸ vagy *culápként* (Zalkod) ismerik. A három-négy, ritkán öt vízszintes rúdsort 8-10 m hosszúságú *rigliből* (általános a Bodroghözön), *karámgerendából*, *karámrúdból* (Karcsa, Karos, Nagyrovágy, Pácin) vagy *szarufából* (Zalkod) építették. A karám magassága mindenütt másfél méter körüli. A körülkerített terület többnyire téglalap alakú, s szabálytalan forma csak a sarkok lekerekítésével jött létre.

A karámok összeállításának két módja alakult ki a területen. Az uradalmi majorok általában több gondot fordítottak az építmények szakszerű elkészítésére, mint a faluközösségek. Ha a legelőn „szép készületű”, régi akolra-karámra bukkan napjainkban a kutató, akkor a legtöbb esetben kiderül, hogy az épület egykor uradalmi majorhoz tartozott. Itt ugyanis ácsok készítették az uradalmi gulya karámját is. A négyszögletesre kifaragott, vaskos, erős ágak és a riglik pontos csapolással illeszkedtek egymásba. A földbe ásott ágak tetejét legómbolyították, hogy a sérüléseket minél inkább kiküszöböljék.

A faluközösségek tulajdonában álló karámok sokkal kevésbé gondos munkával készültek. Ágasként, kihasználva a terep adottságait, gyakran alkalmaztak élő fákat.¹⁹ Az ágasok magassága, de még a riglik hosszúsága is, rendszerint nem egyforma. Ez abból következett, hogy az építési anyagokat a gazdák adták össze. Általában egyik alkotóelemet sem faragták meg. Olykor azonban előfordult, hogy a riglik végeit laposra csapták. Az ágasok és a riglik egymáshoz erősítését kovácsok által készített hosszú szegekkel végezték el. Fontos volt, hogy a rigli a karám belső oldaláról feküdjön az ágasra. A kitörést ílymódon hatásosabban akadályozta a kerítés. A *karámkapu* helye általánosan a karám déli oldalának közepén vagy egyik sarkán volt. A két-három – egyik végén megvasalt – rigliből álló kapu kovácsolt karikán csatlakozott az ágashoz és rajta fordult. Ellenkező végét füles U-alakú vaspánt szorította a kapu másik ágasához.

A karámokról és általában a zárt pásztorépitményekről érdekesen nyilatkozott a Bodroglókörzete ismert *Szegedi* pásztorénemzettség egyik tagja. Szegedi András²⁰ elmondta, hogy „mink, a nemzettség mind szabad vackon tanýáztunk. Rettenetesen tiltakoztunk a zárt helytől. Nagy bajok történtek abba az időbe akközt, aki karámban állt meg. Ha esetleg megszaladt vagy megpiszkálta egymást, a szabad vackon nem történt semmi baj. Egy zárt helyen megszorul, ott mán csak baj történik. Nálam lábtörés, szarvtörés nem volt.” Kiderül tehát, hogy a pásztor egyéniségétől is függött az, hogy vett-e igénybe zárt építményt állatcsapata őrzése során.

A rúdkarámhoz a pásztorokodás gyakorlatában sok esetben fedett építmény is kapcsolódott. Az *akol*, *félszer* vagy *hodály* szavunk együtt jelenti a fedeles szint és a hozzá csatlakozó rúdkarámot.²¹

Az *akol* szó meglétére ezen a tájon 1437-től ismerünk levéltári adatot. Ekkor a Pácín, Örös és Bodoló nevű possessiók között elterülő *Akalzeg* nevű határrészt szántatta fel és vettette be a tokaji várnagy.²² Az adat egyértelműen mutat tehát a terület legelő voltára és pásztorépitményére, mint ahogyan a későbbi bodroglóki helynevek között is találunk akolra utaló megjelöléseket.²³ A pásztorépitményt általában *akolként* ismerik a Bodroglókörzeten, de Sárospatakon *akolynak* is mondták.²⁴

Az *akolra* vonatkozó bodroglóki adatok beleilleszkednek *Szabadfalvi J.*-nek a témára vonatkozó – országos adatokat összegező – megállapításai sorába.²⁵ Itt is a korlátfákkal körülvárt, mindig négyszög alaprajzú kerített hely az *akol*, amelynek északi végében, két- vagy három oldalán fedeles *szin* áll.²⁶ A fedeles *szin* terminusa a vidéken *akol* vagy *félszer*.

A bodroglóki aklok típusainak számbavétele előtt ide kívánczok Kacsik Andrásnak, a bélyi Sennyei grófok egykori gulyásának elmondása az uradalmi gulyák aklairól. Az 1890-ben született Kacsik András 6 éves korától 1945-ig volt a Sennyei pásztora. Apja és az ő gyakorlatából állította, hogy az *akol*-ban csak télen tartották a gulyát.²⁷ „Vályog vagy kű fala van az *akol*-nak, teteje

meg zsindegy vagy nád. Kinn a legelőn (nyáron) karám volt. A karámot mindig vitték a gulya után, a téli, a nyári szállásra. Amikor a téli szállásról hajtották ki a jószágot a legelőre, abba az egész cselédség mozgósítva volt. Felkötötték a jószágokra a kongót, lassan hajtották ki, legeltettek, s estére kinn a legelőn elkészült a teljes tanya. A karám szállításakor egy szekérre 4-5 karámtagot tudtak felpakolni." Az első világháború után csökkent a földesúri marhatartás intenzitása, s tavaszonta a karcsai felinkerti majból „nem vittek már 4-6 karámot a rétre, mint azelőtt.”²⁸ A karcsai pásztor elbeszéléséből tehát az derül ki, hogy akolban csupán télen tartották a szarvasmarhacapatokat, a nyári legelőn csak karám állott a pásztor segítségére.

A gyűjtő által feltárt egyéb récents adatok azonban az aklot már a nyári legelő szerves részeként mutatják be. Gönyey S. az 1920-as években fotózta Nagyrozvagy határában azt az L-alakú aklot, amelynek egy rövid szakaszát kivéve – ahol deszkázott az oldal –, semmiféle védő falazata nem volt. Ugyancsak nem védte összefüggő falú akol az egykori Elágazás vasútállomás melletti tanyák marhaállományát sem. Az akol északi oldalát 1967 előtt semmi sem takarta. 1967-ben félig rakta fel trágyából a pásztor a falat, majd 1969-től – amikor a kis aklot egy L-alakú szárral toldották meg – balázott szalmával rakták be az akol északi és keleti oldalát. Ugyancsak a falazat nélküli aklok variánsait gazdagítja a semjéni Batoknya nevű legelő akla. A gulya akolját a pásztorok olyan helyre telepítették, ahol a meglévő élő fákat be tudták „építeni” az akol szerkezetébe. Ezt a gulyaenyhelyet a semjéniek *félakolként* ismerik. Az egyszerű, nyeregteretű szerkezet közepén végighúzódnak oromgerendák 2-3 m-enként ágosok tartják, amelyhez *szarufák* csatlakoznak. Utóbbiak a mindkét szélén 4-5 méterenként ágosokon nyugvó sárgerendákon fekszenek. Ebbe a szerkezetbe ágasként 8 élő fa „épül be”. A *félakol* északi fala nyitott, bár alul 50 cm magasan száraz fű, falevél védi a marhákat. Mögötte 2 m-rel pedig földbe ázott tövű, sűrűn és függőlegesen álló, gallyakból épült szabályos fal van, melynek *enyhely* a neve. Ez a falazat az akol felől álló ágosokra és élő fákra támaszkodik, vízszintesen pedig alul-felül egy-egy pár összeerősített rúd fogja össze. A *félakol* északi oldalán fellelhető *enyhely* minden bizonnyal a másutt szárnyékként ismert pásztorépitmények egy módosult formája.

Szintén az oldalfal nélküli típus emlékét őrzi a kenézlői-balsai Tisza-parton álló termelőségvetkezeti akol. A hatalmas méretű épületből kettő áll egymás mellett, de mindkettő közepén két sor jászol fut végig, amelynek karikáihoz esténként lekötik az állatokat.

Az akol típusú pásztorépitmények forma és anyag tekintetében több – három oldalon fedett – variánsa élt a Bodrogi köz területén. A legegyszerűbb, s persze legelterjedtebb forma alaprajza olyan téglalap, amelynek az északi és déli oldala 20-50 m hosszú, szélessége pedig 8-10 m. Ez az alaptípus két módon változott. Egyik esetben (pl. Nagyrozvagy, Elágazás) L-alakúra bővült az akol,

a másik esetben pedig két szárral gyarapodva U-forma alakult ki (pl. Tiszakarád-Nagyhomok tanya, Tiszakarád-Ápátszög legelő).

Anyagát tekintve némi különbség volt az uradalmi állatcsapatok enyhelyeitől és a faluközösségek gulyáinak védelmet adó aklok között. Amíg a paraszti gulyák építményeit többnyire az egyszerű falszerkezetek jellemezték, addig a majorsági gulyák – legalábbis a 19. század eleje óta – jól megépített, tömött falazatú aklok enyhébe húzódhattak a hideg elől. A faluközösségek marhaakoljait a pásztorok és parasztemberek építették. Az akol északra, keletre és nyugatra néző három oldalát font sövény vagy sárral betapasztott sövény (*pátics*), sűrűn egymás mellé állított karó, s olykor deszkával vízszintesen vagy függőlegesen beborított falazat alkotta. Nyereg- vagy sátorított fedélszerkezetét durván, szakszerűtlenül ácsolták össze. Egyetlen adat kivételével nem ismerünk olyan aklokat, ahol a padlásteret lefedték volna. Ez a kivétel egy vajdászkai hodály,²⁹ amelynek megközelítőleg a felét lepadlásolták (*hodálypad*), s a pásztor ott alakította ki pihenő- és nyugvóhelyét. Az uradalmak „hivatalos akoljait” – ahogyan Körmendi János zemplénagárdi gulyás fogalmazta – kőművesek és ácsok készítették.³⁰ Falazatuk többnyire vályogból, emellett kőből vagy téglából épült. Általában nyeregtetős fedélszerkezetüket pedig gondos ácsmunkával készítették. Mind a falvak, mind az uradalmak akoljainak héjázatát *zszindelyből*, *nádból* vagy *zszűpszalmából* rakták a 19. század végéig. Ezután jelent meg és terjedt el – elsősorban az uradalmi – aklok *cseréppel*, majd *palával* való fedése.

A bodrogközi szarvasmarhaaklokban általánosságban nem volt jászol. Ezzel ellenkező adatunk csupán kettő van. Révleányváron egy majorsági akol északi falához építettek hosszú jászolt, a kenézlői akol pedig újabb építésű, s benne középen arcaljászolt helyeztek el.

Az akol típusú építményekhez a Bodrogközön mindig hozzátartozott a korábbiakban leírt rúdkarám. A gyűjtőmunka során egyetlen olyan adat sem bukkant fel, amely utalt volna más jellegű (pl. trágyából rakott garággya, deszka, vályog vagy kő) kerítő falazat egykori meglétére.³¹ Az akolhoz tartozó karám formája – hasonlóan az önállóan álló karámhoz – általában téglalap alakú, a karámkapu helye többnyire a déli oldal közepe vagy egyik sarka. Előfordult ritkán, hogy a karám keleti oldalán – közvetlenül az akol mellett – nyitottak kaput (pl. Vajdászka).

Az akolt néhány esetben úgy építették (vagy később megosztották), hogy egy részben, többnyire a kisebbikben, a szarvasmarhával közös legelőn járó lovakat tartották. Ilyenkor az állatokat csupán a rúdkarám választotta el egymástól.

A szarvasmarhacsapat összetartását és védelmét szolgálta az az *akol* elnevezésű pásztorépitmény, amelyet 1929 táján Gönyey S. Nagyrozvágy határában fényképezett.³² Az akolról pontos leírás nem áll rendelkezésünkre. A fotó alapján azonban megállapítható, hogy a gulya számára enyhet adó épület kb.

10-12 m széles és 15 m hosszú. A földről induló szarufapárokat a tetőn oromgerenda köti össze, oldalán nagy közökkel 2-3 kereszttrúd-sor fut végig. Szerkezeti funkciója mellett a kereszttrudakra támaszkodhattak a héjzazatot alkotó hatalmas kéve nádak, amelyek a magyar marhák erőteljes szarvainak magasságában körben szinte teljesen kikoptak. Az akol hátsó – minden bizonnyal északra néző – oldala félkör alakú, a karám felé pedig teljesen nyitott az *akol*. Az építmény meglehetősen viharvert. Nem lehet tehát azt feltételezni, hogy az 1920-as évek táján új képződmény lett volna. Ez a pásztorépitmény – jól lehet csupán „egy adat”, ezen a zártsága miatt sokáig „rezervátum”-jellegű területen – sugallja azt, mintha az akol épületének alaptípusát nem a fennálló falú aklokban kellene keresnünk.

A fentiekben leírt enyhely tehát nem hodály. A pásztorépitményeknek ezt a típusát az akloktól eltérőnek ismeri a kutatás, s úgy tartja számon, hogy a típus hodály terminussal jelölve elsősorban a juhtartás építménye.³³ A hodály azonban enyhelye volt a szarvasmarhacsapatoknak is,³⁴ s Bencsik J. az építmény formájának tisztázása nélkül Polgárról azt is megjegyzi, hogy a hodályt az 1900-as évek elejétől készítették rendszeresen a gulyák számára.³⁵ Bodroközi pásztor adatközlőim egyöntetűen állították azt, hogy a szarvasmarhatartás vonatkozásában az akol és a hodály ugyanaz. A hodály csupán újabban használt szó az ősi pásztorépitményre. Ez esetben tehát egyszerű névátvitelről lehet szó, melynek során a juhpásztorokdás szokincsebe tartozó és a románból átvett hodály szavunk átterjedt a bodroközi szarvasmarhatartás akolszerű építményeinek megjelölésére.³⁶

Az állatok mind a *szálláson*, mind a *déllőn* állandó helyet foglaltak el. „A marha mindig saját vackot csinált – mondta Szegedi Mihály, tiszakarádi gulyás – mindig egyformán ugyanarra a helyre ment vissza. Megszaglászta a helyet, s aztán lefeküdt.”³⁷

Az akol és karám – más építményekkel együtt *szállás* – területén, valamint az állatok déli pihenőhelyéül szolgáló *déllőn* mindenütt állt 1-9 *dörzsölő ágos* vagy *dörzsölőfa*. Ott, ahol a szállás területén vagy közvetlen környékén élő fa állt, azok szolgáltak dörzsölőként, de funkcionált ilyen céllal kútágas is. Többnyire azonban a legelő Szentgyörgynap előtti átvizsgálásakor ásták le a dörzsölő ágosokat a karám közepére vagy a déllő területére arányosan elosztva. Egy-egy oszlop 30-40 cm átmérőjű és 1,5-2 m magas volt. Oldalát rücskösnek hagyták, vagy – mint Karcsán – baltával körbe bevagdosták.

JEGYZETEK

1. Az adat beilleszkedik a *Szabadfalvi* József által megrajzolt általános magyarországi képbe. *Szabadfalvi* József 1970. 28-38., A legelő építményeivel kapcsolatos néhány érintőlegességet közöl *Balassa* Iván 1975. 81-121.

2. Ugyancsak *szállás* a gulya pihenőhelye a Rétközben és a Taktaközben is. Saját gyűjtésem.

3. A kettős pihenőhely általános gyakorlat lehetett. Ismerjük a Kiskunságból, Szatmárból és a Hortobágyról is. *Tálas István* 1936. 45., *Luby Margit* é.n. 151., *Bencsik János* 1974. 32., Az Ung-Laborc-Latorca mellékéről közli *D. Varga László*, hogy a lovak és a szarvasmarhák szálláshelye (*tanya, szabadkarám*) együtt volt, ám a szarvasmarha a karámon kívül hált. *D. Varga László* 1986. 330,335.

4. Saját gyűjtésem, Sárospatak, 1969.

5. Szegedi András gulyás közlése, 1969.

6. Vö: *Györffy István* é.n. 184., *Földes László* 1960.449., *Szabadfalvi József* 1970. 39-54.

7. Mazin Mihály gulyás közlése, 1969.

8. A Kiskunságban a tüskés gallyakból rakott hasonló kerítés neve *tanór* vagy *tanórok*. *Tálas István* 1936. 113-116.

9. Összefoglalóan l.: *Szabadfalvi József* 1970. 39-41.

10. *Györffy István* é.n. 184., *Földes László* 1960. 449.

11. *Herman Ottó* 1914. 195., *Csúry Bálint* 1935. I. 538-539., vö: *Balassa Iván* 1973. 73.

12. *Gunda Béla* 1984. 76., *Kosár Zemplénben* a 18. századtól a makkoltatott sertések éjszakai nyugóhelye is. *Balassa Iván* 1973. 72.

13. Kácsándi Pál és Kocsis István, 1968-ban mindketten 48 évesek voltak.

14. Ugyancsak tüskesövény a kosár fala Beregben és Szamosháton. *Herman Ottó* 1914. 195., *Csúry Bálint* 1935. I. 538-539., *Gunda Béla* 1984. 76.

15. Vö: *Györffy István* é.n. 183-184., és *Györffy* nyomán *Földes László* 1960. 449. azon megállapításával, hogy a kisméretű kerek nádkarámok neve *kosár*, a nagyobbaké pedig *karám* volt. Az állatcsoportok létszámára pedig l. pl. *Balogh István* 1958. 560.

16. Vö: *Szabadfalvi József* 1970.a. 41.

17. Saját gyűjtésem.

18. Sárospatakon *járom* a mestergerendához vagy keresztgerendához szegezett álló gerenda. Vö: *Herman Ottó* 1914. 292.

19. Palóc (barkó) területen is gyakori volt az élőfák alkalmazása a *karám* építéséhez. *Paládi-Kovács Attila* 1982. 44.

20. 1970-ben 66 éves, Kispatakon élt. A Szegedi nemzetséget említi *Balassa Iván* 1975. 84.

21. *Szabadfalvi József* 1970.a. 72.

22. Országos Levéltár, Lelesz rgn. Metales. 290. tétel. Zemplén com. 60. No. Vö: *Valter Ilona* 1967. 1-10.

23. Pl.: 1785-ben Sárospatak határában *Kis akoly Tó*, *Nagy akoly Tó* nevű halászó vizek voltak. Sátorlajújhelyi Állami Levéltár. Urbéri perek. Loc. 198. No. IV-8/g., Sárospatak-Várhomok tanya közelében *Akol* helynév.

24. Saját gyűjtésem. Vö: 1842-ben Sárospatak-Halászhomokon volt egy „rigiakoly”. *Oláh József* 1962. 263.

25. *Szabadfalvi József* 1970. 49-54.

26. *Szabadfalvi József* 1970. 49.

27. Lásd *Szabadfalvi József* (1970. 54.) ugyanilyen értelmű megállapítását.

28. Kacsik András gulyás közlése, 1969.

29. Akol típusú építmény.

30. A sárospataki Breczenheim uradalomban 1825-ben egy kőművesmester, 1839-ben pedig egy ács épített juhaklot. *Oláh József* 1962. 262.

31. A trágyából rakott garágya csak a rúdkarám kiegészítője volt az Elágazás vasútállomás melletti akolnál.

32. Némileg hasonló építménytípust mutat be a kiskunsági Kunszentmiklósról és Peszéradacról *Tálas István* bírkaszinként. *Tálas István* 1936. 122-123.

33. Egyértelműen juhistaállónak mondta a „hodály”-t Györffy István 1927. 45., Erinti az akol-hodály problémát, s leszögezi, hogy a hodály zárt, fedeles építmény: Szabadfalvi József 1970. 56., 1970a. 46,55., A hodály szóra vonatkozó eddigi ismereteinket Dám László (1972-1974. 132-133.) foglalta össze.
34. Az e kérdésre vonatkozó irodalmat nem említi Dám László 1972-1974. 132-133., de pl. Hajdúnánásról közli Bencsik János 1974a. 50., Polgárról Bencsik János 1974b. 82., Kesznyétenből Galuska Imre 1973. 50.
35. Bencsik János 1974b. 81.
36. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1970. 127-128.
37. Sajat gyűjtésem, 1970.

IRODALOM

- Balassa Iván, 1973. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI-XIX. században. Ethn. LXXXIV. 53-79.
- Balassa Iván, 1975. Lápok, falvak, emberek. Budapest.
- Balogh István, 1958. Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII-XIX. században. Ethn. LXIX. 537-566.
- Bencsik János, 1974a. A szarvasmarha paraszti tartása Hajdúnánáson a XVIII. század végétől. Hajdúbosszörmény.
- Bencsik János, 1974b. A paraszti közösség gazdasági tevékenysége. Hajdúsági Közlemények 3. Polgár.
- Csűry Bálint, 1935. Szamosháti szótár. Budapest.
- Dám László, 1972-1974. A hajdúszoboszlói belső legelő pásztorépítményei. Műveltség és Hagomány XV-XVI. Debrecen. 109-137.
- Földes László, 1960. Kosár, „karám, ól”. Ethn. LXXI. 437-453.
- Galuska Imre, 1973. Határháznál Kesznyétenben a parasztházak kialakulásától az 1945-ös földosztásig. In: Borsodi Történelmi Évkönyv IV. Miskolc. 13-74.
- Gunda Béla, 1984. A szatmári hagyományos népi műveltség etnogeográfiai helyzete. In: Folklor és etnográfia 16. (Tanulmányok Szatmár néprajzához) Debrecen. 35-137.
- Györffy István, é.n. Gazdálkodás. In: A magyarság néprajza. II. Budapest. 15-246.
- Herman Ottó, 1914. A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest.
- Luby Margit, é.n. Fogó legelőkön. Budapest.
- Oláh József, 1962. A sárospataki és regéi uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. Agrártörténeti Szemle IV. 234-265.
- Paládi-Kovács Attila, 1982. A Barkóság és népe. Miskolc.
- Szabadfalvi József, 1970. Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagomány XII. Debrecen.
- Szabadfalvi József, 1970a. Az akol típusa és funkciója. In: Népi Kultúra - Népi Társadalom IV. Budapest. 39-80.
- Tálas István, 1936. A kiskunsági pásztorkodás. Budapest.
- Valter Ilona, 1967. A Bodrogház régészeti településtörténete. Kézirat a sárospataki Rákóczi Múzeum Adattárában. Ltsz: 67.48.
- D. Varga László, 1986. Adatok az Ung-Laborc-Latorca mellék pásztorkodásához. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXIV. Miskolc. 317-342.

A BODROGKÖZ NÉPNYELVI SAJÁTOSSÁGAIBÓL

A Bodrogköz néprajzi vizsgálata ismételten felszínre hozott nyelvjárási jelenségeket is, mégis azt mondhatjuk, hogy a népnyelvi sajátosságok feltárására nem történt rendszerezett kísérlet. A nyelvészeti szakirodalom – valószínűleg a tájnyelvi jellemzők kevésbé „feltűnő” volta miatt – viszonylag kevés adatot tárt fel a Bodrogközből. A nyelvjárási bibliográfia, amely az 1817 és 1949 között publikált adatközléseket veszi számba, főként szóközlésekről tud számot adni. Az első ilyen 1831-ben a Tudományos Gyűjteményben jelent meg. Néhány pontos gyűjtőhely megnevezése nélkül megjelent adat mellett cigándi, karcsai, lácai, ricsei, sárospataki, tiszakarádi és vajdácskai közlések lelőhelye található meg a 35 évvel ezelőtt megjelent bibliográfiában.¹ E forrásokat felapozva sem juthatunk számottevő és hiteles hangtani, illetve nyelvtani következtetésekhez, a gyűjtők érdeklődésének homlokterében tájszavak, prózai és verses népnyelvi szövegek, személy-, állat- és földrajzi nevek álltak. Közlésükben ritkán törekedtek hangtani hűsége.

E bibliográfia megjelenése után, természetesen, gyarapodott a Bodrogközre vonatkozó népnyelvi irodalom, a teljesség igényével azonban még senki sem vállalkozott a részadatok kiegészítésére, feldolgozására, elemzésére. A legnagyobb vállalkozás témánk szempontjából is a *Magyar Nyelvjárások Atlasza*, amelynek gyűjtőmunkájához a Bodrogközből is kijelöltek kutatópontokat. Vissen² 1953-ban *Végh József* és *Lőrincze Lajos*, Ricsén 1956-ban *Keresztes Kálmán*, Vajdácskán 1958-ban *Benkő Lóránd* végezte el a gyűjtést, amelyet a helyszínen mindhárom községben *Deme László* ellenőrzött 1962-ben és 1964-ben.³ Noha a kutatópontok kiválasztását vitatni lehet, kétségtelen, hogy jelentős és hiteles adatok gyűltek így össze. Önkéntes gyűjtők, egyetemi hallgatók által azóta végzett feltáró és adatközlő munka tájszók, helynevek, személy- és állatnevek közzétételét eredményezte.

Elterjedt vélekedés, hogy a bodrogközi ember beszéde viszonylag kis mértékben tér el a köznyelvtől. Az itt élő nyelvváltozat hangrendszere, alaktana és mondattana néhány részletében mutat csak tájnyelvi sajátosságot, azonban így is érdemes a figyelemre. Közismert az a felfogás, hogy nemzeti nyelvünk kialakulásában az abaúji, dél-zempléni nyelvváltozat meghatározó szerepet játszott, újabban pedig fölerősödtek az egységesítő erők. A mégis megfigyelhető nyelvjárási jelenségek alapján a Bodrogközben beszélt nyelvváltozatot az *északkeleti nyelvjárástípusba* sorolhatjuk.⁴

Sajátosságainak földerítéséhez Karcsáról és közvetlen környékéről van a legtöbb anyagunk. A *Balassa Iván* által közzétett mondák⁵ és a *Nagy Géza* által kiadott népmesék⁶ szövegei az alaktani és mondattani sajátosságok meg-

állapításához is hozzásegítenek bennünket. Ehhez járul, hogy Karcsán, Karoson és Pácinban szerveztük meg a gyakorlati terepmunkát tavaly nyáron a főiskolások és egyetemisták első bodrogi közeli nyelvjárási gyűjtőtábor keretében.⁷ A következőkben ezek alapján adok rövid áttekintést néhány jellemzőről.⁸

A Bodrogköz helyi nyelvjárásnak hangszórendszérében a legjellemzőbb sajátjának a diftongusok jelenlétét tekinthetjük. Még a mai gyűjtések is igazolják, hogy a köznyelvi *é* helyén a nyitódó *ie*, *ié* hangzik (például: *sziep, niegy, hiét, fiél* – ez utóbbi már csak ritkán), az *ó* helyén záródó *ou*-t ejtenek (például: *jóu, vóut, lóu, ajtóu*), az *ő* záródó *öü*-nek hangzik (például: *cípőü, esztendőü, főüz, levegőü*). A zárt *e* hangnak nincs területünkön fonematikus értéke, csak a nyílt *e* változataként fordul elő. A zártabbá válás is megfigyelhető a középső nyelvtávolság labiális magánhangzók esetében (például: *rulla, бүр*), s ez a határozói viszonyragok rendszerén is megfigyelhető (*-bul, -rul, -bül, -rül*). Jellemző a zárt előhangzó (például: *uramot, biztoson*), akkor is, ha a szavak állítmányként használatosak (például: *Ezek a puják nagyon okosok, Ezek az emberek gonoszok, A csizmák piszkosok, A fák magosok*), ami megőrzött régiség, bár a fiatalabbak nyelvhasználatában már a köznyelvi nyíltabb hangzásra tértek át.

A mássalhangzók kapcsán a *j*-zés emelendő ki (például: *jány, puja, mejik, kiráj*), ami több más nyelvjárástól megkülönbözteti. A mássalhangzók egymásra hatása a köznyelvihez hasonló. Megfigyelhető a zöngésülés (pl. *lébdel*), a zöngétlenülés (*fokta*), a hasonulás (pl. *talló, salló*), a palatalizáció (pl. *nyött*), a kettőzés (pl. *tanítottu*).

Megfigyelhetők bizonyos alaktani jelenségek is. A *-d* és *-t* végű igékhez közvetlenül csatlakozik az *-n, -l* kezdetű toldalék, így a főnévi ige-név képzője (például: *tanítani, küldlek, hasítani*). Az előhang alkalmazásában többféle eltérés mutatkozik a köznyelvi formától. Nincs előhang néhány esetben a tárgyrag előtt (pl. *madárt, szekert*), máshol meg éppen betoldanak ilyet (pl. *italat*), vagy kétszeresen alkalmazzák a ragot (pl. *asztat*).

A határozóragok használatában – mondattani sajátosságokkal összefüggésben – szintén megfigyelhetünk a köznyelvitől eltérő jelenségeket. Így:

- tól, -től helyett *-tül, -tül* (*hásztül, ebbül*)
- hoz, -hez helyett *-ho, -he* (*orvosho, falho, férhe*)
- ból, -ből helyett *-bul, -bül* (*abbul, főüdbül*)
- ban, -ben helyett *-ba, -be* (*bóutba vóutam*)
- hoz, -hez helyett *-nál, -nél* (*megyek a komámnál*)
- nál, -nél helyett *-hoz, -hez* (*vóutam a komámhoz*)

Ez utóbbi két ragpár esetében érdekes megkülönböztetést lehet tenni, ami még a mai nyelvhasználatban is megfigyelhető, noha a köznyelv megkezdte egységesítő hatását. Megfigyeltük, hogy a *bíróunál* megyek, ha a lakására és *bíróuhoz* (*-ho*), ha a községházára, és *vóutam a bíróuhoz*, ha a lakásán voltam,

a *bíróunál*, ha a községházán, továbbá jövök a *bíróunul*, ha a lakásáról jövök, s *bíróutul*, ha a községházáról.

A bírtokos személyjelezésben a 3. személyben előnyben részesítik a *j-s* változatot (például: *zsebje, ablakja*).

Az igeragozásban ma is élnek az archaikusabb alakok. A tárgyas ragozású egyes szám harmadik személyű rag a mély hangrendű szavak esetében is *-i* (például: *nyiti, vári, adi*), sőt más személyben is előbukkan ez a rendhagyó ragozás (például: *aditok, várík*). A többes szám első személyű tárgyas igealak kijelentő és felszólító módja megegyezik (például: *vigyük, kössük*). A kijelentő formát használják a feltételes alak helyett is, adatközlőnk egy része még a *vigyük* szóalakot mondta a *vinnénk* helyett. Az *-l* személyragot illesztik az egyes szám második személyű igealakhoz nemcsak az *ikes* igék esetében (például: *fogol, juthatol, tudol, mondol*). A *kelletett* szóalakban kétszeresen alkalmazzák a múlt idő jelét, a jövőre vonatkozóan meg így mondják: *kellesz*. Megvan a *viszen, teszen* szóalak a köznyelvi *visz, tesz* helyén. A szóképzésben a *-né, -nő* elemek között nem tesznek különbséget (*tanítotté = tanítónő*), s az *-ít* képzőt röviden ejtik (például: *tanít, állít*).

Mondattani sajátosság, hogy az alany és az állítmány egyeztetése eltér a köznyelvitől. Többes számú alany után gyakran használnak egyes számú állítmányt (például: *Ezek a puják nagyon okos, Ezek a csizmak nagyon piszkos, Eszébe jutott a malacai* – mondták gyűjtőinknek). A határozatlan számnév után rendszerint többest mondanak (például: *Sok népek voutak ott*), s a bírtokon is jelzik a bírtokos többségét (például: *A Józusiék disznóujok*).

A határozóragoknál említett jelenséghez kapcsolódik, hogy a hasonlító határozó mellett a *-tól, -től* viszonyrag áll (például: *vénebb tüllem, nagyobb ettül a hásztul*). Az okhatározói *miatt* névutó helyett a *végett* névutót használják (például: *Az Erzsí végett nem kaptunk segéjt*). Az okhatározói mellékmondatban a *hogy* kötőszót 'mert' értelemben is megtaláljuk (például: *Megverte a tanítottó, hogy nem tutta a leckét*).

A bodrogköziek nyelvében szép számmal találhatók ma is tájszók. Egy részük ún. alaki tájszó (például: *arsó, keleb, vidla, aszat, bijjog, haluska, huncfut, lapta, singér, verse, fazik, ficfa*), élnek azonban valódi tájszók is, amelyekből – minthogy nagy részük kihalóban van – érdemes volna tájszótárt készíteni. A fiatalok nyelvjárási táborában a más vidékekről idejött főiskolások nagy érdeklődéssel jegyezték, hogy Pácinban *surc* a kötény, *lajbi* a mellény, *újjas* a zakó, *pendej* a szoknya, *lábravalóu* a hosszú férfi alsónadrág, és hogy a létra *láptóu*, a kolomp *kongóu*, a lábas *krajszony*. Különösen a népi gazdálkodás, a paraszti háztartás témaköreiben bukkannak elő gazdagon a tájszók. Lexikai gyűjtőivünk például a földhasználattal kapcsolatos szavakat tudakolta. Ismét bebizonyosodott, hogy a bodrogközi ember nem használja az *ugar* szót, inkább mond helyette *tallóu-t, pallag-ot, hevert főüd-et*, s nem ismeri a más vidéken elterjedt *fütiltás-t, páskom-ot*, korlátozottabb körben

használja a *tag* közszt (például: *Kinn dőugosztak az urasági tagba, Ez a báróu tagja*).

A kenyérsütés menetéről így adott rövid összefoglalást az egyik adatközlő:⁹

„Kovást csináltunk. Mikor a kovász mekkelt, akkor bedagasztottuk, kiszakítottuk a kenyeret. A kemencébe mán be kellett gyútani, kemencébe fűtöttünk. Mikor jól befűlt a kemence, mán jól kikelt a kenyér, a kemence az jó tüzes vóut, akkor beraktuk a kemencébe. Körülbőlül egy óurahosszaig hatytug benne a kenyeret, vagy másfél óuraig, akkóra meksült. Akkor kiszettük, és megvóut a jóu, finom láty kenyér. Sziévonóunak montuk, amivel kihusztuk, pizskafával mekpizskáltuk, sziévpizskáltuk a tüzet, hogy jóul iegen, jóul fűjjön be a kemence. (És amivel betették a kenyeret?) Az meg kenyérhányóu lapát. (És amit eléttettek a kemence szájánál?) Át . . . asz csak ijen naty plé vóut, ijen subel. Elibe tettük, meg elibe kapartuk a tüzet is, hogy jóul melegcse a kenyeret, mennél jobban győjjön fel, mer asz hoszta fel a kenyeret, az a jó meleg. Finom jóu kenyér meksült . . . (És amit az új kenyérhez felhasználtak az előző kovászból?) Át abbul ki szoktunk venni ety kicsikiét, egy . . . egy . . . fiel marikkal. Asztat kovásznak majd a következőbe megint eltettük. (Nem szárították meg?) Vóut, aki . . . , vóut aki . . . aszt ugy monták, hogy komlaus, komlauson sütöttek. Asz szietmorzsálták, és asz kiszárították. De vóut, aki csak amúgy, úgy lizdbe tartotta, hogy az . . . , az addig, amig a másik sütiés eljött, addig az úgy kelt, meg ne peniészeggyen, vagy mit tudom é.”

Gazdag a bodrogi ember szóláskincse, bár ilyen téren is az elszürkülés jelei mutatkoznak. A régibb gyűjtésekből idézek mutatóban.¹⁰ „Dobog a szíve, mint a ricsi kutyának”, „Holló nem váji ki a holló szemét”, „Kutya orrára nem bízik a hájat”, „Ha nincs pézed, igyál vizet”, „Nem éred el hajason, kopaszon meg bajoson”, „Nem lesz abbul paszuj se”, „Ott van a hazája, hun a tarisnyát szögre akasztik”.

A nyelvjárási sajtások feltárását folytatni érdemes, s ennek érdekében a nyelvjárási gyűjtők táborát 1987-ben ismét szeretnénk megszervezni. A szövegek a néprajztudomány számára is hasznosíthatók. Terveinkben ilyen néprajzi értékű lexikai témák gyűjtése szerepel: a tehéntartás, az istállózó disznó-tartás, a régi típusú parasztház, a paraszti udvar, a ház szerkezete, a szekér és más földművelő eszköz. De szívesen fogadjuk a néprajzosok javaslatait, gyűjtési útmutatóit.¹¹

JEGYZETEK

1. Benkő Lóránd – Lőrincze Lajos (szerk.): Magyar nyelvjárási bibliográfia. Bp., 1951.

2. Balassa Iván a konferencián felhívta figyelmünket, hogy a településnév ragos alakja a helyi nyelvjárásban: *Vison*.

3. V.ö.: *Deme László – Imre Samu* (szerk.): A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Bp., 1975. 293-294.

4. V.ö.: *Kálmán Béla*: Nyelvjárásaink. Második kiadás. Bp., 1971. 84-85. *Imre Samu*: Hol beszélnek legszebben magyarul? Nyr. 87. 1963. 279-283.

5. *Balassa Iván*: Karcasai mondák. Bp. 1963.

6. *Nagy Géza*: Karcasai mesék I-II. Bp., 1985.

7. Lásd: *Kováts Dániel*: Népnyelvi táborok. A Bodrogházban. Honismeret, 1986. 3.sz. 52-54.

8. Egy 20 perces korreferátumban szükségszerűen szűkösek a keretek. A témára más fórumon részletesebben visszatérünk.

9. Bari Gáborné 66 éves, Pácin. Lejegyezte: H.Tóth Tibor 1985-ben. A szöveget egyszerűsített fonetikai átírásban közöljük itt.

10. *Kántor Mihály*: Bodrogházi szólásmondások. Nyr. XXXIX. 1910. 41-44.

11. Előadásom szövegét elküldtem *Végh József* kandidátusnak, a magyar nyelvjárás-kutatás kiváló művelőjének, aki az 1985. évi bodrogházi gyűjtés egyik kezdeményezője volt. Válaszlevelében arra figyelmeztetett, hogy a *hét és fél* (=halb) nyitódó diftongusa, az *uramot* bírtokos személyjel utáni zárt előhangzója, a *szekert* előhangzó nélküli tárgyragos alakja kétséges. Ezek az alakok tehát további ellenőrzésre szorulnak, de – véleményem szerint – egyúttal azt is igazolják, hogy a bodrogházi helyi nyelvjárás kutatása izgalmas, új sajátosságok megismeréséhez vezethet el. *Deme László* professzor, a bodrogházi gyűjtés szaktanácsadója ugyancsak arra biztat bennünket, hogy több kutatóponton, további adatközlők megkérdezésével érdemes ellenőrizni a kétségbe vont jelenségeket.

TÁRSASMUNKÁK A BODROGKÖZBEN

Két-három évtizeddel ezelőtt a falvakban természetes volt, hogy egyes munkák elvégzésénél több ember segítségére volt szükség, s ezt a segítséget a rokonságtól, a szomszédoktól, a faluközösségtől meg is kapta az egyén, mert az ő viszontsegítségére is számítottak. Ami azonban akkor mindennapos jelenségnek számított, ma már alig találjuk meg, nagyrészüket pedig éppenséggel el is tűnt. Éppen ezért szükséges és fontos ennek a kutatása, a régen még megvolt társasmunkák és munkaalkalmak számbavétele, leírása.

A társasmunkák leírásával, csoportosításával, azok létrejöttének okaival sokat foglalkozott már a szakirodalom. Többféle szempont szerint vizsgálták kialakulását, s magát a munkavégzést is.

Szendrey Ákos a munkavégzés célja alapján osztotta fel a társasmunkákat öt csoportra.¹ Így állapította meg a társasmunkák célját:

1. Egymás kiismerése.
2. Pénzmegetakarítás.
3. Munkaidő megkönnyítése.
4. Munka megrövidítése.
5. Munka szórakozássá tétele.

Fél Edit a társasmunkák osztályozásánál a munkaszervezeti formákat vette figyelembe, és ennek alapján a társaságban végzett munkákat az alábbi csoportokba sorolta:²

1. Osztatlan közös munkák (mindenki ugyanazt a munkát végzi).
2. Egymás mellé helyezett munkák (amikor egy cél érdekében egyidejűleg, de külön-külön munkát végeztek).
3. Megosztott munkák (pl. építkezésnél szak- és segédmunka).

Gunda Béla is foglalkozik ezzel a kérdéssel, s a következő csoportosítást látja célszerűnek:³

1. A közösség érdekében közösen végzett gazdasági munkák.
2. A közösség érdekében közösen végzett kultikus munkák.
3. A másnak végzett munkák a munkában résztvevők által.
4. Maguknak, de a közösségben, illetve a társaságban végzett munka.

A társasmunkákat a Zemplén hegység falvaiban végzett kutatásai alapján *Szabó László* is rendszerezte.⁴

Szabó a társasmunkák közé azokat a munkákat sorolta „amelyekben megvan a szervezethez valamilyen állandó, ismétlődő vonása, s ugyanakkor a munkavégzésért nem kapnak pénzt vagy munkabéértékű részesedést a munkában résztvevők”. A társasmunkák – megállapítása szerint – azért jöttek létre, hogy „a közösség tagjai a gazdasági szükség kényszerítő hatására

egymásnak segítséget nyújtsanak a munkában és ezzel a munkafolyamatot meggyorsítsák, megkönnyítsék, vagy azt szórakozási alkalommá is tegyék.”

Ezeknek figyelembevételével Szabó a következő csoportokba sorolja a társasmunkákat:

1. Rituális célokat elősegítő társasmunkák.
2. Gazdasági szükség következtében létrejött társasmunkák.
3. Szórakozás miatt létrejött társasmunkák.
4. Külső organizációs erők hatására létrejött társasmunkák.

Janó Ákos szatmári kutatásai alapján három csoportba osztja a társasmunkákat:⁵

1. Közös érdekű.
2. Kölcsönös segítesen alapuló egyéni érdekű, kaláka-rendszerű.
3. Saját érdekű, társasösszejövetei formájú.

Ugy látszik azonban, hogy minden vidéken új osztályozási formát, illetve rendet lehetne készíteni a társasmunkák csoportosítását illetően, mert ha a Bodrogház társasmunkáit a fenti osztályozási formákba akarnám elhelyezni, mindenütt talállok olyan formát, amelyet el kell hagynom, ugyanis az itteni munka nem minden fajtája illeszthető be ezekbe a csoportokba. Éppen ezért a Bodrogházban végzett társasmunkákat az alábbi csoportokba sorolhatom:

1. Több ember egy valakinek végez segítségképpen valamilyen munkát.
2. Az egyén a maga számára, de társaságban végzi a munkát.
3. Egy vagy több ember a közösség érdekében végzi a munkát.

A társasmunkák kialakulása a Bodrogházban is gazdasági okok következményei. Amíg ugyanis a faluk határa szinte mérhetetlen nádas, mocsár volt, vagy éppenséggel a földek nagy része a majorsági birtokokhoz tartozott, az egyén nem boldogulhatott. Az egymásra utaltság tehát szükségessé tette az összefogást. Később, amikor a szántóföldek területe nőtt, az egyes munkafajták szükségessé tették az egymásnak való segítséget. Hogy mikor alakultak ki a közös, a társaságban végzett munkák csoportjai, azt ma már nehéz lenne megmondani, de volt ilyen. Ezeket a munkákat igyekeztem összegyűjteni, mert mint ahogy sok régi dolog, tárgy, hagyomány lassan eltűnik, kihullik az emlékezetből, úgy az ilyen munkaformák is lassan vagy erre a sorsra jutnak, vagy átalakulnak, megváltoznak a mai kor követelményeinek megfelelően.

Nem véletlen, hogy napjainkban olyan sok szó esik az elidegenedésről. A falvak is sok tekintetben megváltoztak. Régen elképzelhetetlen volt az egymástól való elzárkózás, mivel jobban egymásra voltak utalva az emberek, ma viszont már egyre inkább kezdenek kialakulni a falvakban is a maguknak élő emberek csoportjai. Igaz, még most is vannak olyan munkák, amelyeket segítséggel végeznek, de a társasmunkák és munkaalkalmak nagyrésze ma már csak emlék.

Nézzük most már meg, melyek azok a munkák, munkaalkalmak, amelyek az általam említett csoportokba sorolhatók:

I. Az első csoportba sorolt munkákat — amikor többen egy valakinek segítségképpen végeznek valamilyen munkát, az esztendő minden szakában megtaláljuk. Persze ez a munkavégzés kölcsönös. Aki segítségre szorul, az igyekszik is visszasegíteni a segítségképpen kapott munkát. Éppen ezért nem is lehet csak szívességből végzett munkának tekinteni, hacsak nem kerül olyan helyzetbe a segítséget kapó, hogy nem tudja a segítséget viszonzni. Az ilyen esetben a segítséget adók nem is tartanak igényt a viszontsegítségre, és ezt meg is mondják. Ekkor ugyanis a segítők emberi kötelességük teljesítéséként fogják fel a segítségadást.

1. *Az építkezés:* A legrégebbi társasmunkák közé tartozik, amely azonban még ma is él. Az építkezéshez nem lehetett volna hozzáfekedni és lebonyolítani, ha a rokonság, a jóismerősök, a szomszédok nem álltak volna az építkezni szándékozó mellé. Akár paticsfalú, akár vertfalú vagy vályogfalú házat építettek, az építkezéshez mindig sok ember kellett. Az építőanyag elkészítése után rendszerint május végén került sor mindig az építkezésre, mert ekkor nem volt sürgős munka a határban. A kapálás, kaszálás befejeződött, az aratás még odább volt, így nem volt semmi akadálya a segítség nyújtásának. Miben merült ki ez a segítség? A házhely elegyengetésében, a talaj ledöngölésében, a sárkésztésben. A munkát azonban mindig szakember irányította fizetségért, csak a többi munka, a segédmunka volt segítség. Az építető ilyenkor biztosította az étkezést, ha volt rá tehetsége itallal is megkínálta a segítőt. Meg kell azonban mondanunk, hogy ez nem volt olyan nagymérvű, mint napjainkban. Ma ugyanis a segítségképpen végzett munka majdcsak annyiba kerül, már ami az ital és ételköltséget illeti, mintha napszámost fogadnának.

Az építkezésnél a segítség nemcsak a gyalogmunkák végzésére szorítkozott, hanem a járművel is segítették. Ez az 1900-as évek elején kezdődött el. Ekkor kezdtek ugyanis a Bodroghözben kőalapú, vályog vagy vertfalú házakat építeni. A Bodroghöz déli részén, a mai magyarországi Bodroghözön élőknek máshonnan kellett a követ szállítani az építkezés helyére, vagy a cserepet a vasútállomásról, de még a vályogot is a falu vályogvető helyéről. Amikor ezt szállítani kellett, az építkező vasárnap reggelre annyi szekeret hívott, amennyi elég volt ahhoz, hogy lehetőleg egy fordulóval a teljes mennyiséget a házhelyre szállítsák. Reggel korán elindultak, közösen megrakodtak és a szekérkaraván hazaszállította a szállítandó építőanyagot. Amikor otthon lerakták, az építő egy pohár pálinkával megkínálta a szállítókat, és megköszönte szívességüket.

Az építkezéshez a segítségadás rendszeres volt. Ha valakit az építető megszólított, az minden körülmények között vállalta a segítséget. Ha valamilyen sürgős munkája volt, akkor nem vállalkozott, de megmondta, hogy melyik napon számíthatnak rá.

2. *Az aratás:* A falusi ember életében ez volt mindig a legnagyobb, legsürgősebb munka. A részesaratás igazi társasmunka volt, de gyakran előfordult,

hogy fizetség nélkül is segítettek egymáson az emberek. Ha volt olyan család, ahol megbetegedett vagy meghalt a családfő, egyszerűen nem volt férfiember a családban, akkor ott a rokonság vasárnap reggel elment a rászoruló család földjén elvégezni az aratást. Korán reggel kezdték a munkát, délre azt a darab kálászost le is aratták, amelybe beleálltak. Ezért köszöneten és esetleg egy pohár pálinkán kívül nem vártak mást.

A felszabadulás után is megmaradt a segítségnek ez a formája annyi módosítással, hogy az ifjúsági szervezetek vállalták magukra. Nem vártak hívásra, hanem felmérték, hogy kik rászorultak aへ segítségre és ezeknél vasárnap délelőttönként elvégezték az aratást.

3. *A hordás:* Talán a legáltalánosabb volt a társasmunkák között, bár ezt nem nagycsoportban és nem is idegenek végezték, hanem a szűkebb rokonság köréből kerültek össze az alkalmi csoportok. Amikor az aratás befejeződött, 1-2 hétig még a termés kint maradt a tarlón. Ezalatt a gazdák előkészítették hordáshoz a szekeret, elkészítették az asztag helyét.

Általában 4-5 gazda állt össze. A hordást 4-5 fogat végezte. Minden fogattal 2 ember ment ki a határba rakodni. Az egyik adogatta a kévét, a másik rakta a szekeret. Így három-négy nap alatt befejezhatték a hordást egy-egy gazdánál. Ezután következett a másik gazda. Hordáskor is az a gazda adta a kosztot akinél hordtak, ő gondoskodott az igásállatok takarmányáról is.

Mi volt ennek a haszna? Főleg a gyorsaság, a nagyobb biztonság. Az időt nem lehetett előre látni. Ha csak egymaga hordott volna a gazda, eső esetén a megkezdett asztag fenékgig ázhatott volna, mert hordás idején rendszerint csak a gazdasszony és az apróbb gyermekek maradtak otthon. Ezenkívül mikor már magasabbra kellett adogatni a kévét, többen könnyebben végezték a munkát. Nyugodtabban várhatta a gazda a cséplést, mikor már az udvarában volt az élet.

4. *A cséplés:* A Bodroglóközben a községek nagyrésztében a cséplés közös munkának számított. Akkor is közösen végezték, amikor még cséphadaróval csépeltek a termést, közösen végezték a nyomtatást is, közös munka volt akkor is, amikor járgányos géppel csépeltek, de különösen akkor vált segítséggel végzett munkává, amikor a cséplőgép elterjedt. A Bodroglóköz egyes községeiben (Cigánd, Tiszakarád) főleg az „emberes géppel” (a cséplőgéphez cséplőmunkások is tartoztak) csépeltek, mivel itt voltak olyan nagybirtokosok (50-60 holdasok), akik nem számíthattak a kisebb gazdától csépléskorへ segítségre. A többi, illetve a községek nagyobb részében a cséplést segítséggel végezték.

A cséplést bizonyos előkészület előzte meg. Előtte kitakarították a kamrát, elkészítették szalmának, töreknek a helyét, a gazdasszony elkészítette a zsákokat.

Amikor a hordás befejeződött, a gazda szólt a cséplőgép tulajdonosának. A cséplőgép tulajdonosa vagy vezetője megmondta a cséplés időpontját, azt az időszakot, amikor a gép az asztag mellé áll. Ez fontos volt, mert a csépléshez

készülni kellett. A gazdasszonynak a sütés-főzéssel, a gazdának a segítség hívásával. A gazda végigjárta azokat az embereket, akikre számíthatott, megmondva a cséplés időpontját. Akinek már segített a cséplésnél az visszasegíteni jött, aki azonban még nem cséplelt, az azért jött, hogy majd neki is legyen segítése. A gazdasszony sem egymaga készítette el a cséplésnél szokásos étkeket, hanem ő is számított mások segítségére. Ez a segítség azonban mindig a szűkebb rokonság asszonyaiból, lányai közül került ki.

Elég sok ember kellett a csépléshez. Kettő kellett a dobra kévevágónak, kettő-három kellett az asztagra kéveadogatónak. Legalább három ember kellett zsákosnak, 3-5 ember kellett a törekkazal rakásához, ugyanennyi a szalmakazalazáshoz.

A gazda a cséplésnél nem dolgozott, neki intézkedni kellett a csépléssel kapcsolatos dolgokban, megnézni a szalmakazal összerakását, felügyelni a kamrára.

Csépléskor attól függően, hogy meddig tartott a cséplés, kosztot is kellett adni. Ha egész napig tartott, akkor reggelit, ebédet, vacsorát és pálinkát adtak a segítségnek. Ugyanígy kapta a kosztot a cséplőgép személyzete, a gépész és a két etető is. Ha a termény cséplése hajnaltól reggel nyolcig befejeződött, akkor csak a cséplés befejeztével adtak kosztot. Mire azonban a cséplés befejeződött az ételnek is készen kellett lenni.

5. *Lakodalom, vendégség:* El sem lehetett képzelni ezeknek a lefolyását segítség nélkül. A társaságban végzett munkák közül ez mindig az első helyen állt, ide elmenni segíteni nemcsak szívesség, hanem kötelesség is volt.

Amikor a lakodalom napját kitűzték, az előkészület már előtte egy héttel megkezdődött a sütéssel, gyúrással. A szakácsasszonyokat hívták. Általában ezen a héten az előkészületeknél a rokonság, a keresztkomák családja segédkezett, de segítettek – a legtöbb esetben hívás nélkül – a szomszédok, a menyasszony barátnői is. A sütemények készítését 4-5 segítséggel végezték. 2-3 nappal a lakodalom előtt megkezdték a levestészták gyúrását, a csigacsinálást. Ezen már nemcsak a szakácsasszonyok vettek részt, hanem a szomszédasszonyok és a lányok is. Igaz, ez nem nappal történt, hanem estefelé kezdődött, és ha nem végezték el egy este a munkát, akkor másnap este is folytatták. Régen is szokás volt, és ma is az, hogy a meghívottak, a lakodalmi vendégek a lakodalom előtti héten elvitték az ajándékot a lakodalmas házhoz. Régen egy szakajtó lisztet, néhány tojást és egy tyúkot vittek azokból a családokból, ahonnan vendégeket hívtak. Ma is elviszik ugyanezt, de ezen kívül a zsírtól a fűszerekig, a cukorig még sok más egyebet is visznek. A lakodalom előtti estén vágták le és tisztították meg a baromfit, hogy másnapra minden készen álljon. Ezen is a lakodalom nagyságától a vendégek számától függően 10-15-en vettek részt a rokonságból.

A lakodalomban a férfi segítségnek is megvolt a maga külön szerepe. A lakodalom előtti napon a férfiak végezték el a sertés vagy borjú levágását illet-

ve feldolgozását. Ugyancsak a férfiak állították fel a lakodalmas ház udvarán a lakodalmas sátrat, és rendezték be asztalokkal, ülőalkalmatossággal.

A segítség munkája nem ért véget a lakodalom kezdetével, szükség volt rá a lakodalom-után is. Le kellett bontani a sátrat, rendbe kellett hozni a konyhán mindent. A kölcsönként bútorokat, edényeket is vissza kellett vinni a kölcsönadónak.

Ez a segítség – mint már az előbb is mondtam – szinte kötelező jellegű volt. Nem is nagyon vártak hívásra, hanem mentek hívás nélkül azok, akik kötelességüknek érezték a segítségnyújtást.

6. *Sertésvágás*: Kevesebb segítő kezet igényelt más munkáknál, mégsem lehetett segítség nélkül elvégezni. Igaz az is, hogy itt csak a testvérek, jókomák segítségéről volt szó csupán. Reggel azonban a szomszédok voltak azok, akik segítettek a sertés megfogásánál. Amikor a sertést levágták, a perzselés előtt a gazda egy pohár pálinkával jutalmazta a segítőket és köszönte meg segítségüket.

Ezután következett a perzselés, mely a férfiak dolga volt, de amikor megmosták, feldarabolták a sertést, a feldolgozás munkája már az asszonyok segítségével történt. Kivétel itt csak a böllérkedő rokon volt. A darabolást, sózást, a besózott darabok elhelyezését a sózóteknőbe ő végezte. Ugyancsak az ő segítségével történt a hurka, kolbász, sajt készítése. Ma már ez nincs meg. A böllérkedést meg kell fizetni, a böllér nem segítségképpen végzi a munkát.

7. *Kúttisztítás*: Általában 1-2 évenként került erre sor. Mivel azonban mindenkinek el kellett végezni régen ezt a munkát, különösképpen nem volt vele gond főleg a közös portákon, ahol nemcsak a porta volt közös, hanem a kút is.

Ha a kút eliszaposodott, ki kellett tisztítani. Ki kellett húzni belőle a vizet, majd az aljáról az iszapot fel kellett szedni és vedérbe rakva a kútból kihúzatni. Ehhez a munkához legalább 5-6 ember kellett. Egy ember lent a kút fenekén rakta a vedérbe az iszapot, a többi húzta fel és öntötte ki. A lent levő embert gyakran váltották. Általában a rokonok, szomszédok segítettek ebben a munkában. A gazda itt csak italt adott. Kosztot csak akkor, ha olyan sok volt a munka, hogy délig megtartott. De ez a koszt is csak kenyér és szalonna volt.

Ki kellett tisztítani a kutat akkor is, ha valamilyen jóság beleveszett. Ez még nehezebb volt, mint a másik kúttisztítás, mert a kútban levő vizet teljesen ki kellett húzni. Itt úgy kellett dolgozni, hogy a kút vize teljesen kifogyjon, ezért szinte megállás nélkül dolgoztak. Ma már teljesen megszűnt ez a munka, mivel a motoros szivattyú elvégzi a munkát az emberek helyett.

8. *Sírás, halottvirrasztás*: A sírás és a halottvirrasztás olyan hagyomány a közösségi életben és munkában, mely a legrégebbi időig nyúlik vissza, és talán a legtovább fog élni is. Ma is úgy történik, mint régen történt. Bár a virrasztás nem munka, hanem inkább kötelesség, mégis a társasmunkák fajtái

közé számíthatjuk. A falukban ma is kötelezőnek érzi magára nézve mindenki, közeli-távoli rokon, ismerős, barát, tisztelő, de még a haragos is.

Ha valamelyik háznál halott van, akkor a temetés előtti nap estéjén régen a háznál megjelentek a virrasztók. Ott énekeltek, beszélgettek, emlegették a halott érdemeit, vigasztalták a családot. Ma is megvan még ez a szokás, de ma már nem a halottas házhoz mennek a virrasztók, hanem a temetőben épített ravatalozóban végzik a tisztességszolgálatot azokban a falvakban, ahol a temetőben ravatalozó van.

A sír kiásásában a szomszédok, rokonok vesznek részt. Hívás itt nincs, a segítők maguk jelentkeznek a halottas háznál. Innen indulnak a temetőbe, majd amikor végeztek a sírásással, ide térnek vissza. A sírásók munkája nem ér véget a sír kiásásával, hanem temetéskor ők tesznek rendet a sírnál. Még most is érvényben van a temetés alkalmával a funerátor tisztsége. Ez rendszerint a legszűkebb rokonságból kerül ki. A halottas háznál ő végez minden hivatalos tevékenységet. Intézkedik a sírásásnál, rendezi a temetést, levéve a gyászolók válláról az intézkedés gondját. Ugyancsak ő rendelkezik a temetés után a torrról, ő hívja meg a temetésen résztvevőket a torra.

9. *Jószágbetanítás:* Ugyancsak a közösen végzendő munkákhoz tartozott. Általában a tél végén került sor a tinók járomhoz szoktatására, a csikók hám-ba való betörésére. A gazda szől 2-3 jóemberének, s ezek segítségével járomba fogták a tinókat, vagy hám-ba kerültek a csikók. Kezdetben csak az üres szekeret húzták a jószággal, de mikor már egy kicsit törődtek, akkor terheltek a szekeret. Rendszerint trágyát raktak rá, és így mentek a határba. A betöréshez legalább 4 ember kellett. Egy ült a szekeren, fogta a hajtószárat vagy a pányvát, egy ment a jószág előtt, kettő pedig kétoldalt, hogy a jószág oldalra ki ne tudjon törni. Ez a munka addig tartott, amíg a jószág meg nem szokta a jármot vagy a hámot, vagyis amíg egy ember el nem boldogulhatott a jószággal. Persze ez nem volt folyamatos segítség. Nem tartott egyfolytában sokáig, hanem egy-egy alkalommal 1-2 óráig tartott.

10. *Kukoricamorzsolás, kukoricafosztás:* Régen a kukoricát nem mindig törték tisztán, hanem előfordult, hogy hajason hozták haza a határból. Ilyenkor került sor este a fosztásra. Bár résztvettek rajta a szomszédok is, de ez inkább a fiatalok találkozója volt. Hívták ide is a segítséget. Amíg a fosztás tartott, volt mese, móka, nóták is.

A kukoricát az év folyamán csövesen tárolták vagy a padláson, vagy a góréban (kasban). Ha a gazda tavasszal kukoricát akart eladni, akkor le kellett morzsolni, és ilyenkor segítség kellett a morzsoláshoz. Délután elkészítette a csöves kukoricát, s szőlt néhány szomszédnak, rokonnak. Ezek este egy kis-székkal – amelynek az elejébe egy kést vagy élesebb vasdarabot rögzítettek –, megjelentek. A ház földjére ponyvát terítve azt körülülték úgy, hogy a kisszék vasas eleje a ponyva közepe felé nézett. A széken úgy ültek, mintha lovon ül-nének. A kukorica szemeket a csutkáról a székbe vert vason húzták le.

A munka befejeztével a gazda megköszönte a segítséget. Ma már ez a társasmunka nincs meg.

11. *Kendermunkák:* A kendermunkák nagyrésze csak társasmunkaként volt végezhető. A segítség már a kender „kinyűvésénél” megkezdődött. Amikor megért a kender, a gazdasszony szolt néhány asszonynak (barátnőnek, szomszédnak, komaasszonynak), és együtt „nyűtték” ki a földből a szálakat. Ugyanezek az asszonyok segítettek az eláztatásnál, majd az ázott kender vízből való kiszedésénél is. Egyik a másiknak segített, mert ezek a munkák olyanok voltak, hogy amikor sorra kerültek, mindenképpen el kellett végezni.

Amikor a fonalat megfonták, szapulni kellett, majd kimosni a kiszapult fonalat. Ez rendszerint február második hetében történt. Egy teljes napi szapulás után másnap reggel kellett fonalat mosni. Ha a tulajdonos egyedül akarta volna ezt a munkát végezni, egy nap alatt nem is tudta volna befejezni. Márpedig ekkor még nagy volt a hideg, és ha azon a napon történetesen nagyon rossz idő volt, akkor is mosni kellett.

Segítettek ebben a munkában a férfiak is. Nekik kellett korán reggel a mosóveket (léket) kivágni, ahol természetes vízben mostak. Ha pedig kútnál végezték ezt a munkát, a férfiak dolga volt a víz felhúzása. Ugyancsak az ő feladatuk volt a kézvíz elkészítése, a mosókhoz juttatása. Amikor befejezték a mosást, az asszonyoknak a tulajdonos italt és kosztot adott. Volt olyan eset is, hogy az asszonyok táncra perdültek az ebéd végén. Ugyanilyen segítséggel végezték szövés után a vászon mosását is.

12. *Komaság:* A gyermekszülés mindig esemény volt egy-egy faluban, s a gyermekágyas asszonyt megkülönböztetett tisztelettel vették körül. Mivel a gyermekszülés után az anya nem igen gondoskodhatott néhány napig a családjáról, ezt a gondoskodást a nagyobb közösség, a faluközösség egy része vállalta magára. A rokonság, a jóismerősök, szomszédok látták el étellel a gyermekágyas asszonyt és családját. Amikor megszületett a gyermek, keresztszülőket hívtak. Ezeknek az is kötelessége volt többek között, hogy a gyermek anyjának enni hordjanak. A keresztyanya 6 napig vitt reggelit, ebédet, a keresztyapa felesége pedig 5 napig. Ezenkívül a család rokonsága, a jóismerősök is egy-egy ebédet vittek a gyermekágyas asszonynak. Ez azonban nem volt önzetlen segítség, mert az, aki kapta, köteles volt visszaadni a segítséget, ha az ételhezők közül valakinek gyermeke született. Nem jegyezték ugyan fel sehova, hogy ki nem vitt, de ha valaki nem adta vissza a kölcsönt, azt a közvélemény nagyon elítélte.

II. Voltak olyan munkák is, amikor közösen dolgoztak ugyan, de mindenki magának dolgozott, illetve mindenki egyformán részesült a munka eredményéből. Ezek a közös, társaságban végzett munkák az alábbiak voltak:

1. *Kötélkészítés:* A Bodroghözben ritkán használtak úgy a jószágra, mint a gazdasági munkáknál a városban kötélverőtől vásárolt kötelet. Elkészítették maguk. Szösz volt minden háznál, kötélverő szék is akadt néhány darab a

faluban, így nem volt akadály a kötél házilag való elkészítésének. Kötetet tavasszal és ősszel készítettek. Tavasszal a szénahordáshoz, majd aratás után a terménybehordáshoz kellett gyakrabban rudallókötetet, hosszúkötetet készíteni, ősszel pedig, amikor a szarvasmarha lassan beszorult a legelőről, a gazdájának fel kellett készülni, és az elhasználódott marhakötelek helyett újat kellett készíteni.

A kötélcsináláshoz legalább négy ember kellett, de sokszor 5-6 ember is összeállt. Mindenki vitt magával szöszet a kötelekhez és megkezdődhetett a munka. Egy ember a kötélverőszéken ülve forgatta a kötélverő két karját, két ember pedig eresztette a szöszet, így sodorták a kötélágakat. A kötél négy szálból készült. Amikor egy vagy két szállal eljutottak a kívánt méretig, ott kikötötték a szálakat valamihez, majd újra elkészítettek két szálát. A négy szál elkészülte után következett az összesodrás. Az összesodráshoz szükséges volt a két fogóval ellátott tábla, melyen négy lyuk volt. Ezzel forgatták a négy szál sodrófáját egyszerre. Ezenkívül kellett egy *bolhá*nak nevezett négyvájatos fa. Ennek a vájataiba szorították be a kötélzáradakat és úgy engedték össze. Ez a bolha nevű eszköz feltétlenül szükséges volt, mert ez akadályozta meg, hogy a kötélzáradak össze ne gubancolódjanak.

Tehát a széken ülő ember forgatta a négy szálát, egy másik eresztette össze a bolhával a kötélverőszéktől messzebb levő szálvégtől kezdve, egy harmadik ember pedig fogta a kötél végét, hogy az feszes legyen az összeeresztés közben. Ha hosszú volt a kötél, akkor még legalább 2 ember kellett. Ennek a 2 embernek az volt a feladata, hogy tenyerüket vízszintes és függőleges tartásban a négy fonálszál közé tették egymástól bizonyos távolságban a kötélverőszék és az összeeresztő ember között, hogy a fonálszálak ott össze ne sodródjanak. Amikor az összesodrással végeztek, megkezdték a másik kötél készítését.

2. *Halászat*: Nem volt olyan víz melletti falu a Bodroghözben, ahol az emberek ne halásztak volna, s rendszerint engedély nélkül. A segítségre azonban akkor volt szükség, ha olyan halászeszközzel halásztak, amellyel egy ember nem boldogulhatott. Ha pl. kétközzel halásztak, ehhez már legalább négy ember kellett. A halászat rendszerint este vagy éjszaka történt. Két ember fogta a kétközháló két végén levő hálótartó fát. Ezzel függőlegesen tartották a hálót. A másik két ember haladt a háló két oldala előtt. Amikor a háló előtt egy darabon előrejutottak, megfordultak és pocsolva haladtak a háló felé. Mire a hálózhoz értek a két hálótartó felemelte a hálót. Kiszedték belőle a bennszorult halakat. Ezután újrakezdték az egészet, s a halászat végén osztozkodtak a zsákmányon. Rendszerint rokonok vagy igen jóbarátok álltak össze, mert ha valakit megfogtak, büntetés volt a halászat vége. Így pedig bíztak abban, hogy egymást nem adják ki.

3. *Favágás*: A nagybirtokon, melynek a Bodroghöz bővében volt, minden télen lehetett favágást vállalni. Egy ember nem sokra ment volna ennél a munkánál, ezért 4-5 ember összeállt, és egy kézre dolgoztak. Így jutott ember a

döntésre, gallyazásra, darabolásra. A munka végén a részét mindenki megkapta, mert egyenlő arányban osztották fel a favágásért járó fát.

4. *Szénakaszálás:* A bodrogközi falvakban általánosan elterjedt szokás volt régebben, hogy egy-egy területet a szénakaszáláskor osztatlan területként közösen kaszáltak le, s csak azután osztották fel rendenként a lekaszált szénát. Így kaszálták egy időben az uradalmakban kiosztott réteket, de a legeltetési társaságok által kaszálóként meghagyott legelőrészt is. Ez a munka azonban már az 1930-as évek elején megszűnt, illetve úgy módosult, hogy a rétet osztották fel, és mindenki maga kaszálta a területét.

5. *Legeltetés:* Ez is a közösen végzett munkákhoz sorolható, már amennyire munkának lehet nevezni. Cséplés után, a tarló, a sarjűszéna behordása után a kaszáló „beszabadult”, lehetett rajta legeltetni. A legelőről felhozott jószágot ezért minden nap kihajtották a határba. Néhányan mindig összeálltak és együtt legeltettek. A legeltetők egy része vigyázott a jószágra, hogy kárba ne menjenek, a többiek pedig rendszerint játszottak. A legeltetést főleg a gyermekek és öregek végezték.

6. *Fonás:* Olyan társasmunka volt, melyet társaságban végeztek, de mindenki magának dolgozott. A társasösszejövetel helye a fonóház volt. Külön fonóháza volt a lányoknak, a menyecskéknak és az idősebb asszonyoknak egyes községekben, de voltak olyan községek is, ahol csak a szomszédok jártak össze télen fonni.

A fonás késő ősztől március elejéig, február közepéig tartott. A fonóházban nem dolgozott mindenki. A lányok fontak, a fiúk azonban csak beszélgettek.

III. Voltak olyan társasmunkák is, melyet a közösség érdekében, de a falu vezetőinek utasítására kellett elvégezni. Ilyen munka volt télen a falu határán végigvezető út megtisztítása a hótól. Hóvihar után a község előljárósága a kisbíró útján értesítette a családokat, hogy minden házból álljon ki egy ember havat lapátolni. A lapátolást az egy utcabeliek a saját utcájuk megtisztításával kezdték, majd a faluból kifelé haladva a községhatárig tisztították meg az országutat. Bár kötelezték az embereket erre a munkára, de erről nyilvántartást nem vezettek. Igaz, példa sem volt rá, hogy valaki ok nélkül elmaradt volna.

Ugyanígy közös munka volt a községek határában levő dűlőutak rendbetétele. Erre tavasszal került sor, amikor már kiment a föld fagyva. Az egy dűlőben tulajdonos gazdák összefogtak, elegyengették az utat, vízelvezető árkot ástak, vagy ha már volt árok, megtisztogatták, hogy mire a tavaszi munkák kezdődnek, az utak járhatók legyenek.

A közös munkák sorába tartozik azt hiszem a tűzoltás is. Erre nem kellett mozgósítani senki, mozgósított a harang félrevereése vagy a kiáltás. A mozgósító erő a belső parancs volt.

A társasmunkák vizsgálatánál Szabónál elhangzott olyan megállapítás ezzel kapcsolatban, hogy „még nem társasmunka pl. a veszély elleni alkalmi

összefogás (pl. tűzvész eloltása), mert nem található meg benne a rendszeres szervezettség. Amikor azonban a várható bajt a közösség együttes munkával előre meghatározott rend szerint meg akarja előzni, már társasmunkáról beszélhetünk.”

Ezzel a megállapítással vitatkoznék. Bár a tűz megfékezését nem előre meghatározott rend szerint végezték, mégis megtalálhatók voltak benne a szervezettség elemei. Mindenki tudta ugyanis a dolgát annak ellenére, hogy a munkát látszólag nem irányította senki. Voltak, akik az égő házból hordták ki az értékeket, s sohasem többen, mint amennyi ember szükséges volt ehhez a munkához. Voltak, akik a tűz továbbterjedését igyekeztek meggátolni, voltak, akik a szomszéd házak tetejét védték, a többség pedig vizet hordott az oltáshoz. Ebben a munkában nemre, korra való tekintet nélkül mindenki résztvett.

Ugyanez mondható el az árvíz elleni védekezésről is. Ha a falut veszély fenyegette, szinte mindenki a gáton volt. Hordta a földet, magasította a töltést, figyelte a szivárgást. Ha pedig mégis bekövetkezett a katasztrófa, mentették ami menthető, mindenki úgy segített, ahogy tudott.

Ha a társasmunkákat a résztvevők csoportosítása szerint vizsgáljuk, akkor három csoportot különböztethetünk meg:

1. Voltak olyan munkák, amelyeket a rokonság összefogásával végeztek el. Ezek a munkák általában olyan természetűek voltak, hogy nem igényeltek sok segítő kezet, vagy rendszerint olyan időszakra estek, amikor másnak is sok munkája volt, tehát a segítségre szoruló, csak a közeli hozzátartozóitól várható segítséget. Ilyen munka volt a kúttisztítás, sertésvágás, lakodalmi előkészületek, vendégség, kendermunka, kötélcsinálás, hordás és rendszerint a halászat.

2. Voltak olyan munkák, melynek elvégzésében szinte az egész falu résztvett, illetve nemcsak a rokonságra számíthatott a segítségre szoruló. Itt a segítség kölcsönös volt. Éppen ezért ezeknek a végzését úgy intézték, hogy a segítő saját munkáját ne zavarja. Ilyen volt az építkezés. Ezt mindig májusban kezdték, amikor a határban egy kicsit szünetelt a munka. Ugyanígy a cséplés is olyankor zajlott, amikor mindenki azt csinálta, tehát nem volt akadálya annak, hogy egymásnak segítsenek. De így voltak a szénakaszálással, aratással, favágással is.

3. A harmadik csoportba azokat a munkákat sorolhatjuk, amelyekben nem a rokoni kapcsolat döntött, hanem a munka veszélyt elhárító szerepe. Ilyenkor félre kellett tenni minden munkát, mert a közös összefogástól függött a vesz elhárítása. Ilyen munkák voltak a tűz eloltása, az árvíz megfékezése.

Vizsgálhatjuk a társasmunkákat nemek szerint is. Voltak ugyanis olyan munkák, pl. a kendermunkák, amelyeket kizárólag nők végeztek, és voltak olyanok (szénakaszálás, favágás, sírásás), melyeket csak férfiak végeztek.

Végeredményben ezek a munkák nem véletlenül alakultak ki. A kényszerítő szükség, az emberek, egy-egy közösség egymásra utaltsága volt a kialakí-

tója. Az egyén nem boldogulhatott volna abban az időben, rá volt utalva a közösség segítségére. Ez a segítség azonban mindig kölcsönös volt. Senki sem segített önzetlenül a másikon, mindig számított arra, hogy ha majd neki is szüksége lesz a segítségre, ő is számíthat mások támogatására.

Volt azonban a társasmunkák kialakulásának egy másik oka is. Társaságban jobban telt az idő, könnyebb volt a munka, nem vált unalmassá a sokszor egyhangú munkaművelet. Talán ez az oka annak, hogy ma is találunk társas munkaszerveződések a faluban. A kukorica kapálása, törése a háztájiban ma is társaságban történik.

Az emberek élete megváltozott. Nincsenek ma már úgy egymásra utalva, mint régen. Ezenkívül azok a munkák, amelyek régen szinte vonzották a társas összejöveteleket, ma már nincsenek meg. Nagyobb a jólét, de társalanabbak lettek az emberek.

IRODALOM

1. Szendrey Ákos: A népi társasmunkák és összejövetelek. Ethnographia XLIX. (1938) 273-286.
2. Fél Edit: A társaságban végzett munkák Martoson. Néprajzi Értesítő XXXIII. (1940) 361-379.
3. Gunda Béla: Munka és kultusz a magyar parasztságnál. Kolozsvár 1946.
4. Szabó László: Paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. NÉ. XLVII. (1965) 133-157.
5. Janó Ákos: A társasmunkák és a kendermunkák társas jellege Szatmárban. Ethnographia LXXVII. (1966) 517-527.

NÉHÁNY ADAT A PÁCINI KARCSA HASZNOSÍTÁSÁHOZ

A magyar néprajzi kutatás mindig megkülönböztetett figyelmet szentelt az egykor vízjárta, mocsaras-lápos tájnak, azok népeletének, elsősorban azért, mert egy elmúlt, egykor volt életmód, alkalmazkodási forma reliktu-mait vélte azokban felfedezni. Az *Ecsedi-láp*, a *Nagy- és Kissárrét*, a *Rétköz*, a *Sárköz*, a *Szigetköz* és *Csallóköz*, nem utolsó sorban a *Bodroghöz* népének tevékenysége valóban igen archaikus eljárasmódokat és eszközöket őrzött meg a közelmúltig¹, ám az újabb vizsgálatok mindinkább a tájaknak a regionális munkamegosztásban elfoglalt helyét kutatják, s tevékenységi formáik, élet-módjuk belső arányait, erővonalait. E vonatkozásban pedig, úgy tűnik újabb kép van kialakulóban a jelzett területek népi kultúrájáról, amely esetükben is elsősorban a termelő tevékenység jelentőségét hangsúlyozza, s a hagyományos vízi-lápi életmód elemeit elsősorban a domináns termelő gazdálkodás kiegészítőjének tartja. Az utóbbiak csupán a népesség kisebb részének, ill. időszakosan biztosítottak megélhetést.

A Bodroghöz vízi életének múltját és jelentőségét többen hangsúlyozták, számos kisebb közlés és részlet-összegzés készült e témában.² Jelen írás csu-pán adatközlés, melyben egy bodroghözi településen, Páciban gyűjtött anya-gomat adom közre, felemlítve azokat a „kapcsolódásokat”, amelyek a tele-pülés népességét a helyi Karcsa-ághoz, ill. tevékenységükkel annak hasznosítá-sához fűzték.³ Elsősorban apró megfigyelések, adatok ezek, amelyek inkább csak finomítják eddigi ismereteinket. Azt is elismerem, hogy apró közlésem megírását mindenek előtt a terepmunka során szerzett szubjektív benyomá-sok, s a gyűjtés során tapasztalható adatgazdagság inspirálták.

A *Karcsa* vize sajátos arculatot kölcsönöz a falu környezetének, s jelentő-sen befolyásolja a mai településképet is. A szomszédos Karcsa falut és Pácint lánc-szerűen fűzi fel a vízmeder, Páciban pedig a település hosszú főutcáját végigkövetve zárja le egyik oldalon a kiterjedést. A vízre lefutó kertvégek és kis utcák még a mai faluképben is sejtetik az egykori településformát.

A Karcsa vize fontos szerepet kapott egykor a páciniak mindennapi életé-ben. Az 1940-es évekig rendszeresen *itták* ezt a vizet, még nyáron is. Azt tart-ják, hogy jobb, egészségesebb volt, mint az ásott kutak vize, s ha nyáron ki-vitték a mezőre, egész nap hűvös maradt, nem poshadt meg, szemben a kút-vízzel. Nyáron az ásott kútba engedték le – különböző edényekben – a Kar-csa-vizet, hogy hűvös maradjon.

A legidősebbek még a lápos részek *nádkútjaira* is emlékeznek: a vizenyős részen egy botot szűrtak le, majd azt kihúzza egy bemetszett nádszál került a helyére, amin át felszívták az ivásra alkalmas vizet.

Télen léket vágtak (a helyi szóhasználatban *vek*), s abból vitték a vizet a főzéshez, iváshoz. Régen, *Karácsony éjféli*kor is lementek a Karcára, s a jégen *veket* vágtak. Az *aranyos víz*nek, amit ekkor mertek a lékből, különös erőt tulajdonítottak: azt mondták, hogy egész évben egészséges lesz, aki iszik belőle. Ez érdekes lokális változata az ünnep-esti vízivás szokásának, ami másutt is egészségővő, rontáselhárító célzatú.

Az idősebbek szerint a Karcsa-vízben főtt legízletesebbre az étel, s azt tartják, hogy a babot azóta sem lehet olyan jó ízűre főzni, mint egykor. Az elmúlt évtizedekben azonban a víz már erősen szennyezett, ivásra-fogyasztásra egyáltalán nem alkalmas.

Nyári estéken régen is sokan jártak fürödni a Karcára, ahol lemosták magukról a napi munka, különösen az aratás porát. A faluban ennek nagy hagyománya van, s ma is *Fürdő utcának* nevezik a település egyik szélső utcáját, ami a Karcára vezet. Ugy tűnik, hogy néprajzi kutatásunk nem igen szentelt figyelmet a tisztálkodás ezen formáinak, pedig számos helyen él az emléke annak, hogy a parasztemberek ily módon is kihasználták a rendelkezésükre álló természetes vizeket.

Ma már szabályos kis üdülőtelep található itt, hétvégi házakkal, horgász-stégekkel, s állandó vendégekkel. Ezek részben Pácínból elszármazottak, nagyobb részt azonban környező települések, főleg Sátoraljaújhely és Sárospatak lakói. Beilleszkedtek a falu mai életébe, helyben vásárolnak, sokan heteket töltenek el itt a nyári időszakban.

Régen persze más volt a víz, s a Karcsa-part képe. *Lóúsztató*, több *kenderáztató* hely volt, számos *mosószék*, álló volt a meder szélében, ahol az aszszonyok naphosszat súlykolták a ruhát.

A Karcsa szerepe, jelentősége lényegesen megváltozott az I. világháború, ill. az azt követő békerendszer határmódosítása nyomán. Ma a víz középvonala az országhatár, a túlsó oldal már Csehszlovákia területe. A két világháború között még kevésbé volt szigorú az itteni őrizet, a fiatalok nyári hétvégeken gyakran átúsztak, „összejártak” az odaáti magyar fiatalokkal, barátkoztak velük. A II. világháború utáni években még többeknek volt földterülete odaát, igazolványukkal átjártak kapálni és aratni, hazahozni a termést. Aztán e területek bírtoklását újraszabályozta a két állam egyezménye.

A két háború között jelentős csempészet folyt a Karcán át. Pácínból főleg gabonát vittek át ladikon, amit *Nagykövesden* adtak el, vagy cseréltek cukorra, iparcikkekre. A helyi hagyomány számos történetet is őriz a csempészek tevékenységével kapcsolatban, amely valójában a több évszázados táji munkamegosztás, eltérő adottságú falvak javai közötti kiegyenlítődség nagy hagyományú gyakorlatának sajátos, illegális továbbéléseként értelmezhető.

A víz tehát nem csak elválasztotta, hanem össze is kötötte a két oldal településeit, ill. azok népességét. A két világháború között még sokan átjártak a szlovák oldalról is Pácínba, a karácsonyi misére.

Télen szabályos országút alakult ki a Karcsa jegén, amely a szánokat és a szekereket is elbírta, s nem kellett azoknak jelentős kerülőt tenniük. Tavasz felé aztán hangos rianások jelezték, hogy már veszélyes embernek a jégre merészkednie.

Csónakkal elsősorban a halászok rendelkeztek, bár az emlékezettel elérhető időben mindig volt csónakja néhány parasztembernek is. A páciniak lakója 6-8 méter hosszú volt, melyet általában maguk készítettek el fenyődeszkából. A talajt olyan formájúra faragták le, amilyen alakú csónakot terveztek, s az erre tett deszkákat súlyozták le, hogy azok a föld hajlását átvegyék. A deszkákat is maguk dolgozták össze, közéjük gyékényt téve szigetelő anyagnaként.

A csónak oldalmagassága 60-65 cm volt, oldalán a *habverő collos deszká*ból készült. *Orra* tompa volt, hátul a *segge* be volt deszkázva: ide dobták a halat, de itt álltak az apró szerszámok is (cserpák, ólom, kötelek stb.). Nagy merülésű csónakok voltak ezek, melyekből – négy halással, hálóval – csak 10-15 cm maradt ki a vízből.

Maguk készítették el akácfából a mankó nélküli, lapát formájú evezőiket is, amit üveggel csiszoltak simára. Ezekből egy-egy tartozott a csónakhoz.

A legidősebbek emlékezetében még él, amit persze már ők is csak hallo-másból tudnak, hogy eleik *egy fából faragott* csónakokat használtak a vízi közlekedéshez.

A Karcsa századunkban a bodrogi *Tiszaszabályozó Társulat* fennhatósága alatt állt, de a víz a Sennyey bárók birtokában volt. A régiek általában *résziben*, főleg *felibe* halászták, de voltak évek, amikor a *halászok*, vagy egy-egy *gyalmász* bérelték a vizet. Ez utóbbiak is parasztemberek voltak, vállalkozók, akik ily módon próbálták megélni. Az emlékezet szerint azonban kevés család volt, amelyiknek ez volt a fő tevékenysége, legtöbb négy-hat család rendezkedett be erre a tevékenységre. Később, a II. világháború után, amikor földet kaptak, még akkor is halásztak, de ekkor már csak a mezőgazdasági munka kiegészítőjeként. A felszabadulás után állandóan bérelték a vizet: az 1940-es évek végén a Földművelési Minisztérium holdanként 2 kg süllőért, ill. annak áráért adta bérbe a 63 kh területű vízrészét.⁴

A halászok mellett azonban szinte minden férfi foglalkozott halfogással. A csendőrök ugyan néha rá-ránéztek a vízre, hol szigorúbban, hol kevésbé komolyan tiltották az orvhalásztást, az mégis állandóan folyt. A vizet a falu magáénak érezte, s úgy tűnik, volt is hallgatóságos megállapodás arra nézve, hogy saját céljaikra nem volt tiltva a halfogás. Így aztán a halfogó parasztemberek legfőbb ellenfelei a halászok voltak, akik úgy vélték, hogy őket rövidítik meg az orvhalászok. A halászok lenézték ezek eszközeit is: a „kishalász” ugyanis lényegesen egyszerűbb szerszámokkal, alkalmanként egészen archaikus eljárásokkal igyekezett elejteni zsákmányát. Nem volt ez persze valódi-ellenségeskedés, csupán az érdekek alkalmankénti ütközése, hiszen a falubeliek gyermekkortól kezdve benne éltek a halfogásban, ismerték annak minden csínját-bínját.

Már a gyerekek is fogták a halat: hol kosárral, hol meg házi cérnából, gyékény *pálhásból*, díványrúgóból vagy varrótűből hajlított horogból álló egyszerű készüléssel.

Az elmúlt három évtized során nagyon leromlott a víz minősége, tele van a Karcsa *kalakánnal*. Nem mozog a víz, felszaporodtak benne a haszontalan vízinövények. A hálózásnak az 1950-es évek elején vége szakadt. (Az emlékezet szerint 1953-ban hagyták abba a gyalmos halászatot.) Ma is sokan horgásznak, de mindenki panaszkodik a víz minőségére, az egyre romló fogási lehetőségekre. Jól mutatja ezt a változást az egyik utolsó halász példája, aki utóljára halászott gyalommal a vízen, manapság pedig a legrafináltabb csalikat próbálja ki a horgász szakkönyvekből, hogy horogra csálja zsákmányát!

A Karcsa vize egykor bővelkedett különféle halfajokban, a helyi népnyelv ezek közül számosnak őrzi az emlékét. (Egy részük persze ebből nem határozható meg egyértelműen, mert az elnevezés alkalmanként különféle speciesekeket sejtet!) A két világháború közötti időszakban a legsikeresebben a következő fajokat fogták. Pontyféléket (Cyprinus carpio): *nyurgaponty*, *tőponty* vagy *tőkeponty*, *kárász* (Carassius carassius), *tat* vagy *compó* (Tinca tinca), *jászkeszeg* (Abramis brama), *vörösszárnú keszeg* (Scardinius erythrophthalmus), több, nem azonosítható keszegféléket (*vastaghátú keszeg* stb.), *kövi márna* (Barbus barbus), *harcsa* (Silurus glanis), *törpeharcsa* (Ictalurus nebulosus), *csuka* (Esax lucius), *szüllő* (Stinostedion lucioperca), *sügér* (Perca fluviatilis), *durbincs* (Acerina cernua), *naphal* (Lepomis gibbosus), s még egy-két, az elmondás alapján nem azonosítható halféleség (*taknyos merge*, *szücsstű* – ez valószínűleg küsz, *díszhal* – ez talán naphal stb.). Az utóbbiaknak nem volt különösebb jelentősége, esetleg csalihalak voltak, vagy kacsának, macskának dobták őket.

Az 1920–30-as években még elég sok *csíkot* (réti csík – Misgunus fossilis) fogtak a Karczában. Elsősorban ott gyűltek össze a csíkok, ahol „kút”, vagyis mélyebb, tiszta rész volt a vízben: „ott merőkanállal, szűrőkanállal lehetett kifelé merni”. De összeverődtek a kenderáztatáshoz, mosáshoz készült *állók* alatt is.

Az egyes halfajok elejtéséhez csupán néhány eljárást alkalmaztak, amelyek gyakorlása elsősorban az évszakoktól, ill. a víz adottságaitól függött, nem egyes halfajokra „mentek”.

Az idősebbek emlékeznek arra, hogy régen néha *kézze*l is fogták a halat. Rudakkal vagy lábbal felkavarták a vizet, s amikor a hal elkábult – főleg ívás idején –, felbukott a víz színére, kopolyájánál fogva csak kikapták a vízből. Főleg a kárászokat lehetett *íváskor* kézzel megfogni a *laposon* (sekély vízben), ahová azok kihúzódtak ikráikat lerakni.

Hasonlóan *alkalmi* halfogási mód volt a hal téli, lék alatti elkábítása.⁵ Télen a tiszta jégén át lesték a halat. Amikor meglátták a fényes testet, akkor

egy fa bunkóval vagy a balta fokával rácsaptak fölére a jégre, s a gyorsan vá-
gott léken át kiemelték az elkábult halat.

Századunk első évtizedeiben még *szigonyozták* is a halat. A 2-3 ágú, rövid
hegyű szigonyokat a helybeli kovács készítette, de sokan megcsinálták maguk-
nak is rossz vasvillából. Ám akkor még sok hal volt a vízben, s a régi szerszám
eltűnése nem csak a szigonyosok elleni hatósági intézkedéseknek lett az ered-
ménye, hanem a halállomány csökkenésének is.⁶

A kishalászok szerszáma volt a *tapogató*. Ezt bárki elkészítette maga is.
Fa kávjába lyukakat fúrtak, s azokon dugták át a vesszőket, amelyeket aztán
végül egyforma hosszúságúra nyírtak. Általában 80-90 cm magasak voltak a
tapogatók. A halászok nem nézték semmibe az ilyen szerszámot: „Azzal a ke-
nyeret nem lehetett megkeresni! De aki egy halnak is örült, annak jó volt.”⁷
Megtette ám néha a tapogatáshoz a feneketlen, rossz vesszőkosár is, amivel
még a gyerekek is szívesen üzték a halfogást a sekély vizeken.

Ugyancsak kishalászok szerszáma volt a *kétközháló*. Ennek hossza 2-5
méter között változott. A háló két végére egy-egy rudat erősítettek, melyek-
nél fogva két ember „húzta a vizet”.

Ritkán használt szerszáma volt a karcsei halászatnak az *emelő háló*. Az
orvhalászok nem igen használhatták, a halászok pedig ritkán fanyalodtak rá:
ha nagyon nem ment a hal. Ezek 4x4 méteres hálók voltak, fa kávékkal. A ha-
lászok kis méretű, méterszer méteres emelőt használtak a csalihal fogásához is.

Főleg a halászok eszköze volt a *varsa*, de alkalmanként a parasztembere-
k is eldugtak egyet-egyet a nád tövében, a títás ellenére. 210-220 cm hosszú,
öt kávé varszakat használtak, az emlékezet szerint csak hálóból kötött példá-
nyokat. A vesszővarszaknak már nem találtam nyomát. (Ugyanakkor a vessző-
ból font haltartók az 1940-es évekig használatban voltak, jelezve, hogy a vesz-
zőmunkát nem nélkülözték a halászeszközök készítése során.)

A varsát általában úgy tették a vízbe, hogy a parttal párhuzamosan fe-
küdt, *seggi* volt a partmenti nádban, a *nagyversik* felé pedig egy, a meder felé
néző *szárny* (1,5-2 méter hosszú hálófal) terelte a halakat. A *kétszárnyú varsa*
(mindkét oldalán hálószárnnyal) lényegesen ritkább volt.

A kishalászok halfogásának egyik legeredményesebb időszaka a tél volt,
amikor a Karcsa jegén *veket* vágva próbálták a halat zsákmányul ejteni. Ennek
alapja elsősorban az volt, hogy a lék, ill. a körülötte keletkező oxigéndús víz
amúgy is odacsalta a – főleg ragadozó – halakat, s ezeket különböző eszkö-
zökkel csupán ki kellett emelni a vízből.

Ebner Sándor részletesen leírja a téli, lékes kishalászatot, s abban a *vasas
szak* jelentőségét emeli ki, amelyet a Bodroghköz jellegzetes halászeszközének
tart.⁸ Ennek a szerszámnak a Karcsa halászatában – az emlékezet óta – nem
volt ilyen megkülönböztetett jelentősége, a léki halfogást többféle, gyakran
alkalmi eszköz szolgálta.

Elterjedt halfogási mód volt a léken *horoggal* történő zsákmányolás. 6-8 méter hosszú vékony spárgára, később horgász zsinórra hármashorgot kötöttek, a zsinór másik végét *pálhásra* erősítették. (A pálhas gyékényszálakból összekötözött, 5-7 cm átmérőjű, 50-70 cm hosszúságú rudacska.) A horogra kishalat fűztek, azt a vízbe engedték, a pálhást pedig – miután a zsinór hosszát a mederhez, vízmélységhez igazították, s a fölösleget rátekerték – keresztbe tették a léken. Több léket is vágtak, pár méternyire egymástól, s mindegyikbe hasonló módon helyezték el a felcsalizott horgot. A kishalat felvevő csuka vagy süllő gyakran önmagát „akasztotta fel” a horogra, s a zsákmányt csak be kellett gyűjteni pár óra elmúltával. A könnyű gyékényrúd általában ráfagyott a jégre, de ha vízbe csúszott, akkor is fentmaradt annak a felszínén, s a hal nem tudta elvinni.

Máskor a jégen 60-70 cm átmérőjű léket vágtak, s a *bóduló* halat kimerítették a *szákkal*, *merítővel*. Ez utóbbi különböző formájú szerszámokat jelentett: gyakran maguk készítették el, hálódarab fakávéra történő felkötésével, mások kerítésdrótból és fakeretből alakították ki, de megtette egy vasvillára szúrt krumpliskosár, vesszőkosár is.

A nagyobb lék körül alkalmanként 3-4 kisebbet is vágtak, amelyekben rudakkal *zurbolták* a vizet. A felkavart vízben a hal a nagy lék felé mozgott, ahol már csak ki kellett meríteni.

A lék mellett néha tüzet raktak, máskor gyertyával vagy karbidlámpával világítottak. Azt tartották, hogy ez nem csak a halászok munkáját segítette, hanem a halat a fény is vonzza, így több esélyük volt rá, hogy a léknél zsákmányul ejtsék.

Bár a *véghorog* az orvhalászok kedvelt szerszáma volt, rendszeresen és nagy számban használták azt a halászok is. Az előbbieket néhány darabot rejtettek – pár méternyi zsinóron – a partmenti vízben, utóbbiak egy alkalommal 300-400 darabot is felkötöttek.

A halászok, hogy zsákmányuk a partról ne legyen megdézsmálható, a víz szélétől néhány méterre, a meder mindkét szélén erős karókat vertek le, s ezek között húzták ki a kézzel sodrott *vezérzsinórt*. Ez a víz szintje alatt mintegy fél méternyire húzódott, s méterenként voltak rákötte – 30-40 cm-es eresztékekkel, – ill. *előkékekkel* a horgok. A horgokra apró *csalihalat* tűztek. A készséget esténként csalizták fel, s hajnalban szedték össze a fogást. A rablóhalak szívesen „felvették” a kishalat, így alkalmanként testes harcsákat is zsákmányul ejtettek a véghorgok. Egy-egy alkalommal néha 5-6 vezérzsinórt is kihúztak, s több száz horgot helyeztek el azokon.

Az 1940-es években néhány nagyhalász speciális eszköze volt a *dobóháló*. Ez 6 méter átmérőjű volt, rajta 6 kg ólomnehezékekkel. De alul 30-40 cm-es *szárnya*, *hónalja* is volt, tehát nem csak az ólom súlya tartotta benne a zsákmányt.

Kora tavasz, de főleg szeptember volt a dobóhálós halfogás legjobb ideje, „mikor az első dér bejött”. A halak ilyenkor húzódtak *bányára* (vermelés). A halász csónakkal járta a vizet, néha megkopogtatva a jármű alját. Ha halcsapat közelébe ért, akkor felszálló buborékok jelezték a megriadó halak helyét, s azt, hogy a hálót hova kell kivetni. Igen eredményes eszköz volt a dobóháló, ám a Karcsa vize meglehetősen akadós volt, sok bedőlt fával, s mivel a halak éppen az ilyen helyeket kedvelték, gyakran szakadt a háló.

A fentebb röviden ismertetett halfogási módok többek alkalomszerű, kisebb volumenű zsákmányoló tevékenységét szolgálták ki. Századunkban azonban a Karcsa vizének legszámottevőbb hasznosítási módját néhány halász *gyalmászása*, nagyhálós halfogása jelentette. Vonatkozik ez az eredményesség, a „megtermelt” haszon mellett a technológia és a munka szervezettségére és színvonalára is.

A gyalmos halászok is nagy figyelmet szenteltek munkájuk során az időjárási viszonyoknak, a halfogás eredményességét befolyásoló természeti tényezőknél, amelyek jelentős része a több generáción átöröklött tapasztalatokból táplálkozik. Általában a holdtöltét tartották a legeredményesebb halfogás időszakának, az év minden részében. (A hal viselkedéséből viszont az időjárásra jóvendőlték: azt tartották, ha a hal ugrál, fürdik, akkor szeles idő lesz.)

Az évszakok közül legeredményesebbnek mondják halfogás szempontjából a víz első befagyását, a *gyócsjeget*, amikor arra még nem esett rá a hó. A léki halászhoz azonban 10-12 cm-es jég kellett, hogy az biztonsággal elbírja a halászokat. Az említett időszak mellett a február vége, március eleje volt még különösen eredményes, mielőtt a jég elment volna. Ilyenkor a ponty és a süllő még *bányán* volt (vermelt), de a harcsánál már elkezdődött a *bódulás*. A halászok szerint ilyenkor a pondrók életre kelnek, mozogni kezdenek a harcsa fejében, s a hal – hogy kimossa őket – kijön saját telelőjéből. Ilyenkor már az oxigén is kevés a vízben. Ha *elűtöttek* egy-egy ponty-, kárász- vagy süllő bányát, akkor 1,5-2 q hal is akadt egy húzásra a hálóban.

A pácini halászok 120 méteres *gyalommal* húzták a Karcsa vizét. Ehhez a *kerítő ágon* 100 méter hosszú kötél csatlakozott. A háló szélessége 4 méter volt, a közepénél, a *segginél* 6 méterre szélesedett. A háló részeinek elnevezései nem tükrözik a helyi népnyelv hatását, általánosak: *alin*, *felin*, *apacs*, *para*.

Az aránylag keskeny, szélein sekély vízmederhez a halászok a *kerítés* módjával alkalmazkodtak. Általában a part menti, nádas részeket nézték ki *kötőnek*, *kötőhelynek*, innen, ill. ide *kerítettek*. A hálót csónakból a víz közepén rakták ki, a kötél vége kint maradt. A két ág partra húzásához és közelítéséhez általában 4-4 ember munkája kellett. Az *alin* lenyomására *gorzsafa* szolgált.⁹ A háló *seggit* a *kötőnél* fordították ki a vízből.

Ha az *alin* ólomnehezéke nagyon *bevágott* a mederbe, akkor 8-10 méterenként gyékénycsutkákat kötöttek rá, ezzel könnyítve a húzást.

A gyalmot télen, a lék alatt is húzták. Ilyenkor a meder közepén *eresztő* veket vágtak, ami legalább 2x3 méteres volt. Ettől elindulva, kb. 6 méterenként, két félköríven vágtak kisebb lékeket, két vonalban összekötve a beeresztő nyílást és a kötőhelyet. A hálót szánon húzták a lék szájához, a kötelet a lékek között a hosszú *vezérfával* továbbbították. A kihúzott hálót a kötőhelyen vágott nagyméretű léken emelték ki a vízből.

A téli halászat kemény munka volt, amihez több rétegben, melegen kellett öltözni. A halászok *surcot* kötöttek maguk elé, bakancsukra, csizmájukra rongyot kötöttek, majd *jégpatkót* erősítettek rá. Volt, aki szöveget ütött a lábbeli sarkába, hogy ne csússzon.

A halászok maguk javígtatták, foltozgatták eszközeiket, de hálókötéssel nem igen foglalkoztak. A hálókat boltban vásárolták, legfeljebb kisméretű csalihálót kötöttek meg maguknak.

A páciniak szerették a halételeket, de a hal fogyasztása nem kapott megkülönböztetett szerepet a táplálkozásukban. A halból *halászlét* főztek: legtöbbször csak belefőzték a haldarabokat a fűszeres lébe, esetleg *paprikás krumplit* törtek át a levébe. Csak újabban terjedt el, de ma sem általános gyakorlat, hogy az apróbb hal húsát beletörik a lébe, s csak aztán főzik abba a halszeleket.

A halból *paprikást* is készítettek, az asszonyok *kirántották* a kevésbé szálkás fajok húsát. Páran meg tudták tölteni a lenyúzott csukát, ill. annak lenyúzott bőrét is. Ez azonban a polgári konyha újabb hatásának eredménye.

A férfiak nyárson is megsütötték a halat, főleg a süllőt: hagymával és szalonnával együtt húzták a nyársra a fehér, száraz húsú halat, s lassú tűzön süttették meg.

A legidősebbek emlékezete szerint, gyermekkorukban a hal szerepet kapott a böjti táplálkozásban is. „Mikor még nagyapám élt, olyan szigorúan vette a böjtöt, hogy mikor eljött *hamvazó szerda*, akkor az összes húsos edényt ki kellett súrolni és Húsvét első napjáig szó sem lehetett arról, hogy húst együnk. De halat lehetett enni a böjtben is.”¹⁰ Arra is emlékeznek, hogy más falvakban, ahova képesnek jártak, görögkeletieknél látták, amint azok ünnepre megtöltötték a halat; Páciban ez nem volt szokás.

A csíkot savanyú lébe főzték bele: savanyú levest készítettek, tejfölösen, s abba tették bele a leforrázott, besózott csíkot.

A halászok által fogott hal jelentős része kikerült a faluból: főleg újhelyi zsidó halkereskedők vásárolták fel, akik a halászat befejezésekor mindjárt elszállították a zsákmányt.

A hal mellett a Karcsa vize számos egyéb hasznot is adott a páciniaknak. Régen sok *rák* volt a vízben, amit legtöbbször kézzel fogtak. A halászoknak – fa abrondból és hálóból készült – *rákfogójuk* is volt, amibe haldarabot kötöttek, úgy engedték vékony zsinag segítségével a vízbe. Rövid idő után kiemelve szedték ki belőle a zsákmányt. A rákot a halkereskedők is szívesen

elvitték, de fogyasztották a helybeliek is: élve dobták a forró vízbe vagy a tűzbe, s az ollóban levő kevéske húst ették meg.

A régiek *piócat* is gyűjtöttek. Főleg a falu fölött, az erdő alatti ereken lehetett megtalálni a nagytestű *lópiócat*, meg a hasznos vagy szelíd rokonát. Gyógyászati célra csak az utóbbi volt alkalmas. Utóbb már csak cigányok gyűjtötték, akik más falvakban is házaltak vele, hangos „Piócat! Piócat vegyenek!” kiáltásokkal.

A mai öregek is csak nagyszülei elbeszéléseiből tudják, hogy egykor a *sulyom* is a gyűjtögetett anyagok közé tartozott, aminek a belsejét fogyasztották. Számukra ez már szinte hihetetlennek tűnik. Nem is igen van már *sulyom* a vízben, csak elvétve lehet találni egyet-egyet tuskés terméséből.

Jelentős hasznot jelentett egykor a *nád*, amely a báró tulajdona volt, de *felében* vágatta a helybeliekkel. Alkalmanként 800-1000 kévére való is termett, amit *nádvágó*val, az erre a célra kialakított fél kaszával arattak. A kévéket *ficfavessző*vel vagy *sással* kötötték be, de használtak erre a célra nyárról megmaradt *árpakötelet* is. Rövid ideig nádgazdaság is működött a faluban, a termést stukaturnáddá dolgozták fel.

Sokan vágták a Karcsa-parton a fűzfa hajtásait, de kosarat leginkább csak saját használatra kötött mindenki. Egy-két cigány család volt a faluban, akik a *kosárkötés*ből éltek: a faluban is árultak, de a környező településeken is házaltak portékájukkal.

*Gyékénymunká*val az emlékezet szerint csak egy cigány család foglalkozott, akik *szakajtót*, *méhkast*, *lábtörölt* fontak a gyékényből.

A *páklya*, a gyékény buzogánya a gyerekek játékszere volt, ám kizárítva füstölésre – pl. méhek kifüstölésére – is alkalmas volt.

A Bodroghöz vizeivel kapcsolatban egykor sok hiedelem élt az itteni nép emlékezetében, melyek közül sokat rögzítettek az e tájon gyűjtő folklóristák, etnográfusok.¹¹ A Karcsa vizevel kapcsolatban ma már kevés ilyen gyűjthető, melyeknek egyik sajátos példája az alábbi történet: „A bátyám mesélte el, hogy kint volt egyszer, egy éjszaka a csónakkal a vízen, s egy hal, olyan volt, mint a menyhal, gyönyörű szép lányhagon énekelt. Megfogta az emelővel, de egyszer csak abból is kiugrott és gyönyörűen énekelt megint. Valami *tündér* vagy *sziren* lehetett.”¹²

Ma már a pácini nép nem kötődik olyan sok szállal a Karcsa vizéhez, mint elődei, nem népesíti be a vizet tündérekkel sem. A megváltozott életkörülmények – a természeti környezet többi részéhez hasonlóan – lazítottak a régi „viszonyon”, átalakították azt. A Karcsa vize azonban ma is részese a páciniak életének, ha megváltozott módon is. Nem csak találkozóhely a fiatalok számára a nyári part, hanem a szülőhelyhez való ragaszkodás, az innen elszakadtak számára pedig a hazagondolás sajátos jelképe is.

JEGYZETEK

1. Csak az említés szintjén: *Farkas József*: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. Debrecen 1982., *Szűcs Sándor*: A régi Sárrét világa. Bp. é.n., *Kiss Lajos*: A régi Rétköz. Bp. 1961., *Andrásfalvy Bertalan*: Dunamente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd 1975., *Timaffy László*: Szigetköz. Bp. 1980., *Balassa Iván*: Lápok, falvak, emberek. Bp. 1975. A Bodroglak részletes néprajzi irodalmát közli *Janó Ákos* e kötet utolsó fejezetében.

2. *Ébner Sándor*: Adatok a Bodrog halászatához. Néprajzi Értesítő XVIII. (1926) 11-20., *Dankó Imre*: Bodroglaki halászsztár. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. (1972) 449-505.

3. A karcsei vízterület, a „karcsei Karcsa” halfogó eljárásait röviden ismerteti: *Nagy Ferenc*: A halfogás módjai a Karcsein. *Kováts Dániel* (szerk.): Abaúj és Zemplén népiéletéből 29-34. Sátoraljaújhely 1971.

4. Nagy Bertalan 62 éves adatközlő. Rajta kívül Rimár Andrásnak és Séra Sándornak mondok köszönetet szíves segítségükért.

5. A kérdésről összefoglalóan: *Szilágyi Miklós*: Egy kezdetleges halfogási mód és európai elterjedése. Műveltség és Hagyomány V. (1963) 165-175. Debrecen

6. 1986 nyarán még volt alkalmam Pácinban egy szigonyt gyűjteni a készülő Bodroglaki Múzeum számára.

7. Nagy Bertalan 62 éves adatközlő.

8. *Ébner* i.m. 12. skk.

9. Vö.: *Ébner* i.m. 18.

10. Rimár Andrásné 66 éves adatközlő

11. Vö.: *Balassa* i.m.

12. Nagy Bertalan 62 éves adatközlő

A BODROGKÖZ NÉPRAJZI IRODALMA

A Bodrogek az Tisza, Bodrog és Latorca által határolt terület. Az újkőkortól folyamatosan lakott, a honfoglalás után a magyarokkal korán benépesült, ma is főként magyar lakosságú, alföldi jellegű táj. Lakossága a XVIII. században magánföldesúri kezdeményezésre betelepült ukrán eredetű szórványokkal keveredett. A területnek a déli része, mintegy fele tartozik a mai Magyarország-hoz, amely tájilag, történetileg és etnikailag az északi résszel egységet képez. A lakosság zöme a termelő gazdálkodás folytatására alkalmasabb, dombhátakkal tarkított északi-északkeleti részén, az úgynevezett Felső-Bodrogekben helyezkedett el. Különösen a déli, a mai Magyarország-hoz eső részét egykor mocsarak borították, amelyek a vidék népének életformáját is meghatározták. A települések a mocsarakból, lápokból kiemelkedő homokhátakon jöttek létre, közlekedési nehézségek, az utak hiánya miatt egymástól is elszigetelődtek, s évszázadokon át zártak maradtak. Ez az elszigetelődés az őslakosság etnikai folyamatoságát biztosította, a falvak népi kultúrája pedig a legutóbbi időkig erősen archaikus jellegű maradt. A Bodrogek népességének zártságát legutóbb *Nemeskéri János* és *Walter, Hubert* populáció-genetikai vizsgálata is igazolta, mely szerint a lakosság biológiai struktúrája több évszázadon át alig változott. (*Nemeskéri János - Walter, Hubert, 1966.*) Csak a Sárospatakhoz közeledő területekre vándorolt be a XIX. század második felében idegen, alföldi eredetű lakosság, amely itt nagyterjedésű tanyacsoportokat hozott létre.

A Bodrogek vizeit a múlt század második felében lecsapolták, a folyókat szabályozták, ezzel teljesen megváltozott a vidék képe és a lakosság életformája. Míg korábban a gyűjtögető gazdálkodásnak, a halászatnak, vadászatnak, pákászatnak volt a lakosság ellátásában legnagyobb jelentősége, a lecsapolások után a földművelés és az állattartás vált az ott élő népesség megélhetési alapja. A vidék átmeneti zóna az Alföld, Felvidék és Erdély között, ez zártsága mellett népi kultúrájában máig megmutatkozik. A Bodrogek Magyarország-ra eső része különböző ismervek alapján hat, egymástól elütő kistájra tagozódik. Ezek a *Bodrogzug*, *Tisza mellék*, *Ticemellék*, *Bodrog mellék*, *Karcamellék* és *Hosszúrét*. E kistájak résznépessége hagyományos kultúrájában kisebb-nagyobb árnyalati eltéréseket mutat, az egész területre jellemzők maradtak az eredeti etnográfiai sajátosságok, a gazdag népmese és mondavilág, az ősfoglalkozások emlékei, a halászat, vadászat ősi módjai, a népi építkezés szokásai, a népi hímzések, szöttek szín- és formagazdagsága, valamint a társadalmi érintkezések, az együttélés évszázadok alatt kialakult rendje, melyek a vidék népi kultúrája iránti érdeklődést leginkább felkeltették.

Sáropataki vidéken a néprajzi gyűjtés igen korán megindult. Az első magyar népmese gyűjtemény és a világi nótákat tartalmazó kéziratos énekeskönyvek a XVIII. század végén Sáropatakon keletkeztek. A múlt század közepén ide került *Erdélyi János* munkássága újból lendületet adott a népköltészeti anyag gyűjtésének. A Népdalok és mondák kötetében a gyűjtés helyére vonatkozóan csak „Zemplény” megjelölések vannak, a közölt dalok között azonban minden bizonnyal több a Bodroghözről származik. *Herman Ottó* A magyar halászat könyvében (1887-88.) jellegzetes bodrogházi háló (gyalom) használatáról számol be. A század végén *Geöcze Sarolta* hívta fel a figyelmet a Bodroghöz színes, gazdag népi hagyományaira (1896.a. és b.), amelyek a század második felében történt lecsapolások és folyószabályozások (*Mailáth József*, 1896.a.) utáni nagy életforma változással éppen az átalakulás szakaszában voltak. (*Geöcze Sarolta*, 1896.b, 1900, 1901.a. és b.) Ő még látta, közvetlenül tapasztalhatta a lápi világnak azokat a jellegzetes vonásait, a réti ember életmegnyilvánulásait, amelyeket az utána következő kutatók nagyrészt csak szájhagyomány alapján rekonstruálhattak.

Az *Ethnographia* XXIV. évf.-nak (1913.) 251. oldalán kapunk hírt a Folklor Fellows magyar osztálya első vándorgyűléséről, amellyel az újból fellendülő népköltési gyűjtő mozgalom ismét Sáropatakhoz kapcsolódik. A Bodroghözről korábban gyűjtött mondák és legendák addig nem hiteles lejegyzéssel, hanem irodalmi feldolgozásban láttak napvilágot (*Fischer Ármán*, 1897, *Balásy Dénes*, 1898, *Berecz Károly*, 1901. és é.n., *Péter Mihály*, 1901.). A sáropataki iskola vezető tanárai közül *Deák Geyza*, *Novák Sándor* és *Harsányi István* már egy-egy kötetre terjedő eredeti népköltészeti és szokás anyagot küldtek a megalakuló társaság részére, amelyek gyűjtésében hittanhallgatók, joghallgatók, gimnáziumi tanulók és tanítóképző intézeti növendékek is részt vettek. A munka tovább folytatódott, s a következő évben már 33, többnyire egész köteteket kitevő pályamunkát juttattak el erről a vidékről a szervezőknek. Ezek nagyobb része ma a Néprajzi Múzeum Adattárában található. A gyűjtést az 1930-as években *Ujszászy Kálmán* vezetésével a kollégium faluszemináriuma folytatta, amelynek anyagát a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Adattára őrzi. (*Ujszászy Kálmán*, 1934, 1936, 1939, 1947.) A faluszeminárium kiadatlan, kéziratokban található gyűjtéseit a Bodroghöz bármely néprajzi témáját kutató szakemberek máig sem nélkülözhetik, de bőséges adatokkal szolgálnak azok a honismereti mozgalom helyi munkásai számára is.

A néprajzi szakemberek érdeklődése területünk iránt csak az 1920-as években indult meg. *Bátty Zsigmond* (1930.), *Ecsedi István* (1925.a. és b.), *Ébner Sándor* (1924, 1925, 1926, 1929.a. és b, 1931.a. és b.) módszeres gyűjtéseket végeztek a Bodroghözben, a korábbi, főként népköltési termékek mellett figyelmük az anyagi kultúra területére is kiterjedt, megfigyeléseik eredményeként alapvető értékű tudományos dolgozatokat publikáltak. Az itt járt

szakemberek mindig felvették a kapcsolatot a Bodroghköz önkéntes kutatójával, a Cigándon élő *Kántor Mihállyal*, akinek 1909-től 1961-ig, de különösen az 1930-as évekből, a kisebb-nagyobb néprajzi közlemények egész sorát köszönhetjük. Így nem véletlen, hogy a Bodroghköz lelkes és kiváló néprajzi gyűjtőjét a népszokások mellett a tárgyi anyag műveltségbeli szerepe vagy a népi mesterségek archaikus vonásai éppúgy érdekelték, mint a népnyelvi jelenségek, amelyeket a népi kultúra teljességéhez tartozónak, a népi műveltség táji meghatározójának tekintett.

A felszabadulás után *Bakó Ferenc* (1953.a. és b.), *Szolnoky Lajos* (1954, 1956.), *Balassa Iván* (1963, 1975.), *Dankó Imre* (1964, 1970, 1972.) és *Bodó Sándor* (1964, 1971.) voltak a Bodroghköz jeles kutatói, de mellettük a korábinál is szélesebb körben bontakozott ki a helyi honismereti mozgalom és társadalmi néprajzi gyűjtőhálózat keretében folyó kutatómunka. E vonatkozásban a *Nagy Géza* által irányított karcsai Erdélyi János honismereti szakkör és a *Kováts Dániel* vezette sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium Kazinczy Köre végzett dícséretes munkát. Gyűjteményes köteteikben (Nagy Géza, 1971.a., Kováts Dániel, 1971.) szinte minden részlettémából fordulnak elő értékes adatközlések. A gyűjtés szervezését Kováts Dániel később nagyobb területre is kiterjesztette, a szerkesztésében megjelent újabb gyűjteményes kötet (1985.), valamint a megyei honismereti mozgalom időszakosan megjelenő kiadványai (SzBAZ.) a Bodroghköz társadalmi néprajzi gyűjtőinek szám szerint is jelentős táborát kapcsolta be a kutató munkába. Mivel az egész megyére kiterjedő kutatási eredményekből adnak válogatást a *Bodgál Ferenc* (1966.), *Viga Gyula* (1981.) és *Szabadsfalvi József* (1981.) szerkesztette gyűjteményes kötetek, ezek területünket csak részben érintik, de igen tanúságosak lehetnek a jövő gyűjtői számára, s ezek is hozzájárulnak a Bodroghköz teljes néprajzi képének kialakításához. Ugyanígy haszonnal forgathatjuk a Bodroghköz kutatását, néprajzi feltárását is szorgalmazó Herman Ottó Múzeum évkönyveit és a múzeum egyéb közleményeit tartalmazó köteteket. Ezekből a honismereti mozgalom munkásai és a társadalmi néprajzi gyűjtők az egyes témák hivatott kutatói által történt szakszerű megközelítések tudományos feldolgozások szempontjait és módszereit sajátíthatják el.

Mint a Bodroghköz néprajzi kutatásának legnagyobb eredményeit tarthatjuk számon *Balassa Iván* Karcsai mondák (1963.) és a Bodroghköz néprajzi monográfiájának is tekinthető *Lápok, falvak, emberek* (1975.), valamint *Nagy Géza* Karcsai népmesék (1985.a.) című köteteit. Ezekről megfelelő, tudományos jelentőségüket méltóan kifejező értékelések alig jelentek meg. Ezekkel együtt a Bodroghköz ma a néprajzilag legjobban feltárt magyar tájak közé tartozik. A „hivatalos” értékelés helyett egyik munkáról a kevésbé hozzáférhető helyi szakvéleményt idézzük:

„A lápok, falvak, emberek könyve a népi mondák tükrében és a közel-múlt történelmi szereplőinek tanúságtételében idézi elő a Bodroghköz őskorát

és tegnapiját. Szemléletesen írja le a szépirónak is jeles szerző a táj arculatának változásait, a természeti tényezők és az ember együttes hatását a tájkörnyezetre. Megérteti a bodrogi ember szívósságát, azt, hogy okosan alkalmazkodva a természethez, végül mégis a maga alkatához igazította szülőföldje képét . . . Balassa Iván új könyvében jelenünk előzményeiből tár elénk lényegi adalékokat. Munkásságával a múltkutató tudós a mának szolgál. Tevékenysége a földvizsgáló mérnököhöz hasonlítható. Hiszen házat, utat építeni csak úgy lehet biztonságosan, hogy előbb a szakemberek tüzetesen elvégzik a talajvizsgálatot, gondosan kifürkészik a mélyebb rétegek tulajdonságait, helyi sajátosságait, kipróbálják a teherbíróképességét. Balassa Iván most megjelent könyvével segít abban, hogy az előzmények ismeretében jobban megérthessük a jelent, s az altalaj szerkezetéhez, teherbíró képességéhez igazodva építsük tovább a jövődönék készülő új utakat.” (Émo, 1975. dec. 5. Berecz József.)

Munkánk során a Bodrogi köz néprajzi irodalmának lehetőség szerinti teljes összegyűjtésére törekedtünk. Mivel azonban a terület határainkon túl lévő részének újabb szakirodalmi nem minden esetben volt hozzáférhető számunkra, bibliográfiánk anyagában itt hiányosságok lehetnek.

Az a helyismereti anyag, amit bibliográfiánkban feltártunk, nemcsak tartalmilag, tematikailag változatos, hanem a feldolgozások tudományos szintjét, a közlemények célját és a megjelenés formáját tekintve is meglehetősen különböző. A tudományos kiadványok mellett vannak adatközlő, ismeretterjesztő, népszerűsítő írások is. A szakköri kiadványokban, a helyi kutatók, társadalmi gyűjtők bevonásával készült gyűjteményes kötetekben elsődleges cél az új, eddig ismeretlen anyag közlése, ezek is azonban a tudományos feldolgozás számára forrásértékűek lehetnek.

Annak ellenére, hogy a *gyűjtögetés, méhészet, vadászat* a Bodrogi köz lecsapolása előtt, még a múlt század közepén területünkön az „ősfoglalkozások” körébe tartoztak, a lakosság létfenntartásának nem elhanyagolható anyagi alapjait szolgálták, s az ezekkel kapcsolatos tevékenységeknek, eljárásoknak életforma-meghatározó szerepük volt, alig találkozunk részletesebb adatközlésekkel, feldolgozásokkal. A mocsári gyűjtögetésről (katorca, sulyom, stb.) a vizimadarak tojásainak összeszedéséről és felhasználásáról ma sem tudunk többet, mint amit két és fél évtizede Balassa Iván regisztrálhatott (1960.a.). Különösen hézagosságok ismereteink a vizimadarak, apró vadak, a réti farkas és egyéb nagyvadak elejtése, a különböző vermek, csapdák, hurkok készítése és használata kérdésében. Többet tudunk a halászat múltjáról, a Tiszán és a Karsán gyakorolt halfogó eljárásokról, de tovább lehetne kutatni a régi halászati eszközök (gyalom és egyéb hálótípusok, tapogatók, szigonyok, halászcsonakok) formáit és elterjedését, használati módjait, valamint az újabb kisvízi, tavi halászat eszközanyagát és munkamódjait. Ma is érdemes és lehetséges volna még az öregek emlékezése és a ma már mind hézagosabb szóhasználat alapján felderíteni a bodrogi pákász alakját, mely talán a magyarság legősibb

életformájának a múlt század második feléig hordozója, megtestesítője volt. *Ecsedi Istvánnak* a bodrogi pákásról szóló, ma már klasszikusnak tekinthető írása (1925.a.) jó indítást adhat a mai gyűjtők számára. A kutatás további feladata nyomon kísérni és megrajzolni a gyűjtőket, halász, vadász életforma és a lecsapolások utáni földművelő gazdálkodás átmeneti időszakát, ami újabbkori sajátos néprajzi jelenségek, más vidékektől eltérő fejlődés magyarázatául szolgálhat.

Az állattartás és pásztorelet körében a gyűjtések az 1960-as évektől vettek lendületet. Általában az állattartás és külön a lötenyésztés mértékére és jelentőségére alapvető ismereteket nyújt *Mailáth József* két munkája (1905.a. és 1896.b.), a szarvasmarhatartás történeti előzményeire pedig *Bodó Sándor* (1971.) hívja fel a figyelmet, tanulmányából ugyanakkor a pásztorepítményekről és szokásokról is fontos tájékoztatásokat kapunk. *Ébner Sándor* (1925.) a lápi legelők és az u.n. járólápok használatáról ír, s a lecsapolás előtti világba enged bepillantást. Ezek után főként részlettemák feldolgozásait találjuk, leginkább társadalmi néprajzi gyűjtők munkáinak eredményeként. A Bodrogköz egykori szilaj, félszilaj és istállózó jószág tartási formáinak részletesebb felderítésén túl, a kutatás az egyes jószágféleségekkel kapcsolatos népi ismeretek, szokások és hagyományok vonatkozásában járulhat hozzá a Bodrogköz pásztorkultúrájának és az állattartás népi gyakorlatának jobb megismeréséhez.

A lecsapolás előtt a földművelésnek a Bodrogközben csak másodlagos szerepe volt. A homokháton lévő kisebb szántóföldek nem láthatták el a lakosságot mezőgazdasági termékekkel, de a művelhető területeken annál intenzívebb termelőgazdálkodás alakult ki. A korábbi kutatásokból képet kapunk a Bodrogközben sokáig élt sarlós aratásról, a határhasználat módjairól, a munkaszervezeti kérdésekről (kepésélet, szegődményesek, dohányosok), a learatott gabona mennyiségi egységeiről, a szem tárolásáról és a szénamunkákról. Az 1960-as évektől jelentősen bővülő irodalom mellett a művelési technikák, az azokkal járó hagyományos szokások, az átalakulás időszakában kialakuló földhasználati jogszokások (haszonbérleti, feles és harmados rendszer), valamint a földnélküli szegény népnek a nagyobb gazdaságokhoz, uradalmakhoz való viszonya, a termelőmunkának szélesebb alapokon történő megszervezése, a paraszti üzemszervezet helyi formáinak vizsgálata a legfontosabb, további kutatást kívánó kérdések.

A láp sokat emlegetett, legendás világában a réti ember számára a legnagyobb megpróbáltatást a közlekedés nehézségei és veszélyei jelentették. Az ősi szállítóeszközökről (ladik, sárhajó, nádtutaj), az átkelőhelyekről, hidasokról, valamint a hátalás és cipekedés módjairól szép leírásokat találunk (*Ébner Sándor*, 1929.b., *Balassa Iván*, 1973.). Amivel ehhez a kutatás még hozzájárulhat, az a teherhordás és közlekedés eszközeinek, használati módjainak falvankénti összehasonlító vizsgálata és a helyi formák, szokások felderítése.

A bodroközi ember *táplálkozása* a lecsapolás előtt eléggé egyoldalú volt. Kenyér helyett gyakran kövön sült lepényféléket fogyasztottak (Ecsedi István, 1925.a.), azt is néha a lápi növények terméséből vagy gyökeréből őrölt lisztből készítették. Mindennapi ételek voltak a hal, csík, vizimadarak húsa és tojásai, amihez legkönnyebben hozzájutottak. A gabona, krumpli (körömpe) és kukorica fogyasztása csak a termelő gazdálkodás kialakulásával vált általánossá. Az irodalomban mindezekről bősséggel vannak adataink és az újabb kutatások a közelmúlt konyhaművességét, a kenyérsütés, tejfeldolgozás, disznóölés szokásait is jól feldolgozzák. A táplálkozás ősi szokásainak a továbbélése, valamint a régi ételeknek az újabbkori étkezési kultúrába való beépülése izgalmas feladatokat adhatnak ma is a gyűjtőknek.

A Bodroköz *településhálózatának* kialakulásával, a települések morfológiai sajátosságaival a szakirodalom bőven foglalkozik (Valter Ilona, 1964, 1969, 1974.a. és b., Princz Gyula, 1922, 1942, Ébner Sándor, 1925, Gunda Béla, 1935, Kiséry László, 1958, Dankó Imre, 1964.) Ugyancsak bőven találunk adatokat a telek, udvar, lakóház, tűzhelyek, melléképületek formájáról, az építőanyagok felhasználásáról, építkezési szokásokról, a házberendezésről, népi lakáskultúráról és azok változásairól is. Hiányoznak azonban a régi lakóházak és egyéb épületek szakszerű, pontos felmérései, az egyes szerkezeti formák helyi sajátosságainak vizsgálata, a még meglévő népi építészeti emlékek teljes dokumentálása. Területünkön a táji sajátosságokkal rendelkező épületek helyszínen történő megőrzésére, esetleg falumúzeumi célú felhasználására hatósági intézkedésekre is mihamarabb szükség volna.

A lecsapolás után megváltozott életkörülmények a múlt század végén a kiélesedő *társadalmi* ellentétekben is megnyilvánultak. A mezőgazdasági művelésre alkalmassá váló földek az uradalmak birtokába kerültek, a szegény nép alól lassan kicsúszott a talaj, s a lápi világ megszűnése korábbi létalapjától fosztotta meg a lakosságot. A földosztó mozgalmak sikertelensége tömeges kivándorlásokat eredményezett. Az égető társadalmi kérdések gyakran foglalkoztatták a szakírókat (Mailáth József, 1898, Bodnár Péter, 1903, Lovas János, 1947, Balassa Iván, 1956.a. és 1967, Deák Gábor, 1965.), de a népi társadalom szerkezetére, a családszervezetre (nagycsalád), a birtoklási, öröklési jogszokásokra, a népi társadalom átalakulására vonatkozó ismereteink máig is hézagosak.

A *népi mesterségek* között legkidolgozottabb a kender feldolgozásával járó háziipari tevékenység, melynek előzményei a lecsapolások előtti időkre nyúlnak vissza. (Dobrossy István és Fügedi Márta a kenderfeldolgozás munkamenetét és eszközanyagát szélesebb körbe ágyazó tanulmányai mellett l.: Kántor Mihály, 1961, Szolnoky Lajos, 1954.) A nád és gyékény felhasználása (Ébner Sándor, 1929.a, Kántor Mihály, 1929, Nagy Éva, 1971.b.) szintén jelentős elfoglaltságot adott a lakosságnak, s ez a népi kisipari tevékenység is hagyományosnak, táji adottságokból eredőnek tekinthető. Ezek mellett csak

szórványos adatokkal rendelkezünk a malmokról (Kántor Mihály, 1927.a., Balassa Iván, 1973.b.) és a teknővájó cigányok munkájáról (Petercsák Tivadar, 1975.), s szinte semmi ismeretünk nincs a korábban megvolt többi népi kismesterségről és a lakosság spontán kézműves tevékenységéről, a mindennapok használatára való eszközök, szerszámok házilagos előállításának készségről.

A népi gyógyítás témakörében a gyűjtés számára bőven van pótolnivaló, mivel az ezzel kapcsolatos ismeretekről csak Vajdácskáról és Nagyrosvágyról vannak adatközlések.

Mint ahogy a háziipari tevékenységről szóló ismertetések legtöbbje a kendermunkákhoz kapcsolódik, úgy a népi díszítőművészet is az irodalomban e témakörben kapott hangsúlyt. Itt is külön tanulmányt érdemelne azonban a szöttek kötözött, horgolt rojtozása, amit a fonó-szövő asszonyok területükön magas művészi szintre emeltek. Öröndetes, hogy a népi textiliákkal foglalkozó adatközlések mellett újabban a pásztorfaragásokra (Mezey Tamás, 1971.) és a fejfák népművészeti jelentőségére is ráirányult a figyelem (Molnár László, 1980. és 1984.).

A népi ruházatkodás korábbi, archaikus darabjai már alig ismertek. Tudjuk, hogy a hagyományos viseletben a kendervászonnak volt legnagyobb szerepe (Nagy Éva, 1971.c.), amit a bocskor egészített ki (Nagy Géza, 1972.b.). A felső ruhadarabokat teljesen felváltották a gyári kelmék, a régi viselet teljesebb rekonstruálása, az ünnepi és hétköznapi, az egyes évszakokhoz, korhoz kötődő viseleti szokások felderítése már csak a legöregebbek emlékezései alapján vizsgálhatók.

Geöcze Sarolta tanulmányában olvassuk, hogy a bodroghközi nép szegény a prózai hagyományokban, ezek helyett népdal-kultúrája virágzik (1896.b.). A falvak népdal kincse valóban igen gazdag, a vidék népi irodalmi hagyatékának igazi meghatározóivá mégis a prózai hagyományok, mesék, mondák, legendák, tréfás történetek, pásztor-betyár históriák emelkedtek. Ennek nem az a magyarázata, hogy ezek gyűjtése az utóbbi évtizedekben igen intenzív volt, hanem az, hogy a bodroghközi ember életét át meg átszötte az a monda- és mesevilág, amelynek áradása a gyűjtők számára a kimeríthetetlen bőség látszatát keltette. Balassa Iván monda- (1963.) és Nagy Géza népmese-gyűjteménye (1985.) egyetlen faluból is páratlan gazdagságban tárja fel a nép szóbeliségen nyugvó irodalmi életének rejtelmeit, sajátos szépségű produktumait. Ezek után a mai gyűjtő feladata az egyes mese- és mondatípusok elterjedésének kutatása, a variánsok, új elemek rögzítése, a hagyományozódás, továbbélés mai feltételeinek, formáinak felderítése, az újabb mesélő alkalmak és az előadók személyiségének vizsgálata.

A népszokásokról az első nagyobb igényű tájékoztatást Geöcze Sarolta készítette (1896.b.). A kutatás később inkább olyan részlettemákra terjedt ki, mint a szűzgulya fordítás és szilveszteri kolompolás (Gulyás József, 1926,

1927, Kessler Balogh Edgár, 1927, Szendrey Zsigmond, 1931.), valamint a parckázás (Gulyás József, 1940.) és a Lucaszék készítés (Kántor Mihály, 1955.). A népszokások gyűjtését a felszabadulás után társadalmi néprajzi kutatók végezték, dolgozataikban a téma szinte valamennyi kérdését érintették. A gyűjtést azonban érdemes és hasznos folytatni, mivel a sok különböző vidékről származó bőséges adatközlések monografikus feldolgozása is lehetségesnek és elérhetőnek látszik.

Kántor Mihály összefoglaló munkája után (1935.) a gyűjtők a *fiatalság társaséletével*, *játékalkalmaival* és a *gyermekjátékokkal* foglalkoztak. A gyűjtések jó irányban folytak, de a téma az irodalomban koránt sincs kimerítve. A gyermekkor és fiatalkor mellett az idősebb korosztályok társaséletének játékeit és játékrendjét is érdemes volna kutatni.

A *hiedelemvilág* a mesékben, mondákban, babonás történetekben is megnyilvánul, bár ezeket maga a nép is a valóságon túli világba utalja és hitelüket az erkölcsi tanúságok szempontjából értékeli. A mesék, mondák és legendák babonás tartalmi elemei mellett azonban éltek a népi hitvilágnak azok a képzetei, amelyek az élet mindennapjait, az emberek magatartását, viselkedési formáját befolyásolták és amelyek alapján a jövőre, sorsuk alakulására, bekövetkező eseményekre, az időjárás változásaira, a várható termésre következtetni tudtak. Hitték, hogy a természetben túli erők az ember akaratától függetlenül érvényesülhetnek, azokat kiválasztott, arra született személyek irányítani tudják. E hiedelemvilág teljes felderítésétől területünkön még távol állunk, az irodalomban található kevés számú adatközlés ismeretében mondhatjuk, hogy a hiányok pótlására a jövőben egyre kevesebb reménységünk lehet. Éppen ezért volna szükséges a néphit minden megnyilatkozásának, melyek egykori ősvallásunk nyomait rejthetik, az egész területen a lehető legnagyobb mélységig felkutatni és összegyűjteni.

A Bodrogek *zene- és tánc kultúrája* ma is jóval gazdagabb, mint ahogy azt a megjelent dolgozatok gyér számából első pillanatra gondolhatnánk. Szerencsés helyzetben vagyunk viszont, mivel éppen e témákban határainkon túli adatközléseket is ismerünk (Ág Tibor, 1977, 1980.). A további gyűjtést területünkön minél hathatósabban szorgalmaznunk kell.

Bár nem a teljesség igényével, de a néprajzi kép teljesebbé tétele céljából, a bibliográfiába felvettük a leginkább hozzáférhető, népnyelvi sajátosságokat feldolgozó munkákat is. Öröndetes, hogy újabban, különösen a helynevek gyűjtésével, a tájnyelvi jelenségek felderítésében a Bodrogek társadalmi munkái is méltóan kiveszik a részüket.

Rövidítések

- Akk. — Adalékok Zemplénvármegye történetéhez. Szerk.: DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA. Sátoraljaújhely. I. (1895.) — XXVI. (1928.)
- ASz. — Agrártörténeti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának folyóirata. I. (1958.)
- BKK. — Borsodi Könyvtári Krónika. Kiadja a II. Rákóczi Ferenc megyei Könyvtár. Szerk.: SZABÓ GYULA - URSZIN SÁNDOR. Miskolc. I. (1976.)
- BLÉ. — Borsodi Levéltári Évkönyv. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kiadása, Szerk.: ROMÁN JÁNOS. Miskolc. I. (1977.)
- BLF. — Borsodi Levéltári Füzetek. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kiadása. Szerk.: ROMÁN JÁNOS, Miskolc, I. (1976.)
- BM. — Borsodi Művelődés. Pedagógiai - közművelődési folyóirat. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács V.B. Művelődési Osztálya. Miskolc. I. (1976.)
- Bp. — Budapest (mint kiadási hely)
- BSz. — Borsodi Szemle. Tudományos ismeretterjesztő folyóirat. Kiadja a TIT Borsod megyei szervezete, a megyei és a városi tanács. Miskolc. I. (1956.)
- D. — Demográfia. Népszégtudományi folyóirat. A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága és a Központi Statisztikai Hivatal folyóirata. Bp. I. (1957.)
- E. — Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Értesítője. Bp. I. (1890.)
- ÉI. — Élet és Irodalom. Irodalmi és Politikai Hetilap. Bp. I. (1957.)
- Émo. — Északmagyarország. Az MSzMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bizottságának lapja. Miskolc. I. (1944.)
- évf. — évfolyam
- ÉT. — Élet és Tudomány. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat hetilapja. Bp. I. (1946.)
- FE. — Föld és Ember. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya. Bp. I. (1921.)
- FK. — Földrajzi Közlemények. A Magyar Földrajzi Társaság Tudományos folyóirata. Bp. I. (1872.)
- H. — Honismeret. A Hazafias Népfőnt folyóirata. Bp. I. (1972.)
- Hét. — A CsEMADOK Központi Bizottságának képes hetilapja. Bratislava. I. évf. (1955.)
- HK. — Hazánk s a Külföld. Szerk.: SZOKOLY VIKTOR. Pest. I. (1865.)
- HOMÉvk. — A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc. I. (1957.)
- HOMKözl. — A Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc. I. (1955.)
- ISz.(Br.) — Irodalmi Szemle. Bratislava. Irodalmi és Kritikai folyóirat. I. (1958)
- IT. — Idegenforgalmi Tájékoztató (Később: Képes Magyarország) Bp.

- MFÉ. – Magyar Földrajzi Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézetének folyóirata. I. (1951.) Bp.
- MK. – Múzeumi Kurir. Debrecen. I. (1970.) A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele. Szerk.: DANKÓ IMRE
- MNy. – Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata. Budapest. I. (1904.)
- MNyr. – Magyar Nyelvőr. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága folyóirata. Budapest. I. (1885.)
- N. – Napjaink. Észak-Magyarországi irodalmi és kulturális lap. Miskolc. I. (1962.)
- NÉ. – Néprajzi Értesítő. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának, később a Néprajzi Múzeum folyóirata. Bp. I. (1900.)
- NK. – Néprajzi Közlemények. Kiadja a Néprajzi Múzeum. Bp. I. (1956.)
- NMAÉ. – A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. Bp. 1953.
- NNy. – Népünk és Nyelvünk. A szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának közérdekű folyóirata. Szerk.: BIBÓ ISTVÁN. Szeged. I. (1929.)
- PSz. – Protestáns Szemle. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványa. Szerk.: KENESSEY BÉLA és SZÓTS FARKAS. Bp. I. (1889.)
- RMF. – A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei.
- S. – Sárospatak. Független Politikai Hetilap, később: Vegyes tartalmú hetilap. Szerk.: SZABÓ SÁNDOR. Sp. I. (1910.)
- SH. – Sárospataki Hírlap. Szerk.: GULYÁS JÓZSEF. Sp. I. (1916.)
- SIK. – Sárospataki Ifjúsági Közlöny. Havi folyóirat. Kiadja a Sárospataki Ifjúsági Egylet. Sp. I. (1884-85.)
- Sp. – Sárospatak (mint kiadási hely)
- sz. – szám (Az évf.-on belüli füzetszám)
- SzBAZ. – Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén. A honismereti mozgalom megyei tájékoztatója. Szerk.: KOVÁTS DÁNIEL, Miskolc, I. (1981.)
- TÉ. – Történelmi Évkönyv. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zempléni Csoportja. Szerk.: DEÁK GÁBOR, DOBROSSY ISTVÁN. Miskolc. I. (1965.)
- TGy. – Tudományos Gyűjtemény. Pesten. I. (1817.)
- UMGy. – Uj Mindenest Gyűjtemény. Összeállította: GÉCZI LAJOS. Bratislava.
- V. – Valóság. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata. Bp. I. (1958.)
- Z. – Zemplén. Politikai lap. Sátoraljaújhely. I. (1870.)
- ZG. – Zempléni Gazda. Mező- és Szőlőgazdasági Szaklap. Sátoraljaújhely. I. (1921.)
- ZKU. – Zempléni Kis Ujság. Sátoraljaújhely. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt Zemplénnvármegyei Szervezete.

- ZT. – Zempléni Tanító. A Zemplénnvármegyei Általános Tanító Egyesület és a m.kir. Tanfelügyelőség hivatalos lapja. Sátoraljaújhely. 1. (1925.)
- ZU. – Zempléni Ujság. Független napilap. Szerk.: SZENTGYÖRGYI GÉZA. Sátoraljaújhely. 1. (1919.)

ÁG TIBOR

1977 Népzenei gyűjtés Kelet-Szlovákia magyar falvaiban. ISz.(Br.) XX. 10.sz. 891-897.

1980 A Bodrogek népzeneje. Hét. 25. évf. 47-51. sz. a hátsó borítókön.

AJTAI ÉVA - PETRUSKA ERZSÉBET

1971 Keresztelés. Bölcsőtől a koporsóig. *Nagy Géza*, 1971.a. 70-73.

ARATÓ KÁLMÁN

1939 Bodrogek mesevilága, I-II. füzet. „Népbarát” ref. iratterjesztés. Szerk.: Kiss - Szabó. Bp.

BAGOLY JÁNOS

1984 A Bodrogek és Latorca vidékének természetrajza. UM Gy. 7-51.

BAJUSZ KATALIN

1985 A népi ruházatkodás egy bodroeki faluban. *Kovács Dániel*, 1985. 89-94.

BAJUSZ KATALIN - KUDERNA KLÁRA

1971 Mondák, történetek. *Nagy Géza*. 1971.a. 157-180.

BAKÓ FERENC

1953a. Adatok a szocializmus faluépítkezéseinek történetéhez. A györgytarlói tanyaközpont kialakulása. E. LXIV. 24-86.

1953b. Társadalmi néprajzi gyűjtés a sárosi múzeum gyűjtőterületén. NMAÉ. I. 17-18.

BAKOS JÓZSEF

1948 Zempléni tájak és emberek a néphagyományok és régi írárok tükrében. Zempléni Kossuth Kalendárium az 1948. évre. Sátoraljaújhely. 35-48.

1950 Adatok a bodroeki agrárproletár mozgalom folklórjához. E. LXI. 91-95.

BALABÁS KLÁRA

1981 A családi nevelés hagyományai Nagyrovágyon. *Viga Gyula*, 1981. 175-200.

BALASSA IVÁN

1956a. Földosztó mozgalom a Bodrogekben 1898-ban. RMF. 2. Sp.

1956b. A kévébe kötött szalagabona összerakása és számolása. E. LXVII. 401-442.

1960a. Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. RMF. 19. Sp.

1960b. Két monda Karcsáról. NK. V. 1. sz. 236-249.

1963 Karcsai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XI. Bp.

1967 Megmozdul a nép. BSz. 2. sz. 33-47. (A szegényparasztság lázongása a Bodrogekben 1897-ben.)

1969 Kántor Mihály, 1885-1968. E. XXX. 4. sz. 620-621.

1973a. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI-XIX. században. E. XXXIV. 53-79.

- 1973b. Szárazmalmok a Hegyalján és a Bodroghözben a 18-19. században. *HOMKözl.* 12. 87-92.
- 1975 Lápok, falvak, emberek. Bodroghöz. Bp.
- 1977a. Bodroghöz mondavilágáról. *ISz.(Br.) XX.* 10. sz. 921-924.
- 1977b. A Bodroghöz. Népművészeti Akadémia, II. Szerk.: *Varga Mariann.* Bp. 215-231.
- BALASSA M. IVÁN**
1971 Méhesek a Hegyközben és a Bodroghözben. *NÉ. LIII.* 83-104.
1973 A hegyközi és bodroghözi méhészet. *E. LXXXIV.* 113-150.
- BALÁSY DÉNES**
1898 A láp tündére. *E. IX.* 78. (Zemplénagárdról monda.)
- BALLA ESZTER**
1971 Az ökör paraszti tartása Cigándon. *Kováts Dániel*, 1971. 48-51.
- BALLA ILONA - RICZU IRÉN**
1971 Balladák. *Nagy Géza*, 1971a. 181-183.
- BALOGH JÁNOS**
1985 A bodroghözi ökörtartás emlékei. *Kováts Dániel*, 1985. 78-88. (Karcsa)
- BARATHY EMMA**
1966 Karácsonyi ételek és szokások. *Bodgál Ferenc*, 1966. 271. (Zemplénagárd)
- BARATHY ZSUZSA**
1966 A sütés-főzés Zemplénagárdon. *Bodgál Ferenc*, 1966. 272-275.
- BÁRSONY ISTVÁN**
1980 Adalékok a Szabolcs megyéből Abaúj, Borsod és Zemplén megyékbe irányuló jobbágymigráció kérdéséhez a XVIII. század első évtizedeiből. *BLÉ. III.* 19-34.
- BARTHA LÁSZLÓ**
1968-1971 (Szerk.) Népi hagyományok Borsodban. Az I.sz. Ipari Szakközépiskola néprajzi szakkörének évkönyve. 1-4. Miskolc.
- BÁTKY ZSIGMOND**
1930 Magyar tűzhelyek és háztípusok. *NÉ. 3-4.sz.* 113-137. (A semjéni kabola.)
- BENKŐ LÓRÁND - LŐRINCZE LAJOS**
1951 Magyar nyelvjárási bibliográfia. Bp.
- BERECZ KÁROLY**
1901 Bodroghözi rigóláta kalács. Sátoraljaújhely.
1902a Bodroghözi tájszók. *Akk. VIII.* 22. 49-50.
1902b Közmondások, szállóigék a Bodroghözről. *Akk. VIII.* 82.
én. Bodroghözi rigó dalok. Sátoraljaújhely. (Regék, történetek verses feldolgozása.)

BODGÁL FERENC

1966 (Szerk.) Borsod megye népi hagyományai. Néprajzi gyűjtők és szak-
körök válogatott anyaga. Miskolc.

BODNÁR PÉTER (Legenyei)

1903 Bodroglak a kivándorlás szempontjából. Bp.

BODÓ SÁNDOR

1964 Az egyesjárom használata a bodroglaki Vajdácskán. E. LXXV. 453-
460.

1971 A bodroglaki állattartás kutatásának problémái. MK. 5.sz. 17-21.

BOKA MAGDOLNA - KISS KÁROLY

1985 Történetek Tara Feriről. *Kováts Dániel*, 1985. 9-12. (Betyár Zemp-
lénagárdról.)

BOROVSKY SAMU

1905 (Szerk.) Zemplén vármegye és Sátoraljaujhely R. T. Város. Magyar-
ország Vármegyei és Városai. Bp.

BORSODI ROZÁLIA

1966 Pácin babonás történetek. *Bodgál Ferenc*, 1966. 303-306.

BÓDVAI PÉTER

1969 Legenda és valóság. Emlékezés a régi Vajdácskára. Éme, szept. 7, 5.

BUDAY ENDRE

1979 A Felső-Bodroglak népi építészete. Hét, 24. évf. 13-14.sz. 4-4 kép a
hátsó borítón.

CZETÓ ERZSÉBET

1971 Zemplénagárdi közmondások. *Kováts Dániel*, 1971. 285-289.

CSIKVÁRI ANTAL

1940 (Szerk.) Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák, XI. Bp.

DAKOS ETELKA - TÓTH MARGIT

1971 Házberendezés régen. *Nagy Géza*, 1971a. 114-119.

DAKOS IRÉN - NAGY PÁL ÉVA

1971 Jeles napok. *Nagy Géza*, 1971a. 147-156.

DAKOS ZSUZSANNA

1971 Falusi építkezés. *Nagy Géza*, 1971a. 107-113.

DAKOS ZSUZSANNA - SZABADKA ERZSÉBET

1971 Amíg a kenderből vászon lesz. *Nagy Géza*, 1971a. 91-106.

DANKÓ IMRE

1955 Ismerjük meg szülőföldünket! A sárospataki járás története. Miskolc.

1964 A bodroglaki Hosszúré települése. *HOMÉvk.* IV. 143-163.

1970 Adattár a Bodroglak és közvetlen környéke régi vízrajzához.
HOMÉvk. IX. 375-409.

1972 Bodroglaki halászsótár. *HOMÉvk.* XI. 449-505.

DEÁK GÁBOR

- 1965 A századeleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai okainak vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatainak tükrében. TÉ. I. 153-165.

DÉGH LINDA

- 1945 Bodrogi közli mesék. Bp. (Bodrogsáran lejegyzett népmesék.)
1948 Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. Magyar Századok. Bp. 299-315. (Sára.)

DIENES ADORJÁN

- 1940 Ahol Árpád megpihent. Mezőkövesd. (Bodrogi köz.)

DOBOS ILONA

- 1981 Néhány északkelet-magyarországi mondatípus. *Szabadfalvi József*, 1981. 255-270.
1977 Bodrogi köz, szülőföldem. ISz.(Br.) XX. 10. sz. 878-886.

DOBROSSY ISTVÁN

- 1970 A fonóeszközök típusai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Bartha László*, 1970. 3. sz. 11-42.
1976 (Szerk.) Foglalkozások, életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai, VII. Miskolc.

DOBROSSY ISTVÁN - FÜGEDI MÁRTA

- 1977a. Etnikai határok és nemzetiségi hatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a kenderfeldolgozás rostelőkészítő munkafolyamatában. *HOMÉvk.* XVI. 269-293.
1977b. A paraszti fonalkészítés és eszközei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *HOMKözl.* 16. 93-110.
1979 A paraszti kenderfeldolgozás előkészítő munkafázisai (nyűvés, áztatás, szárítás) Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *HOMÉvk.* XVII-XVIII. 299-315.
1980 A kenderfeldolgozás törő és rostpuhító eljárásainak munkaeszközei és terminológiai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *HOMÉvk.* XIX. 239-270.

DÓKA KLÁRA

- 1977 A Bodrogi szabályozása. *HOMÉvk.* XVI. 105-132.

DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA

- 1909 Tiszai és bodrogi halászságok 1708-ban. *Akk.* 360-361.
1913 A bodrogi közli Malodgya, Tajba és Katron tavak halászatáról. *Akk.* XIX. 124-127.

DÖMÖTÖR TEKLA

- 1978 Rákóczi Ferenc a magyar néphagyományban. Rákóczi tanulmányok, szerk.: *Sinkovics István és Gyenis Vilmos*. Bp. 175-185.

DUDÁS ZSUZSANNA - ISZLAY ÉVA

1971 Egy monda és egy vers. *Nagy Géza*, 1971a. 143-146.

ÉBNER SÁNDOR

1924 Bodroglaki szöttek. Bp.

1925 A Bodroglaki lápi községeinek településföldrajzi vázlata. FE. 65-102.

1926 Adatok a Bodroglaki halászatához. NÉ. XVIII. 11-20.

1929a. Gyékényszövés Bodroglakban. NÉ. XXI. 109-112.

1929b. Ősi szállítóeszköz az alföldi lápokon. NNY. I. 309-311.

1931a. Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén megyében. NÉ. XXIII. 6-16.

1931b. A tiszakarádi násznagy feldíszítése. E. XLII. 95-96.

ECSEDI ISTVÁN

1925a. Poros országutakon. Debrecen. (A Bodroglaki rejtelmek: 5-19.)

1925b. Ahogyan a bodroglaki pákász tüzet rak. E. XVII. 168-169.

1934 Népi halászat a Közép-Tiszán és Tiszántúl. Debrecen.

ENGELBERTH REZSŐ

1940 Zemplén vármegye mezőgazdasága. *Csikvári Antal*, 1940. 55-56.

ERDÉLYI JÁNOS

1846-48 Népdalok és mondák. I-III. Pest.

FARKAS MÁRIA

1971 A búza termesztése. *Kováts Dániel*, 1971. 60-69. (Zemplénagárd)

FARKAS SZILÁRD

1985 Rakonca Pesta esetei. *Kováts Dániel*, 1985. 13-18. (Ördögös kocsi Zemplénagárdon.)

FEDOR ÁGNES A.

1975 Cigánd mai család- és ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak, 2. Bp.

FEDOR ERZSÉBET

1971 Babonás történetek. *Kováts Dániel*, 1971. 340-345. (Zemplénagárd)

FEHÉR JÓZSEF

1983 Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása. SzBAZ. 26-27. (Luka - Bodroglaki.)

FEJŐS ZOLTÁN

1980 Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. HOMÉvk. XIX. 293-328.

FERENCZI IMRE

1981 Bodrogszentesi mondák és legendák. *Szabadszabó József*, 1981. 271-282.

FISCHER ÁRMIN

1897 A messzillató. (Néprege után.) Akk. III. 191-194. (Bodroglaki néprege feldolgozása.)

FOGARASI TIVADAR

1984 Küzdelem a vízzel a Bodroglakban. SzBAZ. 7. 21,23.

FÓRIS MÁRIA

1944 Keresztszemes kézimunkák. Bp. (Bereg-Szabolcs-Zemplén megyei gyűjtés sok bodrogi köz mintával.)

FÖLDYNE VIRÁNYI JUDIT

1957 A bodrogi köz Laca népmeséiből. RMF. 9-11. Sp.

GEÖCZE SAROLTA

1896a. Tanulmányok a magyar társadalom életéből. Bp. (Hogyan támad a népdal? - Bodrogi köz: 105-118.)

1896b A Bodrogi köz a szabályozás előtt és után. Mailáth József, 1896a. 113-147. (Gazdag néprajzi anyaggal.)

1900 A Bodrogi köz. Vasárnapi Ujság. 473.

1901a. A Bodrogi köz. Bp.

1901b. A Bodrogi köz. Magyar Gazdák Szemléje, VI.

GERELYES ENDRE

1963 Bodrogi köz. ÉI. szept. 7.

GULYÁS JÓZSEF

1914 Tájszók Sárospatakról és környékéről. MNyr. 447.

1919 Tájszók a Bodrogi közről. MNyr. 156.

1926 A „Szűzgulya-fordítás”. E. XXXVII. 89-90.

1927 A Szilveszter-esti kolompoláshoz. E. XXXVIII. 270.

1931 A sárospataki kéziratos népmesegyűjtemény. E. XLII. 214-215. Külön: Sp. (A legrégebb magyar nyelvű népmesegyűjtemény.)

GULYÁS JÓZSEF - KÁNTOR MIHÁLY

1933 (Szerk.) Sárospatak és Vidéke. Magyar Városok Monográfiája. Bp.

GULYÁS JÓZSEF

1933a. Bodroghalom. Gulyás József - Kántor Mihály, 1933. 208-209.

1933b. Felsőberecki. Gulyás József - Kántor Mihály, 1933. 213-214.

1933c. Karos. Gulyás József - Kántor Mihály, 1933. 220.

1933d. Tiszakarád. Gulyás József - Kántor Mihály, 1933. 228.

1933e. Vajdácská. Gulyás József - Kántor Mihály, 1933. 230.

1940 A pacurkák. E. LI. 94.

1944 A krintya. E. LV. 99. (Karácsonyesti gyermekijesztő Sárospatak vidékén.)

GUNDA BÉLA

1935 A magyar település földrajzi tájak elhatárolásának kérdéséhez. FK. 28-31. (A Bodrogi közről is.)

GYÖRGY KÁROLY

1966a. Lótartás Cigándon. Bodgál Ferenc, 1966. 78-100.

1966b. Siratás, temetés, tor, hazajáró lelkek. Bodgál Ferenc, 1966. 364-368. (Cigánd)

1971a. Pásztorfogadás. Kováts Dániel, 1971. 54-55. (Cigánd)

1971b. A cigándi lakodalom. Kováts Dániel, 1971. 319-328.

GYÖRGY KÁROLY - KISS IRÉN - FARKAS GYULA

1966 Gyermekek játékok Cigándon, Fonyban és Filkeházán. *Bodgál Ferenc*, 1966. 390-392.

HEGYI IMRE

1959 A Bodrogek. BSz. III. 2.sz. 28-33.

HEGYI JÓZSEF

1986 Kántor Mihály, a Bodrogek kutatója. H. XIV. 4.sz. 59-60. (Fényképével.)

HORVÁTH KLÁRA - NAGY MÁRIA

1971 Temetés – Bölcsőtől a koporsóig. *Nagy Géza*, 1971a. 73-80.

IKVAI NÁNDOR

1966 Földalatti gabonátárolás Magyarországon. E. LXXVII. 343-377. (Bodrogek adataival.)

JANKÓ JÁNOS

1868 Rajza: A lukai pap. HK. 9.

KÁNTOR MIHÁLY

1909 Az ódalgazda. MNyr. 333-334.

1910a. Gúnynevek Cigándról. MNyr. 39-40.

1910b. Bodrogek szőlősmódok. MNyr. 41-44.

1926 Bodrogek adatai a sarlós aratáshoz. NÉ. XVIII. 83-86.

1927a. Az ezeréves cigándi malom. SH. febr. 20.

1927b. Hogyan készül a karikás? NÉ. XIX. 26-27.

1929 Cigándi cigányok gyékénymunkája. NÉ. XXI. 113.

1933a. A Bodrogek. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 158-200.

1933b. Cigán. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 210-212.

1933e. Kisrosvág. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 220.

1933f. Lácza. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 221.

1933g. Nagyrosvág. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 222.

1933h. Pácín. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 223-224.

1933i. Révleányvár. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 224.

1933j. Ricse. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 224-225.

1933k. Semjén. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 226.

1933l. Zemplénagárd. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 237.

1935 Magyar játékok. ZT. febr. 15.

1936 Bodrogek. *Szathmáry Ferenc*, 1936. 41-70.

1940 Népművészet Zemplénben. *Csikváry Antal*, 1940. 119.

1955 A „lucaszék” Cigándon és a vele kapcsolatos hiedelmek. NMAÉ.

1960 A cigándi „körömpe”. BSz. 5.sz. 453-458. (Előcsíráztatott burgonya)

1961 Bodrogek adatai len- és kendermunkák, szöttek. RMF. 20-22.

KEMECHEY JENŐ

1902 Bodrogek történetek. Bp.

KESSLER BALOGH EDGÁR

1927 Szűzgulyahajtás. E. XXXVIII. 251-256.

KISÉRY LÁSZLÓ

1935 A csonkamagyarországi Bodrogek. Debrecen.

1958 A Bodrogek és településeinek kialakulása. Miskolc.

KISS KÁROLY

1896 A Bodrogek köz- és mezőgazdasági szempontból. A Bodroeki Tiszaszabályozó Társulat Monográfiája. Bp. 45-60.

KOVÁTS DÁNIEL

1971 (Szerk.) Abaúj és Zemplén népeletéből. A sátorlajújhelyi Kossuth Gimnázium Kazinczy Körének gyűjtése, Sátorlajújhely.

1977-79. Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kézirat-
os térképein.. BLF. 1977. 6. sz. 14-19, 56-57, 65-75, 1978. 7. sz.
2-7, 53-58, 68-70, 105-107, 116, 117, 119-120, 1979. 8. sz. 1-6,
13-14, 17-18, 19-20, 23-24, 35-37, 38-39, 43-44, 48-49, 51-52, 73,
75-77, 96-98, 107, 119-122, 150-154, 157-158.

1979 A földrajzi nevek tanúságtétele. BM. 2.sz. 88-91. 3.sz. 90-92.

1983-84. A sátorlajújhelyi járás helyneveinek köznévi alaprége. SzBAZ.
6.sz. 62-66, 7.sz. 79-82, 8.sz. 71-75.

1985 (Szerk.) Bodroeki és hegyközi néphagyományok. Válogatás zemp-
lén honismereti szakkörök gyűjtéséből. Helytörténeti publikációk,
V. Sátorlajújhely.

KOVÁTS DÉNES

1985 Régi karácsonyok Nagyrovágyon. *Kováts Dániel*, 1985. 95-102.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

1934-35. A falunapok jelentősége a vajdácskai falunap tükrében. SIK. L.
121-123.

KULCSÁR ISTVÁN

1984 Kígyókő. Bratislava.

LÁSZLÓ GYULA

1941 A kergesség gyógyítása és foggal való herélés a nagykövesdi (Zemplén
megye) juhászoknál. NÉ. XXXIII. 268-272.

LÁZÁR ISTVÁN

1972 Félbemaradt falu. (A bodroeki Györgytarló története.) V. XV. 12.
sz. 66-72.

1974 Kiált Patak vára. Bp.

LENGYEL GIZELLA

1985 Fejés és tejfeldolgozás Tiszakarádon. *Kováts Dániel*, 1985. 135-138.

LINGVAI MÁRIA

1971a. Tiszai halászat. *Kováts Dániel*, 1971. 27-28. (Zalkod.)

1971b. Rabati Mihályné meséi. *Kováts Dániel*, 1971. 265-278. (Zalkod.)

LOJDA JÓZSEF

1901 Adatok Pácín és a pácini kastély történetéhez. Akk. VII. 16-17, 46-47, 78-80.

1907 Adatok a bodrogi közeli lelkeszségek XVII. évszázadbéli történetéhez. Akk. XIII. 65.

LOVAS JÁNOS

1947 Vajdácskai földosztók. ZKU. jan. 19. 4.

LŐRINCZY GYÖRGY

é.n. Gereblyém alól. Bp. (Bodrogi közeli táji leírás.)

MAGDA PÁL

1819 Magyarországnak legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest. (Bodrog: 33.)

MAILÁTH JÓZSEF

1896a. (Szerk.) A Bodrogi köz Tiszaszabályozó Társulat Monographiája. 1846-1896. Bp.

1896b. Zemplén vármegye lótenyésztése. Bp. Különlenyomat a Gazdasági Egyesületek Monográfiája c. műből.

1897 Die Monographie der Bodrogi köz Tiessregulirungsgenossenschaft 1846-1896. Bp.

1898 Az úgynevezett „független szocializmus”, különös tekintettel a Bodrogi közre. Z. ápr. 3. 17. Különlenyomat: Sátoraljaújhely.

1905a. Mezőgazdaság és állattenyésztés. *Borovszky Samu*, 1905. 172-187.

1905b. Vízszabályozás Zemplénben. *Borovszky Samu*, 1905. 209-220.

1906 Zemplén vármegye mezőgazdasága és vízszabályozása. Bp.

MAJDANICS MIKLÓS

1985 A hagyományos népi építkezés változása Pácínban. *Kováts Dániel*, 1985. 115-121.

MAROSI ERNŐ

1979 Magyar falusi templomok. 2. kiadás. Bp. (Karcsa.)

MÁRTON BÉLA

1957 A Bodrogi köz. ÉT. aug. 25.

MÁTHÉ ERZSÉBET

1971 A Bodrogi köz táncélete. *Kováts Dániel*, 1971. 376-382.

MÁTHÉ GYULA

1933 Karcsa. *Gulyás József - Kántor Mihály*, 1933. 217-219.

MÁTOLAI ETELE

1901 Zemplénvármegye politikai és helyrajzi ösmertetése. Akk. VII.

MEZEY TAMÁS

1971 A Bodrogi köz pásztorművészete. *Kováts Dániel*, 1971. 161-168.

MIHÁLYI MOLNÁR LÁSZLÓ

1984 Fejfák a Nagykapos környéki temetőkben. UMgy. 3. 85-92.

MINDSZENTI A.

1831 Némelly Bodroghközi szóknak feljegyzése, s magyarázatja. TGy. XV. VII.köt. 73-81.

MOLNÁR LÁSZLÓ

1980 Fejfák a Bodroghközben és az Ung vidékén. Hét, 25.évf. 41.sz. 23.

MOSOLYGÓ JÓZSEF

1940 Zemplén vármegye népe. *Csikvári Antal*, 1940. 107-119.

MUNKÁCSI EKMAN JÁNOS

1893 Bodrogszerdahely és vidéke tájszavai. MNyr. 478-479.

NAGY ÉVA

1971a. Népi táplálkozás a Bodroghközben. *Kováts Dániel*, 1971. 77-90.

1971b. Nád- és gyékénymunkák a Bodroghközben. *Kováts Dániel*, 1971. 131-140.

1971c. A kendervászon a karcsai népeletben. *Kováts Dániel*, 1971. 169-180.

1971d. Karcsai népdalok. *Kováts Dániel*, 1971. 238-244.

1971e. Fonóház Karcsán. *Kováts Dániel*, 1971. 304-309.

1971f. A családi élet bodroghközi szokásai. *Kováts Dániel*, 1971. 329-334.

1971g. A falusi konyha. *Nagy Géza*, 1971a. 120-127.

1971h. Kenyérsütés és disznóvágás. *Nagy Géza*, 1971a. 128-136.

NAGY FERENC (Hegyaljai)

1862 Népdalok. Pest.

NAGY FERENC

1971a. A halfogas módjai a Karcsán. *Kováts Dániel*, 1971. 29-34.

1971b. Falusi fiúk szabadtári játéakai. *Nagy Géza*, 1971a. 137-142.

1976 Mesterségek Karcsán a felszabadulás előtt. *Dobrossy István*, 1976. 83-88.

NAGY GÉZA

1966 A Zemplén megyei Karcsa községben használatos állatnevek. *Bodgál Ferenc*, 1966. 108-136.

1970 Népmesegyűjtés Karcsán. Szülőföldünk, Borsod. Miskolc. 8-16.

1971a. (Szerk.) Karcsai népelet. A karcsai általános iskola Erdélyi János honismereti szakkörének anyagából. Helytörténeti publikációk, III. Karcsa.

1971b. Karcsa történetének rövid áttekintése. *Nagy Géza*, 1971a. 7-15.

1971c. Pápai Istvánné, a karcsai mesék legkiemelkedőbb mesemondója. HOMÉvk. X. 487-507.

1971d. A nád aratása és felhasználása Karcsán. HOMKözl. 9. 109-115.

1972a. Cselédélet a Karcsához tartozó volt uradalmi tanyákon. HOMÉvk. XI. 425-448.

1972b. A karcsai bocskor. HOMKözl. 10. 104-108.

1973a. Mesék, mondák Karcsáról és Karosból. Karcsa.

1973b. A karcsai parasztfjúság társasélete. HOMÉvk. XII. 499-525.

- 1973c. Mutatvány Karcsa népmeséiből. A szegény fiú házassága. N. XII. 6. sz. 9-10.
- 1973d. A gabona föld alatti tárolása Karcsán. HOMKözl. 12. 99-105.
- 1975 A képek munkaszervezete és életmódja a Bodroghözben. HOMÉvk. XIII-XIV. 549-566.
- 1976a. Állattartási adatok Karcsáról. HOMKözl. 15. 127-129.
- 1976b. Falusi szegődményesek munkája és életmódja a Bodroghözben. *Dobrossy István*, 1976. 181-190.
- 1977 Karcsa mai család- és ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak, 16. Bp.
- 1978 Tájszavak a bodroghözi Karcsa községből. MNyr. CII. 1.sz. 96-108.
- 1981a. Társasmunkák Karcsán. *Viga Gyula*, 1981. 245-270.
- 1981b. Adatok Karcsa község közigazgatásának történetéhez. BLÉ. IV. 111-136.
- 1981c. Négy évtized a honismereti mozgalomban. SzBAZ. 2. 54-61.
- 1982a. A megkülönböztető- és gúnynevek a Bodroghözben. SzBAZ. 3. 37-41.
- 1982b. Miről vallanak a Bodroghöz földrajzi nevei? SzBAZ. 4. 12-13.
- 1983 Emlékezzünk Kántor Mihályra halálának 15. évfordulóján. SzBAZ. 6. 81-82. (Tiszakarád szülötte, Cigánd lakosa.)
- 1984 A Bodroghöz népi építészete. SzBAZ. 7. 27-30.
- 1985a. Karcsai népmesék, I-II. Válogatta és a jegyzeteket írta *Erdész Sándor*, Bp.
- 1985b. Mozaikok Karcsa sorsfordulásáról. SzBAZ. 8.sz. 15-17.

NAGY GYÖRGY

- 1971 Halászat a Karcsán. *Nagy Géza*, 1971a. 81-90.
- 1976 A népi építkezés technikája és a társas munka formái Karcsán. *Dobrossy István*, 1976. 171-180.
- 1981a. Régi lakóházak berendezése Karcsán. *Viga Gyula*, 1981. 27-39.
- 1981b. A cipekedés néhány eszköze Karcsán. SzBAZ. 2. 24-27.
- 1982 A karcsai fiatalság játékkalkalmi. SzBAZ. 3. 25-31.
- 1985 A népi teherhordás eszközei Karcsán. *Kováts Dániel*, 1985. 61-77.

NAGY GYULA

- 1888 Zemplén vármegye a XVI. század második felében. Sátorlajaujhely.
- 1899 Zemplén vármegye népessége a XVI. század végén. Akk. V. 7-10, 37-40, 71-73, 99-101, 164-166, 196-197, 228-230.

NÉMETH IBOLYA - OLSAVSZKY JOLÁN - SMAJDA ILONA

- 1971 Bodroghözi babonák. *Kováts Dániel*, 1971. 346-353.

NEMESKÉRI JÁNOS - WALTER, HUBERT

- 1966 Demográfiai és populációgenetikai kutatások a Bodroghözben. D. IX. 336-355. (Karos, Karcsa, Pácin, Cigánd, Kisrosvágy, Nagyrosvágy.)

NEVELŐS MÁRIA

1971 A gyermekkor költészetéből. *Kováts Dániel*, 1971. 235-237.

NOVÁK IRÉN

1971 Lakodalmi szokások – Bölcsőtől a koporsóig. *Nagy Géza*, 1971a. 16-69.

ORTVAY TIVADAR

1882 Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I-II. Bp.

PAP MIKLÓS

1981 Bodrog-Felsőtiszai halászendtartások a XVI-XVIII. században. BLÉ, IV. 71-82.

PETERCSÁK TIVADAR

1975 Adatok a teknővájó cigányok munkájához. HOMKözl. 14. 98-104. (Oláh József teknővájó a Bodroglőben is dolgozik.)

1982 Adatok a Zempléni-hegység és az Alföld közötti paraszti árucseréhez. Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk.: *Balassa Iván és Ujváry Zoltán*. Debrecen. 387-393.

PÉTER IMRE

1977 Bodroglő munkásmozgalmi hagyományai. ISz.(Br.) XX. 10. sz. 934-936.

PÉTER MIHÁLY

1901 A cigándi kondás lova. „Zemplén” Naptára. 38-42.

PRINCZ GYULA

1922 Magyarország település-formái. MFÉ. III. Különlenyomat: Bp. (A Bodroglő vidékének települése.)

1942 Magyarország földrajza. Bp. (A Bodroglő: 37.)

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

1977 (Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta) Bél Mátyás a Bodroglőről. ISz.(Br.) XX. 10.sz. 904-920.

RALOVICH LAJOS

1899 Gúnynevek Ricséről. MNyr. 525-526.

RÉTHY PÁL

1899 Mikor szállották meg a magyarok Bodroglőt? Akk. V. 321-322.

RÉVY GÉZA VIKTOR

1896 A Bodroglői Tiszaszabályozás története. A Bodroglői Tiszaszabályozó Társulat Monográfiája. Bp. 19-44.

ROMÁN JÁNOS

1977-79. Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratok térképein. A-Zs. BLF. 6-9.

SISKA JÓZSEF

1981 A dámóci nép építkezési szokásaiból. SZBAZ. 2.sz. 26-31.

1985a. A bodroglői szöttesekről. H. XIII. 2.sz. 40-42.

1985b. Dámóc helynevei. SZBAZ. 8.sz. 86-70.

1986 A Bodrogköz népi textilművészete. RMF. 26.

SMAJDA ILONA

1971 Udvarlás, párvalasztás. *Kováts Dániel*, 1971. 315-318. (Nagyrozvágy)

SOHAJDA MIHÁLY

1934-35. Népművészet Lácán. SIK. L. 34.

SÜTŐ FERENC

1968 Szénagazdálkodás Pácinban. *Bartha László*, I. 27-30.

SZABADFALVI JÓZSEF

1981 (Viga Gyula közreműködésével szerk.) Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai, X. Miskolc.

SZABÓ ISTVÁN

1940 A bodrogközi Gazdasági Egyesület munkaterve és célkitűzése. Zemplén naptára. 97-105.

SZABÓ MARGIT

1971 A bodrogközi szekér. *Kováts Dániel*, 1971. 194-202.

SZABÓ SÁNDOR

1980 Dorkó tanya település- és társadalomstruktúrájának változásai. BSz. 25.évf. 2.sz. 84-92.

SZABÓ SÁRA

1966 Szarvasmarhatenyésztés egy bodrogközi faluban. *Bodgál F.* 1966. 101-107. (Zemplénagárd.)

SZABÓ ZOLTÁN - UJSZÁSZY KÁLMÁN

1939 Sárospataki törekvések a falu szolgálatára. A sárospataki főiskola faluszemináriuma. PSz. 3.sz. 140-146.

SZAKKÖR

1985a. Zemplénagárdi hiedelmek. *Kováts Dániel*, 1985. 24-26.

1985b. Találós kérdések Karcáról. *Kováts Dániel*, 1985. 29-57.

1985c. A pásztoreMBER szokásai. (Részlet a Régi népszokások Vajdácskán c. dolgozatból.) *Kováts Dániel*, 1985. 144-148.

1985d. A kispataki lakodalom. *Kováts Dániel*, 1985. 157-160.

SZANYI MÁRIA

1977 Egy bodrogközi tréfás mese. ISz.(Br.) XX. 10.sz. 925-929.

SZATHMÁRY FERENC

1936 (Szerk.) Hűséges szívek. Sp. é.n. (Szülőföldismertetés a III. és IV. osztály számára.)

SZENDREI JÁNOS

1925 Zemplén megyei néphagyományok. Sátoraljaújhely.

SZENDREI JÓZSEF

1965 Bodrogköz. BSz. 3-4.sz. 32/44, 9-15.

SZENDREY ÁKOS

1928 Az ősmagyar temetkezés. E. XXXIX. 12-16. (Kenézlő.)

SZENDREY ZSIGMOND

1925 Zemplén megyei néphagyományok. ZU. 17.sz. (Különlenyomat: Sátorajújhely.)

1924-27. Történeti népmondáink. E. XXXIV-XXXV. 143-149, XXXVI. 48-53, XXXVII. 29-35, 78-86, 132-138, 183-, XXXVIII. 193-198.

1928 Magyar népszokások a fonóban. E. XXXIX. 147-164.

1931 A „Kongózás”. E. XLII. 21-27.

1932 Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásokban. E. XLIII. 15-19.

SZENTIMREI MIHÁLY

1981a. A Kollégium tudományos gyűjteményei. A sárospataki református kollégium története. Bp. 275-299.

1981b. A sárospataki református tudományos gyűjtemények adattárának története. BKK. III. 75-112. (Különlenyomatban is.)

SZENTPÁL MÁRIA

1953 Pusztafalutól Karcsáig. Abaúj megyei táncok és dalok. Bp.

SZÉPRÉTI LÁSZLÓ - TÓTH ILDIKÓ

1971 Bodroghalom új élete. *Kováts Dániel*, 1971. 228-234.

SZINYEI GERZSON

1913 Sárospatak határában lévő helynevek. S. IV. 12.sz. (márc.23.) 5.

SZOLNOKY LAJOS

1953 Bodrogház. IT. 4.sz. 13-15.

1954 A bodrogházi függőleges szövőszék rekonstrukciója. NÉ. XXXVI. 195-199.

1956 Az udvar és építményei Vajdácskán. E. LXVII. 592-632.

SZÜCS ERZSÉBET

1966 Népies gyógy módok Vajdácskán. *Bodgál Ferenc*, 1966. 374-386.

SZÜCS HAVASKA

1966a. Garabonciás diák Vajdácskán. *Bodgál Ferenc*, 1966. 307-309.

1966b. A betyárvilág vajdácskai emlékei. *Bodgál Ferenc*, 1966. 310-311.

SZÜCS ISTVÁN

1966a. Kepésélet Vajdácskán. *Bodgál Ferenc*, 1966. 186-199.

1966b. Népi viselet, ruházkodás Vajdácskán. *Bodgál Ferenc*, 1966. 276-285.

TAKÁCS SÁNDOR

é.n. A gyalmos és réti halászokról. Emlékezzünk eleinkről. Bp. 205-232.

TAR EMILIA

1971 A bodroghalmi kenyér. *Kováts Dániel*, 1971. 70-76.

TÓTH ANIKÓ

1981 A nád hasznosításának hagyományai a Bodrogházban BSz. 26. 3.sz. 23-26.

TÓTH ILDIKÓ

1971a. A határhasználat Bodroghálmon. *Kováts Dániel*, 1971. 56-59.

1971b. Munkaszervezet az aratásnál. *Kováts Dániel*, 1971. 207-214.

1971c. Falusi gyerekek játéka. *Kováts Dániel*, 1971. 310-314.

TÓTH LAJOS

1935-36. Néprajzi gyűjtésünk. SIK. LI. 60-61.

TRENKÓ GYÖRGY

1909 A Bodrogló vízrajzához. Bp.

UJSZÁSZY KÁLMÁN

1934 A faluszeminárium. Sp.

1936 A falu. Utmutatás a falu tanulmányozásához. Sp.

1939 A sárospataki Főiskola faluszemináriuma. PSz. Márc. 147-150.

1947 A sárospataki Főiskola faluszemináriuma. Bp.

VALÁDI BÉLA

1927 Néhány szó a Bodrogló vízmentesítéséhez. ZG. 6.sz. 1-3.

VÁGÓ ISTVÁN

1935-36a. Egy bodroglói falu életéből. SIK. LI. 154-158.

1935-36b. Tiszakarád élete számokban. SIK. LI. 51-55.

VALTER ILONA

1964 Régészeti adatok a Bodrogló honfoglaláskori településtörténetéhez. HOMÉvk. IV. 131-141.

1969 Egyházak helyei és templomok a középkori Bodroglóban. HOMÉvk. VIII. 115-141.

1974a. A Bodrogló honfoglaláskori és középkori településtörténete. ASz. 1-2.sz. 1-55.

1974b. A Bodrogló a középkorban. Új módszerek a települések történetének kutatásában. ÉT. XXIX. 243-248.

VÁRADI MÁRIA

1971 A gyerekek a paraszti munkában. *Kováts Dániel*, 1971. 203-206. (Bodrogló)

VERESS ÉVA

1966 Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodroglói jobbágyszabványban a XVI. század derekán. Jobbágyszabvány és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Szerk.: *Makkai László*, Bp. 285-426.

VIGA GYULA

1981 (Szerk.) Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Válogatás az önkéntes néprajzi gyűjtők pályamunkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai, XII. Miskolc.

1982 Néprajzi adatok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei helynevekben. SzBAZ. 4. 3-7.

ZSOVA ILONA

1971a. Baromfitartás egy bodroglói faluban. *Kováts Dániel*, 1971. 35-48.

1971b. Paraszti konyhaeszközök. *Kováts Dániel*, 1971. 97-99.

1971c. Hátalás, cipekedés Rozványon. *Kováts Dániel*, 1971. 183-193.

1971d. A dohányosok élete és munkája. *Kováts Dániel*, 1971. 215-222.
(Nagyrozvány.)

1971e. Nagyrozvágyi balladák, históriák. *Kováts Dániel*, 1971. 261-264.

1971f. Népies gyógyítás a Bodroglőben. *Kováts Dániel*, 1971. 366-375.

TARTALOM

Hőgye István: A BODROGKÖZ (Történeti vázlat és levéltári források	5
Siska József: A BODROGKÖZ NÉPMOZGALMA	9
Dankó Imre: A BODROGKÖZ RÉGI VÍZRAJZA ÉS VÍZI ÉLETE	21
Cseri Miklós: A BODROGKÖZ NÉPI ÉPÍTKEZÉSÉNEK VÁZLATA ..	29
Bodó Sándor: A BODROGKÖZI LEGELŐ ÉPÍTMÉNYEI	37
Kováts Dániel: A BODROGKÖZ NÉPNYELVI SAJÁTOSSÁGAIBÓL ..	47
Nagy Géza: TÁRSASMUNKÁK A BODROGKÖZBEN	53
Viga Gyula: NÉHÁNY ADAT A PÁCINI KARCSA HASZNOSÍTÁSÁHOZ	63
Janó Ákos: A BODROGKÖZ NÉPRAJZI IRODALMA	73

A sorozatban eddig megjelent:

- I. *Bodgál Ferenc*: Borsod megyei néprajzi irodalma I. (1958) (Elfogyott)
- II. *Istvánffy Gyula*: Palóc népköltési gyűjtemény (1963) (Elfogyott)
- III. *Lajos Árpád*: Borsodi fonó (1965) (Elfogyott)
- IV. *Bodgál Ferenc* (szerk.): Borsod megye népi hagyományai (1966) (Elfogyott)
- V. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma II. (1970)
- VI. *C. Nagy Béla - Sztareczky Zoltán*: A cekeházi Sívák család népdalművészete (1972)
- VII. *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok (1976) (Elfogyott)
- VIII. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák (1977)
- IX. *Fügedi Márta - Viga Gyula*: Borsod megye néprajzi irodalma (1979)
- X. *Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről (1981)
- XI. *Bakonyi Béla*: A szántói széles utca. 77 abaújszántói és sárazsadányi népdal (1981)
- XII. *Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (1981)
- XIII. *Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben (1984)
- XIV. *Kiss József*: Matyó népdalok (1984)
- XV. *Kunt Ernő - Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (1984)
- XVI. *Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet (1985)
- XVII. *Barsi Ernő*: Sály. Egy Bükkalji falu néprajza
- XVIII. *Szabadfalvi József - Viga Gyula* (szerk.): Árucseré és migráció
- XIX. *Viga Gyula* (szerk.): Fejezetek a Bodroghöz néprajzából

20,- Ft.



A HERMAN OTTÓ MÚZEUM NÉPRAJZI KIADVÁNYAI XIX.